TSHIVENDA HOME LANGUAGE

National Curriculum Statement (NCS)

Curriculum and Assessment Policy Statement

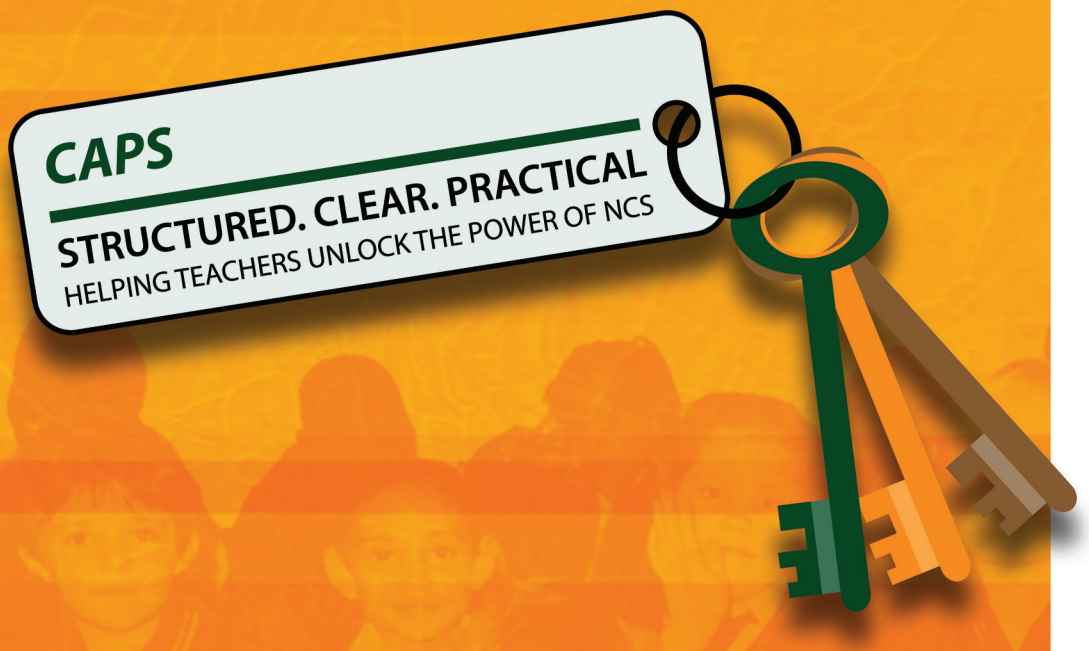

Foundation Phase
Grades R-3

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI TSHA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREIDI YA Ṱ-3

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0406-0

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) to produce this document.

From 2012 the two 2002 curricula, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* accordingly replaces the Subject Statements, Learning Programme Guidelines and Subject Assessment Guidelines with the

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI TSHA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Mutheo 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2 U ḒIVHADZA NYAMBO 9

2.1 Luambo lwa Hayani Gireidi ya Ṱ- 3 Marangaphanḓa 9

2.2 Maitele o ṱanganelanaho 9

2.3 Kuavhele kwa tshifhinga 9

2.4 U linga 11

2.5 U thetshelesa na u amba 12

2.6 Tshifhinga tsha u tou fombe kha u vhala na u ṅwala 13

2.7 U ṅwala 22

2.8 Gireidi R (Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ) 23

KHETHEKANYO YA 3: PULANE DZA MAGUDISWA NA U FUNZA U ITELWA ZWIKILI ZWA LUAMBO 26

3.1 Gireidi ya Ṱ: Tshivenḓa Luambo lwa Hayani 39

3.2 Gireidi ya 1: Tshivenḓa Luambo lwa Hayani 65

3.3 Gireidi ya 2: Tshivenḓa Luambo lwa Hayani 91

3.4 Gireidi ya 3: Tshivenḓa Luambo lwa Hayani 117

GUḽOZARI 142

KHETHEKANYO YA 1: TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI TSHA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA TSHA LUAMBO LWA HAYANI GIRḖIDI YA 10-12

1.1 Siangane

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 Nyangaredzo

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ - 9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10 - 12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ- 9 na Gireidi ya 10 -12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ - 12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12, na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;
- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku / minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;
- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;
- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ -12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;
- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U avhela tshifhinga

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwaṋḓa (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya Ṱ, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila (Creative Arts) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1,5) (1) (1,5)
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Mbalo	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ - 12,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (awara 3x4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḐIVHADZA NYAMBO

2.1 Luambo lwa hayani Gireidi ya Ṱ- 3 Marangaphanḓa

Kha Vhuimo ha Mutheo, zwikili zwa ndeme kha Kharikhuḽamu ya Luambo lwa Hayani ndi zwi tevhelaho:

U thetshelesa na u amba	Zwikili zwa u Humbula na u Elekanya na Kushumisele na Zwivhumbeo zwa Luambo zwe zwa ṱanganywa na zwikili zwa luambo zwoṯhe zwiṋa (u thetshelesa, u amba, u vhala na u ṅwala)
U vhala na foniki	
U ṅwala na muṅwalo	

Magudiswa/Zwi gudiswaho (nḓivho, khontseputi na zwikili) zwoṯhe zwine zwa wanala kha Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka, zwo dzudzanywa kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tshiswa, nga themo iṅwe na iṅwe hu tshi khou shumiswa ṱhoho idzi. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tshi ṋekedza vhagudisi zwi tevhelaho:

- marangaphanḓa a re na ndededzi dza kushumisele kwa ḽiṅwalo ḽa Vhuimo ha Mutheo
- magudiswa, khontseputi na zwikili zwine zwa tea u gudiswa themo iṅwe na iṅwe
- ndededzi ya kuavhele kwa tshifhinga
- ṱhoḓea dza Nyito dza u Linga dza Tshiofisi na tsivhudzo ya u linga hu si ha tshiofisi
- mutevhe wa zwishumiswa zwo themendeliwaho kha gireidi iṅwe na iṅwe

2.2 Maitele o ṱanganelanaho

phurogireme ya nyambo yo ṱanganelana na masia maṅwe oṯhe a thero. Luambo lu shumiswa u buḓa na kharikhuḽamu kha mushumo wa u tou amba (oraḽa), u vhala na u ṅwala. Vhunzhi ha zwikili zwa Luambo zwa u thetshelesa na u amba, zwi ḓo bveledzwa kha Mathematiki na Zwikili zwa Vhutshilo, Saintsi Dzapo na Thekhinoḽodzhi na Saintsi dza Matshilisano. Thero na ṱhoho zwi nga nangwa kha aya masia a thero u ṋekedza zwi re ngomu mafhungoni u gudisa nga ha zwikili zwa luambo.

2.3 Kuavhele kwa tshifhinga

U avhelwa ha tshifhinga tshi tevhelaho tsha nyambo hu ḓo thoma u shuma nga 2012. Kha Luambo lwa Vhuimo ha Mutheo, tshifhinga tshi ḓo kalwa u ya nga luambo lu pfeseswaho tshikoloni. Zwikolo zwi nga nanga u ṋea tshifhinga tshinzhi kana tshiṱuku kha Luambo lwa Hayani kana Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vhuhulu tenda ha vha ho sedzwa ṱhoḓea dza vhagudi. Tshifhinga tsha fhasisa tsha Luambo lwa Hayani na Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma tsho ṋekedzwa kha zwitangi kha thebulu i re afho fhasi.

	Luambo lwa Hayani	**Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma**
Gireidi YA Ṱ	Awara dza 10	
Gireidi YA 1	Awara dza 8(7)	Awara dza 3(2)
Gireidi YA 2	Awara dza 8(7)	Awara dza 3(2)
Gireidi YA 3	Awara dza 8(7)	Awara dza 4(3)

Muhasho a u randeli nḓila ya u khethekanya tshifhinga **tsha fhasisa** u ya nga zwipiḓa zwo fhambanaho. Fhedziha, tsivhudzo dzi tevhelaho dzo itwa kha gireidi iṅwe na iṅwe.

GIREIDI YA 1: LUAMBO LWA HAYANI		**Ṱhanganyelo nga vhege**
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḓuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	*Awara* 4 na minethe ya 30
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 4 kha vhege	Awara 1
U ṅwala	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 3 kha vhege	Minethe ya 45
	Ṱhanganyelo nga vhege	**Awara dza 7**

GIREIDI YA 2: LUAMBO LWA HAYANI		**Ṱhanganyelo nga vhege**
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (awara 1) U vhala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15 lwa maḓuvha maṱanu (awara 2 na minethe ya 30)	*Awara* 4 na minethe ya 30
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu kha vhege	Minethe ya 45
U ṅwala	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	**Awara dza 7**

GIREIDI YA 3: LUAMBO LWA HAYANI		**Ṱhanganyelo nga vhege**
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu	Minethe ya 45
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu (minethe ya 45) U vhala na vhagudi: minethe ya 20 nga ḓuvha lwa maḓuvha mararu (awara 1) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15 lwa maḓuvha maṱanu (awara 2 na minethe ya 30)	*Awara* 4 na minethe ya 30
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 3 kha vhege	Minethe ya 45
U ṅwala	Minethe ya 20 nga ḓuvha lwa maḓuvha 3 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	**Awara dza 7**

Muhasho a u randeli muthu ndima ya u ri hu ḓo khethekanyiwa hani **tshifhinga tsha nṱhesa** u ya kha zwipiḓa zwo fhambanaho zwa mushumo wa u gudisa. Fhedziha, ho gaganywa kukhethekanyele ku tevhelaho zwi tshi ya nga gireidi iṅwe na iṅwe.

GIREIDI YA 1: LUAMBO LWA HAYANI		Ṱhanganyelo nga vhege
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ṅwala na vhagudi): minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḓuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	*Awara* 5
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ṅwala	Minethe ya 20 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 3 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	**Awara dza 8**

GIREIDI YA 2: LUAMBO LWA HAYANI		Ṱhanganyelo nga vhege
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ṅwala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḓuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	*Awara* 5
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ṅwala	Minethe ya 20 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 3 kha vhege	Awara 1
	Ṱhanganyelo nga vhege	**Awara dza 8**

GIREIDI YA 3: LUAMBO LWA HAYANI		Nyangaredzo nga vhege
U thetshelesa na u amba	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4	Awara 1
U vhala na foniki	Foniki: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (awara 1 na minethe ya 15) U vhala na vhagudi/U ṅwala na vhagudi: minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha 5 (Awara 1 na minethe ya 15) U vhala na tshigwada: minethe ya 30 nga ḓuvha (zwigwada zwivhili hune tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tsha vha na minethe ya 15) lwa maḓuvha 5 (awara 2 na minethe ya 30)	Awara 5
Muṅwalo	Minethe ya 15 nga ḓuvha lwa maḓuvha a 4 kha vhege	Awara 1
U ṅwala	Minethe ya 20 nga ḓuvha lwa maḓuvha 3 kha vhege	Awara **1**
	Ṱhanganyelo nga vhege	Awara dza 8

2.4 U linga

Ḽiṅwalwa Ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka (TPKLL / NCAPS) Ḽi dzudzanya Ṱhoḓea dza malugana na Mishumo ya u Linga ya Tshiofisi (Fomaḽa).

GIREIDI	THERO	THEMO 1	THEMO 2	THEMO 3	THEMO 4	ṰHANGANYELO
1	Luambo lwa Hayani	1	2	2	2	7
2	Luambo lwa Hayani	1	2	2	2	7
3	Luambo lwa Hayani	1	3	3	2	9

Kha Themo ya u thoma hu na Nyito ya u Linga ya Tshiofisi nthihi (yo vhumbwa nga zwipiḓa zwo fhambanaho zwa luambo) kha Gireidi ya 1-3. Kha Gireidi ya 1 (u thoma) zwikolo zwi a ṱuṱuwedzwa u linga nḓivho ya mutheo kha themo ya u thoma. Tshiṅwe hafhu ndi tshauri ho ṋekedzwa makumedzwa malugana na u linga hu si ha tshiofisi. Hafha hu khou ambiwa zwithu kana nyito dzine dza fanela u itwa kiḽasini ngeno dzi sa ḓo rekhodiwa lwa tshiofisi. U sa rekhodiwa ha nyito idzo lwa tshiofisi a zwi ambi uri a si dza ndeme. Ngauralo, mugudisi ha tei u vha na gonobva Ḽa u ita nyito idzo. Nyito dzi si dza tshiofisi dzi tea u dzhielwa nṱha sa izwi na dzone dzi dza ndeme kha u gudisa vhagudi.

2.5 U thetshelesa na u amba

Vhagudi vha anzela u alusa kana u bveledza zwikili zwavho zwa u thetshelesa na u amba kha thero dzoṱhe. Hezwi zwi amba uri zwikili zwa u thetshelesa na u amba a zwi wanali fhedzi kha thero ya luambo. Ngauralo, ndi zwa ndeme u bveledza kana u fhaṱa zwikili izwi kha vhagudi musi vha tshi kha ḓi tou bva u thoma tshikolo. Ndi ngazwo kha Vhuimo ha Mutheo ho randelwa tshifhinga u itela zwikili hezwi zwivhili zwa ndeme.

Tshifhinga tsho avhelwaho u thetshelesa na u amba tshi ri fha (1) tshifhinga tshine tsha shumiswa mathomoni a ḓuvha na (2) nyito dzine tshipikwa tshadzo ha vha u thetshelesa na u amba.

2.5.1 Mushumo wa orala mathomoni a ḓuvha.

Matsheloni maṅwe na maṅwe hu tea u itwa nyito pfufhi ya orala nga kiḽasi yoṱhe, hu tshi katelwa ngomu na mugudisi. Kha hu shumiswe tshifhinga itshi u:

- Amba nga ha ḓuvha, datumu, tshati ya mutsho, maḓuvha a mabebo a vhagudi kana u amba nga ha ḓuvha Ḽa vhuṱhogwa na zwiitei zwaḽo.
- Ṱola kana u lavhelesa ridzhisiṱara: u vhidzelela madzina a vhagudi u itela u vhona vha re hone na vha si ho.
- Thetshelesa vhagudi vha si gathi vha tshi amba mafhungo avho, ‘u sumbedza na u amba’ nga ha zwifanyiso na zwi fareaho, u amba nga ha dayari, mitambo, khontsati, maḓikiṱa, zwiwo zwa zwino na u anetshela nga ha zwiṱori. Mugudisi u tea u lingedza u thetshelesa mugudi muṅwe na muṅwe luthihi kha vhege mbili.

2.5.2 Nyito dzo sedzwaho khadzo/Nyitondivhanywa

Kha miṅwaha yoṱhe miṋa ya Vhuimo ha Mutheo hu tea u ṱhogomelwa na u dzhielwa nṱha zwikili zwa u thetshelesa na u amba. Tshifhinga tsho avhelwaho orala tshi katela ngomu nyito dza u thetshelesa na u amba dzine dza sedzana na zwikili zwo tiwaho zwine zwa tea u itwa luvhili kha vhege. Ḽiṅwalo Ḽa TPKL (CAPS) Ḽi ṋea kana u dzudzanya (1) zwikili zwa u amba na u thetshelesa zwine zwa tea u itiwa ḓuvha Ḽiṅwe na Ḽiṅwe/vhege iṅwe na iṅwe, na (2) mutevhe wa zwiṅwe zwikili zwa ndeme zwa u thetshelesa na u amba. HeḼi sia Ḽi thusa vhadededzi kha u puḽana ngudo dzavho dzine vha khou ya u gudisa ngadzo hu tshi itelwa uri vha lavhelesese kha u thetshelesa na u amba vha tshi

ṱhogomela u bveledza zwikili zwo sedzwaho khazwo, zwi nga vha 2 u ya kha 3 nga tshifhinga tsho tiwaho. Hedzi ngudo dzi tea u gudiwa nga nḓila yo ṱanganelanaho kha ḓirama ine ya vha tshipiḓa tsha Vhutsila na Mishumo ya Zwanḓa kha thero ya Zwikili zwa Vhutshilo.

2.6 tshifhinga tsha u tou fombe kha u vhala na u ṅwala

Kha Gireidi ya 1-3 u Vhala na u Ṅwala zwi itea nga tshifhinga tsho tetshelwaho u vhala na u ṅwala. Ndi henefha hune ha tea u shumiswa ngudo dzo puḽaniwaho zwavhuḓi dzi pfalaho nahone dzo livhiswaho kha u vhala na u ṅwala. Hezwi zwi itelwa u fhaṱa vhagudi uri vha vhe vhaṅwali na vhavhali vha khwinesa. Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe hu tea u vhetshelwa thungo tshifhinga tsho livhanaho na ngudo dzo livhaho kha u vhala na vhagudi, u vhala na tshigwada, ndivho, u vhala nga vhavhili-vhavhili na nga eṱhe (musi mugudi a eṱhe) na Foniki) na u ṅwala (u ṅwala na vhagudi, u ṅwala na tshigwada na u ṅwala nga eṱhe, nyito dza girama na dza u peleṱa). Nga hetsho tshifhinga hu tea u vha na zwigwada zwivhili zwine zwa khou ita nyito ya u vhala na tshigwada, hune mugudisi a vha o ranga phanḓa; ngeno vhaṅwe vhagudi vhe kati na u khunyeledza dziṅwe nyito dzine dza nga sa u ṅwala tholokanyonḓivho (u pfesesa zwo ṅwaliwaho), foniki, mupeleṱo, girama na u ṅwala. U vhala nga vhavhilivhavhili / nga eṱhe na zwone zwi nga itwa nga tshifhinga itsho.

Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka (TPKLL) tsha Vhuimo ha Mutheo tshi khethekanya ṱhoḓea dza u vhala sa hezwi:

- U vhala na vhagudi (ho katelwa ngomu u ṅwala na vhagudi)
- U vhala na tshigwada
- U vhala nga vhavhilivhavhili / nga eṱhe
- Foniki (hu tshi katelwa ngomu nḓivho ya mibvumo (phonic awareness))

2.6.1 U vhala na vhagudi

U vhala na vhagudi (na/kana u ṅwala na vhagudi) hu anzela u itea kha minethe ya 15 ya u thoma ya Tshifhinga tsho sedzwaho tsha u ṅwala na u vhala. Hafha mugudisi u shuma na kiḽasi yoṱhe. U vhala na vhagudi hu tea u itwa maḓuvha mavhili u ya kha maṇa kha vhege hu tshi khou shumiswa ḽiṅwalo ḽithihi ḽo hudzwaho u itela uri kiḽasi yoṱhe i kone u vhala. Hu nga shumiswa Bugu Khulwane, phosiṱara, zwifanyiso kana maṅwalo ane a shumiselwa mutshini wa u vhonetshela uri zwi vhonadze kana ha shumiswa bugu dza vhabvumbedzwa vha khole-khole (fikishini) na bugu dza vhukuma (dzi si dza fikishini) u itela mugudi muṅwe na muṅwe. Naho hu tshi ḓo vha hu na bugu nthihi ine ya tea u shumiswa kha vhege, bugu dzo nangelwaho gireidi yeneyo dzi tea u fhambana na dza dziṅwe gireidi musi ho sedzwa vhulapfu na vhuvha zwi re ngomu. Nga maṅwe maipfi, bugu ya Gireidi ya 1 a i tei u fana na ya Gireidi ya ya 2 kana ya 3, dzi tea u fhambana. Vhagudi vha tea uri vha vhale kana u vhalelwa zwiṱori, zwirendo, zwidade, na matambwa zwo fhambanaho, hu tshi katelwa ngomu zwibveledzwa zwa mafhungo na zwa zwifanyiso (girafiki).

Ngudo iṅwe na iṅwe ya u vhala na vhagudi i tea u ḓisendeka kha zwi tevhelaho: kuṅwalele, zwiṱaluli kana zwiteṅwa zwa ḽiṅwalo, foniki, phatheni dza luambo, zwiṱirathedzhi zwa u ṱalusa maipfi na tholokanyonḓivho kha maimo a nṱha kana o fhambanaho (tsumbo, mbudziso tswititi, nzudzanyo hafhu, khumbulelwa, tsenguluso na u takalela). Luṱa lwa u thoma lu sedzana na u ḓiphina. Hafha mugudisi u ranga nga u 'lavhelesa' ḽiṅwalo kana bugu na vhagudiswa. Vhuvhili havho vha ṋea phindulo dza vhone vhane malugana na bugu yeneyo. Kha luṱa lu tevhelaho bugu yeneyo nthihi ye ya shumiswa tshipikwa tshayo tshi ḓo shanduka tsha vho tou dzhenelela kha u vhala na vhagudi hu tshi itwa nyambedzano ine ya sia hu na u fhaṱa ḓivhaipfi, tholokanyonḓivho, na zwikili zwa u wana u ri ipfi ḽi vhalwa kana u ṅwalwa hani na zwivhumbeo zwa ḽiṅwalo (girama, ndongazwiga, nz.). Kha ḓuvha ḽa vhuraru na ḽa vhuṇa, vhagudi

vha tea u vhala bugu nga vhone vhaṉe khathihi na u ita nyito dza orala, nḓowenḓowe na dza u ṅwala. Nyito hedzi dzi tea u ḓisendeka kha ḽiṅwalo ḽo vhalwaho. Zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga shumiswa lwa maḓuvha mavhili kana u fhira, vhuhulu ho sedzwa Gireidi ya 2 na 3.

2.6.2 U ṅwala na vhagudi

Hune zwa konadzea zwibveledzwa zwi vhaliwaho na vhagudi zwi tea u ita uri hu vhe na u ṅwala na vhagudi, hune mugudisi a tea u edzisela kuṅwalele kwa tshibveledzwa itsho. Hezwi zwi amba u ri zwine zwa ṅwalwa zwi tea u bva kha tshibveledzwa kana ḽiṅwalo ḽo vhalwaho. Vhagudi vha ita nyito ya u bveledza kana u ṅwala tshibveledzwa. Hafha mugudisi ha tei u vha muṅwali, u tea u vha muingameli, hune a thusa fhano na fhaḽa musi zwo tea, khathihi na u ṅwala notsi. Ḽiṅwalo ḽa u ḓo vhalwa na vhagudi ḽi nga shumiswa hu u itela u vhona kushumisele kwa luambo, kupeleṱele na zwiṅwe zwiṱaluli zwa bugu zwa ndeme zwine zwa nga thusa u dzudzanya bugu ntswa dzine vhagudi vha khou ṅwala. Nyedziselo ya maitele a u ṅwala i ḓo thusa vhagudi uri musi vha tshi vho ḓo ita mishumo ya u ṅwala, hu vhe hu si na zwikhukhulisi. U vhala na vhagudi na u ṅwala na vhagudi zwi tea u itwa kha Gireidi ya 1-3.

2.6.3 U vhala na tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

Hezwi ndi **tshiṱirathedzhi kana nḓila ya u gudisa u vhala na tshigwada**, hune miraḓo yoṱhe ya tshigwada vha vhala bugu nthihi fhasi ha ndango ya mugudisi. Nyito heyi i fanela u itwa **ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe**. Mugudisi kha nyito kana mushumo wa u vhala na tshigwada, u tea u shuma na vhagudi vha re vhukati ha 6 na 10 kha tshigwada. Mugudisi u dzudzanya ngudo nga nḓila ine ya katela ngomu zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho zwa u shumana na maipfi zwine vhagudi vha ḓo zwi shumisa musi vha tshi ṱangana na khaedu kha ḽiṅwalo. U amba nga ha ḽiṅwalo vhukati ha mugudisi na vhagudi (na vhagudi nga tshavho) ndi zwa ndeme kha heyi ngona. Nga hetshi tshifhinga mugudisi ho ngo tea u dzhenelelwa kana u thithiswa nga vhaṅwe vhagudi vhane vha khou vhala vha vhoṱhe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe (zwigwada zwivhili) tshi tea u vhalela mugudisi bugu minethe ya vhukati ha 10 na 15 ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe (hafu ya awara nga ḓuvha musi zwo fhelela).

2.6.4 U vhumba zwigwada zwi tshi ya nga vhukoni

Zwibveledzwa zwi tea u nangiwa ho sedzwa vhudzivha na tshikalo tsha kuvhalele kwa vhagudi. Nḓila ya khwine ya u ḓivha tshiimo tsha kuvhalele na u khethekanya zwigwada hezwi u ya nga vhukoni havho ndi nga u tou lavhelesa vhagudi vha tshi vhala ḽiṅwalo kana bugu. Mutevhe wa zwine zwa nga lavheleswa musi vha tshi vhala zwine zwa nga thusa u khethekanya vhagudi u ya nga zwigwada zwa u vhala ndi hezwi:

- Tshibveledzwa tshi tea u vhalwa hu si na vhukonḓi naho hu tshi nga vha na khaedu ṱhukhu kha mugudi ya malugana na tshiimo tsha tholokanyonḓivho na u tandulula thaidzo. Mugudi u tea u ḓivha na u ṱavhanya u tandulula maipfi a 90% - 95%. Vhoṱhe vha tea u fhedza u vhala zwo nangiwaho hu sa athu u fhela minethe muthihi
- Vha ḓo vhala nga u elela na nga vhuḓipfi ho teaho
- Vha ḓo takalela ḽiṅwalo ḽine vha khou ḽi vhala
- A vha tei u sumba nga minwe musi vha tshi vhala
- Vha ḓo vhala vho fhumula

Maga ane a fanela u tevhedzelwa kha Ngudo ya u Vhala na Tshigwada

i. Kha hu nangiwe tshibveledzwa (bugu) ḽo teaho:

Bugu dzo randelwaho gireidi (murole) yeneyo ndi dzone dzine dza nga shumiswa malugana na nyito dza u vhala na tshigwada. Bugu hedzi dzi tea u vha dzi sa konḓi u fana na bugu dzo shumiswaho nga tshifhinga tsha u vhala na tshigwada. Mugudisi u tea u ranga u vhala bugu phanḓa ha musi i tshi ḓa kiḽasini u itela u vhona kuṅwe kuvhumbelwe kwa maipfi, ḓivhaipfi kana ḓivhafhungo, na kudzudzanyele kwa mafhungo ane a nga ṋea khaedu vhagudi. Hezwi zwi nga thusa vhadededzi kana vhagudisi uri vha ḓivhe zwine vha tea u sedzesa khazwo musi vha tshi dzudzanya ngudo dzavho.

ii. Marangaphanḓa:

Mugudisi kha bvisele khagala lushaka lwa bugu kana ndima ine ya ḓo vhaliwa kha ngudo yeneyo khathihi na u amba nga ha ṱhoho. Kha vha thuse vhagudi u ṱumanya ṱhoho na tshenzhemo yavho vhone vhaṋe. U amba nga ha ṱhoho hu so ngo xedza vhuṱala na u dzhia tshifhinga, u itela uri vhagudi vha kone u vhala lu fushaho (lwa minethe 2-3).

iii. U amba nga zwifanyiso kana u fhenḓa:

Musi mugudisi a na vhagudi vhaṱuku u tea u amba a tshi sumbedzela kha nyolo dzo itwaho kha bugu kana kha ndima, a tshi sumba zwidodombedzwa zwa ndeme khathihi na u vhudzisa mbudziso nga ha zwine zwa nga vha zwi tshi khou itea kha bugu iyo. Kha vhagudi vhahulwane mugudisi u tea u vha gudisa u kona u fhenḓa bugu vha tshi dzhiela nṱha ṱhoho na ṱhohwana dza ndima na zwiṅwe zwiṱalusi zwa nzudzanyo ya bugu zwi no nga sa thebulu ya zwi re ngomu na ṱhoho na ṱhohwana zwa bugu. Mugudisi u tea u vha o no amba kana u ita marangaphanḓa nga maipfi maswa na ane a konḓa nga tshifhinga tsha u ‘amba nga ha ḽiṅwalo’ murahu ha musi vhagudi vha sa athu u vhala ḽiṅwalo heḽi nga vhone vhane. Hezwi zwi tea u itwa vhukati ha minethe 2-3.

iv. U vhala lwa u tou thoma:

Vhagudi vha vhala bugu kana ḽiṅwalo vha vhoṱhe. Vhagudi vhane khavho u vhala ndi lwa u tou thoma vha nga vhalela nṱha kana vha tou hevhedza, ngeno vhagudi vhane vha vha na tshenzhemo ya u vhala vha tshi tea u vhalela mbiluni (vho fhumula) u swikela mugudisi a tshi ṋea ndaela ya uri vha vhalele nṱha. Mugudisi u ṱola kuvhalele (maitele) kwa vhagudi vha tshi vhala a kona u nanga ngudo ine tshipikwa tshayo ndi u gudisa zwo livhaho kha mawanwa a u ṱola hohu. Mugudisi u enda a tshi ṱolela mugudi muṅwe na muṅwe a tshi thetshelesa musi vha tshi vhala kupiḓa kuṱuku kwa ḽiṅwalo kana bugu vha tshi vhalela nṱha. Mugudisi u ṱuṱuwedza vhagudi nga u amba zwi tevhelaho:

- Ni lavhelela u vhala mini kha iyi bugu?
- Zwi a pfesesea naa kha inwi?
- No ita zwone! No ḓikhakhulula. Zwi a pfesesea.
- Ndi zwifhio zwine zwa pfala kha fhungo iḽi?
- Lavhelesani kha nyolo.
- Zwi nga vha zwo ralo, fhedzi lavhelesani hafhu kha ḽeḓere ḽa u thoma.

v. Nyambedzano:

Arali vhagudi vho vhudzisa mbudziso nga tshifhinga tsha u amba nga ha zwifanyiso, ndi khwine u humela murahu kha mbudziso idzo, hu itwe nyambedzano nga ha phindulo dza hone. Nyambedzano i nga kha ḓi katela ngomu zwipikwa zwi no nga sa foniki, tholokanyoṋḓivho kana tshiṅwe tshiteṅwa tsha girama. Kha hu ambiwe nga ha bugu hu tshi khou dzhielwa nṱha mbudziso dzo fhambanaho dzine dza tea u shumiswa u vha tshipiḓa tsha nyambedzano u itela u bveledza tholokanyoṋḓivho.

vi. U vhala lwa vhuvhili na u fhira:

Musi maḓuvha a tshi ṱanḓulukana vhagudi vha tea u dovholola u vhala (u vhalulula hafhu) ḽiṅwalo kana bugu nga vhavhili vhavhili kana muthu nga eṱhe. Tshipikwa tshihulu hafha ndi u bveledza u vhala nga u tou elela na u ṋea khonadzeo (tshikhala) dza kushumisele kwa ḽiṅwalo kana bugu u itela u fhaṱa kana u bveledza ḓivhaipfi, girama na tholokanyoṋḓivho yo dombelelaho ya ḽiṅwalo. Hu tea u fhambanywa nḓila ine zwa itwa ngayo, sa tsumbo, u vhala zwipiḓa zwa mubvumbedzwa kana u sielisana u vhala pharagirafu kana siaṱari. Vhagudi vhane ndi kale vha tshi kona u vhala, na vhane vha vha na tshenzhemo vha nga ḓinangela ndima (pharagirafu) dza u shuma ngadzo.

U vhala nga muthihi nga muthihi na nga vhavhili-vhavhili

U vhala nga muthihi nga muthihi na vhavhili-vhavhili zwi ṋea mugudi nḓowenḓowe ya u vhala khathihi na u ṱuṱuwedza u vhala ha u ḓimvumvusa. Vhagudiswa vha nga vhalulula bugu dzavho dza kiḽasini kana dza u vhala vha zwigwadani, kana vha vhala bugu dzi sa konḓi dza u takadza kana bugu dziṅwe na dziṅwe dza u vhala. Bugu hedzi dzi tea u vha dzi sa konḓi kana u vha dza maimo a fhasi u fana na bugu dzo shumiswaho kha u vhala na vhagudi na u vhala na tshigwada. **U vhala nga vhavhili-vhavhili** zwi nga itwa sa nyito ya u vhala ya kiḽasi tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe, fhethu huṅwe na huṅwe. Vhagudi vha nga dzula nga vhavhili-vhavhili nnḓa kana nga ngomu ha kiḽasi vha tshi itela u vhala vhoṯhe kana u sielisana u vhala, kana vhagudi vhavhili vho khunyeledzaho mishumo yavho vha nga vhala vhoṯhe ngeno vhaṅwe vhagudi vhe kati na u khunyeledza nyito kana mishumo yavho.

Musi **vhagudi vha tshi vhala bugu nga vhone vhaṋe** vha sa thusiwi nga mugudisi, zwi sia zwi khou bveledza vhukoni ha u vhala nga u tou elela, vhuhulu bugu dze vha ṋewa dzone dza vha dzo leluwaho nahone dzi sa konḓi. Bugu dzo leluwaho dza zwiṱori zwipfufhi, dza dovha dza vha na nyolo dza mivhalavhala ya manakanaka ndi dzone dzo teaho mushumo hoyu. Vhaṅwe vhadededzi vha takalela u ṋea vhagudi mushumo wa u vhala uri vha vhale vhe mahayani avho. Vhagudi vha tea u ṋewa bugu dze vha vhala vhe tshigwadani musi vhe kiḽasini uri vha ṱuwe nadzo mahayani vha vhale vha vhoṯhe kana fhasi ha ndangulo ya vhathu vha re hayani, hu nga vha mubebi kana muthu muṅwe na muṅwe ane a nga ingamela mushumo uyo. Bugu dzi tea u vha dzo leluwaho khathihi na u takadza. Hei nḓowenḓowe ya u vhala hayani, arali ya nga **dzulela u itwa tshifhinga tshoṯhe**, i na ndeme khulu ya u gudisa vhagudi u vhala.

Zwiteṅwa kana zwipiḓa zwiṱanu zwa u gudisa u vhala

Vhunzhi ha vhaḓivhi vha zwa u vhala vha a tendelana uri hu na zwipiḓa zwiṱanu zwa ndeme zwa u gudisa u vhala:

- Nḓivho ya mibvumo (*Phonemic awareness*)
- U ṱalukanya maipfi (maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo na foniki)
- Tholokanyoṋḓivho

- Ḓivhaipfi
- U elela (*fluency*)

Tshiṅwe na tshiṅwe tsha hezwi zwiteṅwa kana zwipiḓa tshi fanela u gudiswa nga vhuḓalo hu tshi itwa na nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Nḓivho ya mibvumo (*Phonemic awareness*)

Nḓivho ya mibvumo ndi ṱhalukanyo ya u ḓivha uri u amba kana luambo lwo itwa nga thevhekano ya mibvumo. Maipfi ane vhathu vha amba a bva kha mibvumo. Maipfi a vhumba mafhungo. Nga maṅwe maipfi, vhagudi vha tea u ḓivha uri mibvumo i vhumba maipfi, ngeno maipfi a tshi vhumba mafhungo. Mafhungo ndi zwine vhathu vha amba ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. Nḓivho heyi i tea u bveledzwa kha vhagudi musi vha kha ḓi vha vhaṱuku kha Gireidi ya 1. Nḓivho ya mibvumo kha Tshivenḓa na dziṅwe nyambo dza Afrika yo tea u leluwa sa izwi kuungele kwa mubvumo ku sa shanduki u fana na kha mibvumo ya English, hune mubvumo muthihi u nga unga nga nḓila mbili na u fhira zwi tshi bva kha ipfi. Kha Tshivenḓa, ḽeḓere ‘U’ ḽi unga u fana kha mubvumo muṅwe na muṅwe. Ngazwo kale ho vha hu tshi rwelwa ngomani mibvumo ine ya nga sa ‘a-e-i-o-u, ba-be-bi-bo-bu, tsha-tshe-tshi-tsho-tshu’. Ngona heyi wa nga i lavhelesa zwavhuḓi, u wana yo vha i na mushumo wa ndeme vhukuma siani ḽa nḓivho ya mibvumo.

Mutevhe wa u gudisa nḓivho ya mibvumo u nga vha nga nḓila i tevhelaho:

- Nyito dza raimi (tsumbo, Ndi mini zwi no raima na ipfi *ṱhoho*)
- Nyito dza yuniti ya madungo (silebulu) (tsumbo, Vhandelelani zwanḓa u ya nga madungo a dzina ḽaṋu, tsumbo, Ta-ka-la-ni, Tsha-vhu-yo)
- Nyito dzo sedzanaho na themba thangelapfalandoṱhe (tshipiḓa tshine tsha ḓa phanḓa ha pfalandoṱhe) na raimi - kha maipfi a Tshivenḓa, themba dzi tevhelwa nga pfalandoṱhe, themba a dzi tevhelani, tsumbo, ‘tsh’ na ‘i’ = ‘tshi’. Fhedzi ano maḓuvha ho no vha na nḓowelo ya u ṅwala Afurika sa Afrika, Furennge sa Frennge. Zwi sia ‘fr + e’ hu tsumbo ya khwinesa ya thembathangelapfalandoṱhe.
- Nyito dza mibvumo (fonimi): ṱumekanyani mibvumo i tevhelaho: M/a/e/m/u, nd/a/u na Tsh/i/s/a/ph/u/ng/o
- Nyito dza u vhambedza u fana ha zwithu. Naa maipfi aya a thoma u fana? *ḽianga/ḽinngo* na *lala/lalama*
- Nyito dza u khethulula mubvumo vhukati ha miṅwe. Ndi mubvumo ufhio une na u pfa mathomoni a ipfi *tshena?*
- Nyito dza u vhea mibvumo vhudzuloni ha miṅwe. Ndi ipfi ḽifhio ḽine ḽa nga vhumbiwa musi ro bvisa mubvumo /**l**-/ kha ***londa***, vhudzuloni haḽo ra vhea mubvumo /**t**-?)
- Nyito dza u ṱanganyisa-ṱanganyisa mibvumo (*blending*), Ndi ipfi ḽifhio ḽine ḽa nga vhumbiwa musi ho ṱanganyiswa mibvumo iyi mpfo = m+pf, ntota = n+t
- Ngudo dza madungo (*segmentation*). Ambani zwipiḓa zwine na zwi pfa
- Maipfi:
  - u fhandekanya madungo (*Separating syllables*), tsumbo, Ma/do/mbi/dzha
  - u fhandekanya mibvumo (*separating phonemes*), tsumbo, g/e/kh/a

- Ngudo dza u thutha (*deletion*)

  - u thutha dungo (*syllable deletion*), tsumbo, *Ambani ipfi* ***mulamboni,*** *no thutha kana u bvisa dungo* ***l*** (Vha dzhiele nzhele uri vhathu vha Lwamondo vha amba ngaurali) u thutha (phumula) thembathangelapfalandoṱhe (*onset deletion*), *Ambani ipfi* ***khonani,*** *no thutha kana u bvisa thembathangelapfalandoṱhe /****kh****/*

  - u thutha mubvumo (*phoneme deletion*), tsumbo, *Ambani ipfi* ***tapa,*** *no thutha kana u bvisa mubvumo /****p****/*

Nyito dza vhuṱhogwa dzine dza nga thusa u bveledza zwikili zwa mutheo zwine zwa nga sa u thetshelesa hu katelwa ngomu mitambo ya u thetshelesa, raimi dza zwidade, mitambo ya raimi na mitambo ine ya shumisa pfanapheledzo (aḽithieresheni) (maipfi ane a vha na ndovhololo ya mibvumo (themba kana pfalandothe) i no fana).

Foniki

Foniki zwi amba mibvumo ine ya wanala kha ipfi kana maipfi khathihi na tshiga kana zwiga (maḽeḓere a aḽifabethe) zwine zwa shumiswa u imelela mibvumo iyo. Foniki ndi tshishumiswa tsha ndeme kha u vhala na u ṅwala. Hu na phurogireme dzo fhambanaho dza foniki. Zwikolo zwi nga ḓinangela mbekanyamushumo (phurogireme) dzine dza dodombedza kufunzele kwa foniki nga nḓila ine ya anana na nyimele ya tshikolo tshavho. Tshikolo tshi tea u shumisa phurogireme yeneyo ye tsha khetha, tsha sa ṱanganyise zwine zwa nga sia zwi khou ḓaḓisa vhagudi. Thevhekanyo yo gaganywaho kha iḽi ḽiṅwalo hu tou vha ndededzi. Hune mbekanyamushumo (phurogireme) ya foniki ya vha yo dzudzanya thevhekano ya kufunzele kwa foniki nga nḓila yo fhambanaho na zwi re afha kha iḽi ḽiṅwalo, tshikolo tshi tea u tevhedzela thevhekano ya mbekanyamushumo (phurogireme) iyo. Fhedziha, kufunzele kwa zwipiḓa zwa foniki ku tea u fana na kwa iḽi ḽiṅwalo ḽa TPKLL (NCAPS).

Ngudo dza foniki na muṅwalo zwi tea u ṱumekanywa sa izwi kufunzele kwa mibvumo ya maḽeḓere na kuṅwalele kwa hone zwi tshi tshimbila zwoṱhe kana u itwa khathihi. Kha hu rangwe u gudiswa mibvumo i no shumiseswa kha Gireidi ya 1. Hu dzhielwe nṱha kuvhumbele kwa maḽeḓere, tsumbo, muthu a nga nanga u thoma u gudisa ḽeḓere ***d*** phanḓa ha ḽeḓere ***a*** kana a thoma nga ḽeḓere ***t*** madzuloni a u thoma nga ***h*** na ***b***. Ḽiṅwalo ḽa TPLKL ḽi vhekanya kana u ita nzudzanyo ya ngudo dza foniki nga nḓila ine ha tea u itwa mibvumo miswa mivhili nga vhege kha themo mbili dza u thoma u itela uri hu vhe ho gudiwa mibvumo ya malo mafheloni a themo ya u thoma, mibvumo ine ya sala i nga fhedzisiwa mafheloni a themo ya vhuvhili. Dziṅwe ṱhanganyiso dza themba (*consonants*) na pfalandoṱhe (*vowels*) dzi nga itwa nga themo ya vhuraru kana ya vhuṋa. Zwi kha ḓi vha zwo ralo, kha hu dzulele u itwa nḓowenḓowe ya u fhaṱa na u fhaṱulula (pwashekanya) maipfi.

Kha Gireidi ya 2 na 3 hu tea u gudiswa vhunzhi ha ṱhanganyiso ya themba na pfalandoṱhe nga nḓila yo engedzedzeaho, hu tshi ingwa mibvumotserekano (*complex sounds*) zwi tshi ya nga gireidi idzo mbili. U gudisa foniki a si ngudo yo ḓiimisaho nga yoṱhe, i tea u baḓekanywa na mbekanyamushumo ya u vhala na vhagudi.

Musi vhagudi vha tshi khou guda sisiṱeme ya zwiga zwa mibvumo ya luambo lune lwa khou gudiswa, vha tea u ṱuṱuwedzwa u shumisa kupeleṱele kune vhone vhane vha tou ḓiitela u swikela tshenetsho tshifhinga tshine vha ḓo gudiswa kupeleṱele kwaḽo kana kwa tshiofisi. Vhagudi vhane vha shumisa kupeleṱele kune vhone vhane vha tou ḓiitela vha fhedzisela vha vhapeleṱi makone u fhirisa avho vhane vha sa zwi shumisi. Vhagudi vha tea u ṱuṱuwedzwa u ṅwala nga nḓila kwayo, hune mubvumo muṅwe na muṅwe kha ipfi wa vha wo imelelwa nga tshiga tsho teaho.

U peleṱa hu na vhushaka na foniki. Ngauralo mbekanyamushumo ya mupeleṱo i tea u anana na mibvumo kana foniki dzo funzwaho vhege yeneyo. Kha Gireidi ya 1 na 2 a hu funziwi mupeleṱo nga nḓila ya tshiofisi kana fomaḽa. Mupeleṱo u gudiswa nga nḓila iṅwe na iṅwe. Fhedzi kha Gireidi ya 3, hu tea u shumiswa mbekanyamushumo dza mupeleṱo dza tshiofisi (fomaḽa). Hafha hu tea u tou vha na pheriodo dza mupeleṱo, thesite (milingo) ya mupeleṱo i si ya tshiofisi na nḓowenḓowe dza mupeleṱo (hune mugudisi a amba ipfi kana fhungo ngeno vhagudi vha tshi khou

ḽi ṅwala fhasi (u rwela ngomani - dikithesheni)). Kupeleṱele kwaḽo ku tea u vhonala kha mushumo wa u ṅwala wa vhagudi. A ku tei u vhonala fhedzi kha thesite na nḓowenḓowe dza mupeleṱo.

U ṱalusa ipfi

U ṱalusa maipfi o ḓoweleaho kana ane a shumiseswa ndi musi mugudi a tshi kona u ṱalusa ipfi ḽo ḓoweleaho nga ḽithihi nga u dzulela u dovholola ipfi iḽo. Maipfi o ḓoweleaho a nga gudwa nga heyi nḓila - u dzulela u dovholola ipfi iḽo. Luambo lwa English lwo fhambana na dziṅwe nyambo nga uri lu na maipfi manzhi a so ngo ḓoweleaho, maipfi ane kupeleṱele kwao kwo fhambana na kuungele kwao. Ngauralo, ndi zwa ndeme u gudisa maipfi o ḓoweleaho kha English. Kha Tshivenḓa kuungele kwa mubvumo a ku shanduki naho mubvumo uyo u nga wanala kha miṅwe mibvumo kana maipfi.

Kha hu shumisiwe ngudo dza u vhala na vhagudi na u vhala na tshigwada u sumbedza **tshiṱirathedzhi kana maitele a minwe miṱanu,** hune muṅwe na muṅwe a sumbedza tshiṱirathedzhi kana maitele ane muvhali a nga a shumisa u sumba kuvhalele kwa maipfi a sa ḓivhei na zwine a amba.

- **Balavhukoko** : u litsha ipfi wa vhala u tshi isa phanḓa wa swika magumoni a fhungo
- **Musumbavhaloi** : u sedza tshifanyiso
- **Mahalahase** : u lavhelesa ipfi wa vhona arali hu na zwipiḓa zwine zwa ḓivhea
- **Makhuluwatsho** : u bula ipfi u tshi ḽi bulela nṱha
- **Tshinwaanwane** : u humbela thuso kha u vhala ipfi kana u pfesesa ṱhalutshedzo yaḽo.

Maitele aya a gudiswe vhagudi musi vha tshi ṱangana na ipfi ḽi no konḓa.

Kupfesesele:

Nga tshifhinga tsha ngudo dza u vhala hu na khonadzeo dza uri mugudisi a dzhenise vhagudi kha u humbula na u vhudzisa nga nḓila yo fhambanaho. Nḓila dza u thoma mbudziso ndi dzine dza ḓo thusa u bveledza zwikili zwa tholokanyonḓivho zwa maimo a nṱha na a fhasi.

Tholokanyonḓivho tswititi

- Ṱalusani…, (tsumbo, *Ṱalusani mubvumbedzwa dendele kana muhulwane kha tshiṱori.*)
- Sumbedzani ……(tsumbo, *Sumbedzani goloi ye mavemu a vha a tshi khou reila yone.*)
- Vhalani/khouthani/topolani mutaladzi…, (tsumbo, V*halani/khouthani/topolani mutaladzi une wa ni vhudza uri makhulu vho vha vha so ngo takala.*)
- Ṱalutshedzani ….(tsumbo, *Ṱalutshedzani muluṱanyi kha itshi tshiṱori.*)
- Wanani…… (tsumbo, *Wanani dzina ḽa bugu ye a vha a tshi khou vhala yone)*
- Sumbedzani…, (tsumbo, *Ntsumbedzeni tshipiḓa tsha tshiṱori tshine na tshi funesa.)*
- Bulani…, (tsumbo, *Bulani fhethu he muṱa wa vha u tshi khou ya hone kha tshiṱori.)*
- Ambani…, (tsumbo, *Ambani dzina ḽa mmbwa ṱhukhu ntswu yo shavhaho.)*

U dzudzanya hafhu

- U vhambedza (- zwine zwa fana)…, (tsumbo, *Fanyisani fhethu he mukalaha vha vha vha tshi dzula hone na fhethu huswa*)
- U fhambanyisa (- phambano)…. (tsumbo, *Fhambanyisani mukomana na murathu vha vhasidzana vhavhili. Ndi mini zwine zwa vha fhambanyisa?)*

Kha hu dzhielwe nzhele phambano ya vhuvhili ha aya maipfi. Hu na hunzhi hune a shumiswa nga nḓila yo khakheaho. Huṅwe vhaṅwe vha a shumisa ḽiṅwe madzuloni a ḽiṅwe nga nḓila nthihi zwa nga a hu na tsho khakheaho.

- Mutevhe…, (tsumbo, *Ṋeani mutevhe wa mashango e mukalaha vha a dalela*.)
- Khethekanyo…(tsumbo, *Khethekanyani zwipuka zwo fhambanaho kha tshiṱori zwi bve zwigwada zwivhili, zwi tshi khethwa u ya nga zwipuka zwe zwa vha zwi tshi sumbedza u luga kha musidzana na izwo zwe zwa vha zwi tshi ṱoḓa u mu ḽa.)*
- Mbekanyo…. (tsumbo, *Vhekanyani zwipuka zwi re kha tshiṱori.)*
- Manweledzo… (tsumbo, *Nweledzani tshiṱori nga mitaladzi (mafhungo) i sa paḓi miṋa.*)
- u fhambana hani na…(tsumbo, *Muanewa dendele u fhambana hani na muanewa muluṱanyi?*)

U humbulela

- U **ḓipanga** kana u ḓidzhenisa kha nyimele, (tsumbo, *Ḓidzhieni hu inwi muanewa dendele. No vha ni tshi ḓo ita mini?)*
- **Khumbulela**… (tsumbo, *Hu nga itea mini arali mulindazuu a hangwa u vala gethe*?)

  (Naa munna a nga vha o swika seli ha mulambo nga iṅwe nḓila?)

  (Ho vha hu tshi ḓo vha ho itea mini arali khotsi awe vho vha vho ya u dalela malume wavho?)
- Masiandaitwa ndi afhio… (tsumbo, Tsheo iyo yo itisa mini?) (*Masiandaitwa a zwiito zwawe ndi afhio?*)

U sengulusa

- Nga kuvhonele kwaṋu, (tsumbo, *Nga kuvhonele kwaṋu ni vhona mutukana o tea u ita zwe a ita?*)
- Ni a tendelana naa… (tsumbo, *Ni a tendelana na uri u ṱuwa hayani yo vha yone tsheo ya khwinesa?*)
- No vha ni tshi ḓo ita mini… (tsumbo, *Arali hu inwi no vha ni tshi ḓo ita mini musi no ḓi wana ni kha tshiimo tshenetsho?)*
- Zwo vha zwo fanela naa … (tsumbo, *Zwo vha zwo fanela naa uri makhulu wawe vha mu vhudze tshiṱori?*)
- Zwo tea (ndi zwavhuḓi naa… (tsumbo, *Ndi zwavhuḓi zwe malume awe vha mu thatha nḓuni nga mulandu wa u tswa vhurotho naa?)*
- Ndi zwifhio zwine zwa ṱalutshedza khwine… (tsumbo, *Ndi zwifhio zwa khwinesa zwine zwa ṱalutshedza muanewa dendele kha itshi tshiṱori?)*

U takalela (Appreciation)

- No vha no humbula mini musi… (Tsumbo, *No vha no humbula uri hu ḓo itea mini musi ndau i tshi vula mulomo wayo?*)
- Iḽi ipfi/ḽifurase ndi ḽa ndeme kana ḽi na mutsindo?…, (tsumbo, *Naa iḽi ipfi ndi ḽone-ḽone line ḽa ṱalusa muluṱanyi?*)
- Ni a ḓivha muṅwe a no nga… (Tsumbo, *Naa ni a ḓivha muṅwe a re na zwiito zwi no nga zwa khaladzi awe?)*
- Ndi ngani ni tshi takalela/ni sa takaleli…, (tsumbo, *Ndi ngani no vha ni sa takaleli malume awe?)*

Kha hu shumiswe-vho na zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa sia ḽeneḽo kha u gudisa vhagudi uri vha kone u ḓiṱola kana u lavhelesa vhone vhane musi vha tshi vhala, vhuhulu kha masia a u ṱalusa ipfi na tholokanyonḓivho. Vhagudi vha tea u gudiswa u vhudzisa mbudziso, tsumbo: *'Zwi a pfala naa?', 'Naa ndi zwavhuḓi?' na 'Zwi na mudzio?'* Kha hu shumiswe haya maitele kha u vhala na vhagudi hu na thikedzo.

U vhala nga u tou elela

U vhala nga u tou elela zwi katela:

- U kona u ḓivha na u ṱalusa maipfi/zwo riniwaho (*Accuracy in decoding*): u kona u ḓivha na u ṱalusa vhunzhi ha maipfi.
- Tshikalo kana luvhilo lwa kuvhalele: u kona u ṱalusa ipfi kana maipfi kha siaṱari nga u ṱavhanya nahone zwo leluwa.
- Kubulele (*Prosody*): u vhala zwavhuḓi nga u tou elela hu na u bula maipfi nga nḓila yone na hone i pfadzaho.
- Kupfesesele

Zwikalo zwa u elela zwi nga khwinisiwa nga u gudisa zwikili zwa u vhala zwo sedzwaho u itela u kona u ḓivha na u ṱalusa maipfi. Hezwi zwi nga itwa nga u nanga bugu dzi sa konḓi, u dzudzanya bugu dzi takadzaho, u vhalulula bugu na nga u engedza tshivhalo tsha bugu dza u vhala.

"U vhalela nṱha" nga mugudisi

Tshipiḓa tsha u fhedzisela nahone tsha ndeme tsha phurogireme ya u vhala ho linganelaho (*balanced reading programme*) ndi u vhalela nṱha (nga tshifhinga tsha zwiṱori) zwi tshi itwa nga mugudisi. Hezwi zwi bveledza zwikili zwo fhambanaho zwa luambo (zwo katela zwa u vhala) zwi tshi bva kha ḽiṅwalo ḽi pfalaho na uri ḽi kha vhudzivha mbekanyamushumo yo linganelaho ya ndivho ya u vhala na u ṅwala. Nga "u vhalela nṱha" mugudisi a nga bveledza lutamo lwa u vhala na dzangalelo ḽa u funa zwiṱori.

Zwidodombedzwa zwinzhi malugana na zwiteṅwa zwoṱhe zwa u gudisa u vhala zwi nga wanala kha bugupfarwa ya Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo, U Funza u Vhala kha Gireidi dza Fhasi (*Teaching Reading in the Early Grades*) (2008).

2.7 U ṅwala

Vhagudi vha re kha Gireidi ya 1 vha tshi thoma u 'ṅwala' vha shumisa zwifanyiso fhedzi. Honeha, musi vho no kona zwikili zwa u vhumba maḽeḓere vha a thoma-ha u kopolola ipfi nga ḽithihi nga ḽithihi, ṯhoho na mafhungo o ḓalaho ane vha nga kona u ita nyolo. Vhukati ha ṅwaha (Gireidi ya 1) vhagudi havha vha tea u vha vha tshi vho kona u ṅwala ṯhoho dzavho vhone vhaṉe nga ha zwifanyiso na u vhumba zwavho fhungo ḽithihi. Mugudisi u tea u thusa vhagudi nga u vha ṉea mishumo i re na mihangarambo uri vha kone u wana ha u thoma hone. U vha thomela fhungo (tsumbo, '*Ndi khou ṯoḓa*…. Mugudi muṅwe na muṅwe kha ṉewe bugu ya A5 ine a ḓo i shumisa sa ṯhalusamaipfi ya vhuṉe. Vhagudi kha vha ṉeiwe nyito kana mishumo ine khayo vha khunyeledza fhungo nga u dzhenisela ipfi na mbudziso dzi sa konḓi dzine mugudi a nga fhindula nga u ṅwala *'Ee'/'Hai'* kana nga ipfi ḽithihi.

Nyito dza u ṅwala na vhagudi dzi shumisa maitele a u ṅwala uri vhagudi vha kone u pfesesa nḓila ine ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi ḽa kona ngayo u vhumba ipfi (kuvhumbele kwa maipfi), na uri maipfi o fhambanaho a kona hani u vhumba fhungo, ndeme ya u sia zwikhala vhukati ha maipfi musi muthu a tshi ṅwala na u shumisa ndongazwiga zwo teaho. Nga kha u ṅwala na vhagudi, vhagudi vha bveledza nyaluwo siani ḽa ḓivhaipfi khathihi na u ita uri vha swike hune vha ḓivha na u pfesesa uri fhungo ḽi nga ḓifhisiwa hani nga u shumisa maṱaluli na maḓadzisi. Musi vhagudi vha tshi thoma u aluwa siani ḽa zwikili zwa u ṅwala mafhungo avho vhone vhane, mugudisi u tea u ḓivhadza kushumisele kana kuṅwalele kwa zwiteṅwa zwa u ṅwala pharagirafu. Hafha vhagudi vha tea u gudiswa na maambele na mirero yo leluwaho ya ndayo naho i si mingana, vhuhulu kha Gireidi ya 3. Hezwi zwi ḓo sia vhagudi vha na mutheo wa lupfumo lwa mvelele ya Tshivenḓa ine ya ṯuṱuwedza mikhwa mivhuya.

TPKLL i shumisa ngona ya maitele a u ṅwala. Kha maitele aya vhagudi vha ranga nga u ita mvetomveto, vha ṅwala, vha ṉekedza vhagudi ngavho uri vha vhalulule na u khakhulula kana u khwinisa, na u ganḓisa (u ita uri na vhaṅwe vha vhale-vho ḽiṅwalo). Vhagudi vha Vhuimo ha Mutheo (*Foundation Phase*) a vha tei u ṅwalulula mushumo wavho, vha nga tou khakhulula nga u tou tala mutalo kha maipfi ane vha sa toḓe a tshi vha tshipiḓa tsha zwo ṅwaliwaho na u engedza mafhungo ho teaho.

Muṅwalo

Ḽiṅwalwa ḽa TPLKL (CAPS) ḽi dzudzanya kufunzele kwa zwikili zwa muṅwalo uri zwi itwe nga pheriodo (tshifhinga) ṯhukhu kha gireidi dzo fhambanaho. Tshifhinga tsho avhelwaho ndi minethe dza 15 nga ḓuvha.

Mbekanyamushumo ya u rangela u ṅwala

Hu sa athu u thoma u gudiswa muṅwalo lwa tshiofisi (fomaḽa) kha Gireidi ya 1, vhagudi vha nga tevhela mbekanyamushumo ya u rangela u ṅwala u itela u fhaṱa maitele a u ṅwala zwine zwa kona u vhonala (*visual discrimination*), kushumisele kwa zwipiḓa zwa muvhili zwine zwa shumiswa musi hu tshi ṅwaliwa, sa zwanḓa, minwe na maṱo, na zwiṅwe. Vhagudi vha tea u gudiswa nḓila kwadzo dza kufarele kwa penisela, kuvhumbele kwa maḽeḓere, hune ha thomiwa hone, muelo (saizi), tshivhumbeo na sia ḽa kuṅwalele. Nga murahu vhagudi vha sumbedzwe masia a kuṅwalele, na nḓila ine ḽeḓere ḽa imisa zwone na u sielisana (thalanganya) vhukati ha mitalo. Nḓila ya kudzulele kwone kwa vhagudi ndi ya ndeme. Vhagudi vhaṱuku vha konḓelwa u kopa zwi tshi bva kha bodo sa izwi maṱo avho a tshi ṯoḓa tshifhinga tshilapfu uri vha kone u bva buguni u ya kha bodo na u bva kha bodo u humela buguni sa izwi maṱo a tshi ṯoḓa tshifhinga tsha u dovha hafhu a vhuyelela kha siaṱari ḽi re phanḓa havho. U vhona havho ha tshifhinganyana hu vha hu sa athu u aluwa lune vha kona u ḓowela. Tsha khwine ndi u fha vhagudi vha Gireidi ya 1-3 zwiṱirepe/zwimveru zwa mabambiri zwo ṅwalelwaho u itela u ri vha kone u kopa nga tshifhinga tsha Muṅwalo.

U rathela kha u shumisa muṅwalo wa u pomba

Mafheloni a Gireidi ya 1 mugudi u tea u vha a tshi kona u vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓeredanzi nga nḓila kwayo nahone zwavhuḓi hu na vhueleli, hu si na u konḓelwa, khathihi na u kona u kopa mafhungo zwavhuḓi a tshi bva kha bodo kana a tshi bva kha zwiṱirepe zwo ṅwaliwaho mafhungo. Kha Gireidi ya 2 vhagudi vha tea u kona u ṅwala maḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi (mugandiso) nga luvhilo luhulwane. Ndi henefha kha wonoyu murole hune zwikolo zwinzhi zwa thoma muṅwalo wa u pomba. Naho hu na uri tsheo ya u nanga u thoma u gudisa vhagudi kuṅwalele kwa mupombo i zwanḓani zwa tshikolo kana vundu (phurovintsi), fhedzi vhagudi vha tea u gudiswa kuṅwalele ukwo musi vha mafheloni a Gireidi ya 3. Vhunzhi ha vhagudi vha rathela kha muṅwalo wa u tou pomba kha themo ya u thoma na ya vhuvhili ya Gireidi ya 3. U rathela kha muṅwalo wa u pomba a zwi ambi u ṱutshela kule kha muṅwalo wa u tou ganḓisa. Musi zwo tea kha hu vhe na ndalamo ya muṅwalo wa u ganḓisa.

Zwishumiswa

Vhagudi vha Gireidi ya 1 vha thoma nga u ṅwalela kha mabambiri a si na mitalo vha tshi shumisa khirayoni dza mapfura. Ho no fhela tshifhinga vha pfukela kha u ṅwala kha bugu dza mitalo ya 17mm vha tshi shumisa penisela kha ngudo dza muṅwalo wa fomaḽa (tshiofisi). Fhedzi zwiṅwe zwikolo zwinzhi zwi takalela u isa phanḓa na u shumisa mabambiri a si na mitalo kha miṅwe mishumo ya u ṅwala kha Gireidi ya 2. Kha Gireidi ya 3 vhagudi vha rathela kana u pfukela kha u ṅwala kha bugu ya mitalo ya 8.5mm. Tshifhinga tsho teaho u rathela kha hoyu muṅwalo tshi ḓo bva kha vhukoni ha vhagudi na pholisi ya tshikolo.

Zwithithisi kha u guda

Pheriodo dza luambo dzi tea u ita nzudzanyo dza khonadzeo u itela u tikedza vhagudi vhane vha vha na zwithithisi zwa u guda khathihi na u inga mushumo wa nyaluso kha avho vhane vha konesa. Vha tea u ṋewa nyito dza u linga khathihi na tshifhinga tsho teaho tsha u ṅwala. Zwo ṅwaliwaho zwoṱhe zwi tea u korekiwa na u lavhelesiwa nga mugudisi u itela u ḓivha na u tevhelela nyaluwo ya mugudi nga muthihi nga muthihi na u ṱola mushumo hoyu u itela u dzhia maga o teaho kha ngudo dzi tevhelaho. Kha hu sikiwe tshikhala tsha u vhalela nṱha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe u itela u thusa vhagudi kha nyaluwo ya ḓivhaipfi.

2.8 Gireidi R (Gireidi *ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ*)

Nzudzanyo ya ngudo dza u vhala na u ṅwala ya GIREIDI YA Ṱ yo ḓisendeka nga milayo ya u **ṱanganyisa zwithu zwino na zwiḽa na u guda nga u tou tamba**. Mugudisi u tea u kona u thoma zwithu, u vha mukonanyi nṱhani ha u vha murangaphanḓa. Mugudisi mukonanyi (*mediator*) u ita uri kanzhi hu vhe na khonadzeo kana tshikhala tsha u vhala hu so ngo lavhelelwa lune zwa u guda zwi sokou bvelela henefho kha mitambo yo livhanaho na vhagudi (sa, u sokou tamba) kha khona ya u silinga (*fantasy*) kana fhethu ha zwibuloko zwa u fhaṱa, na kha nyito dzine dza tshimbidzwa nga mugudisi sa kha danga ḽa tshiṱori na maṅwe madanga. Mafhungo ane a vha na vhushaka na luambo na zwa matshilisano, vhuḓipfi na zwiṅwe zwa u bveledza nyaluwo ya miraḓo miṱuku na miraḓo mihulwane zwi sokou tou bvelela, zwa itea nga zwone zwine nga tshifhinga tsha mitambo (ya ḽiṅwe na ḽiṅwe) na nyito dzi bvaho kha nzudzanyo ya maimo ya ḽiṅwe na ḽiṅwe ya GIREIDI YA Ṱ. Zwoṱhe hezwi zwi ita u ri mugudisi a kone u dzhenelela a na zwiitisi zwa u fhirisa zwi tshi bva kha ngudo dza u guda hu so ngo lavhelelwa dzine dza ṱuṱuwedza ngudo dza u bveledza u vhala na u ṅwala. Kiḽasi ya maitele (magudele) a kale na mbekanyamushumo dza u guda dza kiḽasini dza fomaḽa zwine zwa tevhela nzudzanyo ine ya nga yo ṅwalwa kha tombo zwi fanela u ṱutshelwa kule nazwo, nahone a zwi thusi u gudesa lwo fhelelaho zwo teaho mugudi wa GIREIDI YA Ṱ. GIREIDI YA Ṱ i so ngo itwa Gereidi ya **1** yo tsitselwaho fhasi (kana murathu wa Gereidi 1, heyi i na tshivhumbeo tshayo tsha maitele a so ngo ḓoweleaho na hone o ḓisendekaho nga kupfesesele kwa zwithu kha kushango kwavho kwa vhagudi vha mirole yeneyi - nḓila ine vhagudi vha pfesesa kushango kwavho na kwa vhutshilo musi vha kha ngudo dzavho - vha wana nḓivho, zwikili, kuhumbulele, na mikhwa vha so ngo zwi shumela; zwa dovha zwa ita uri vha gude lwo fhelelaho, na u vha shumisa

zwikhala zwo ṅewaho kha ngudo dzavho dza fomaḽa dzi no khou tevhela.

U sedzesa ngudo dzi si dza fomaḽa na dzine dza sokou itea

Kha hu sedzeswe kana u tou pfi fombe kha ngudo dzi si dza fomaḽa na dzine dza sokou tou itea kha madanga o fhambanaho vhukati ha ḓuvha. Hezwi zwi thusa u bveledzisa nzudzanyo ya ḽiṅwe na ḽiṅwe ine ya ṅea vhagudi tshifhinga tsho linganaho tsha u tamba vho vhofholowa zwa dovha zwa thusa uri mugudisi a dzhiele nṱha zwine zwa nga gudiswa zwo bva henefho kha zwine zwa takalelwa khathihi na zwine vha tou ḓisikela. Ḓuvha ḽoṱhe ḽa tshikolo ḽi fanela u vhoniwa sa khonadzeo ya u guda luambo (u vhala na u ṅwala). Hezwi zwi nga itiswa nga u dzhenelela ha mugudisi, kana musi o tou dzudzanya uri a nga dzhenelela lini kha mitambo zwi tshi angaredza na mitambo ine mugudisi a vha a tshi khou vha sumbanḓila na nga mulandu wa u ḓala ha zwikhala zwine zwa thusa vhagudi u sokou ḓigudela zwi so ngo lavhelelwa zwa dovha zwa konisa mugudisi u shumisa tshifhinga tsha khonadzeo ya u gudisa u ṱuṱuwedza vhagudi u guda nga hetshi tshifhinga tsha musi vha tshi khou ita mishumo ya ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwo angaredza na u tamba zwaho.

Zwi tshi bva kha kuvhonele kwa u gudisa zwikili zwa u vhala na u ṅwala, mugudisi u wana tshikhala tsha u vhudzisa mbudziso dza ṱhalutshedzo dzo vuleaho kana u ṅea tsivhudzo ine ya fha mugudi tshikhala tsha u ḓifhindulela, kana u ṅea dziṅwe phindulo dze vhagudi vha sa dzi ambe. Hezwi ndi ndingedzo dza u ṱuṱula dzangalelo kha vhagudi uri vha gude vha tshi ya phanḓa nga vhone vhane. Hezwi zwi amba uri mugudisi u tea u ḓivha uri ndi lini hune a nga dzhenelela kha ngudo dza vhagudi kana ndi lini hune a tea u sendela murahu a litsha vhagudi vha tshi wana tshikhala tsha u ḓiwanela thasululo kha thaidzo yo bvelelaho (i re henefho kana yo ṅewaho). Nga maṅwe maipfi, vhagudi kha vha ṅewe tshikhala tsha u ita zwithu nga vhone vhane, vha tendelwe vha tshi khakha, uri vhone vhane vha ḓikhakhulule nga vhone vhane murahu ha musi mugudisi a tshi nga dzhenelela. Hezwi zwi ita uri vhagudi vha nweledze magudwa nga vhone vhane.

Thebulu ya tsumba tshifhinga ya **GIREIDI YA Ṱ** i vhidzwa **phurogireme ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.** Phurogireme ya ḓuvha i na zwipiḓa zwiraru, ndi **nyito dzo rangwaho phanḓa nga mugudisi, nyito dzo ḓoweleaho na dzine dza itwa nga vhagudi kana mitambo ine vhagudi vha sokou ḓithomela na u ḓitambela**. Khonadzeo dza u guda u vhala na u ṅwala dzine dza itwa nga mugudisi dzi ṅekedzwa kana u gudiswa hafha kha madanga a luambo nga matshelonitsheloni, tsumbo, dangani ḽa thero/ṭhoho ya u haseledza/luambo; u amba nga ha mutsho (na mitambo) ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe; u amba 'mafhungo'; madanga a sumba wa bula; zwifhinga zwa zwiṱori). Zwi tshi bva kha zwo sedziwaho khazwo, (mugudisi u tea u vha e na nḓivho yo fhelelaho ya uri u ṱoḓou gudisa mini) nyito kana mishumo ya vhutsila, madanga a mihumbulo, nyonyoloso, nyimbo kana muzika na madanga a matambwa (hafha hu nga katelwa nyimbo na mitshino ya sialala ine ya nga sa tshifase na miṅwe yo teaho), zwoṱhe hezwi zwi nga vha na tshipikwa tsha u guda u vhala na u ṅwala, vhuhulu ho sedzwa kuvhonele kwavho kwa zwithu (*perceptual motor concepts*) na zwikili zwine zwa thusedza kha u vhala ha fomaḽa.

Mishumo ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe i vha ṅea khonadzeo kana tshikhala tshavhuḓi tshi so ngo lavhelelwaho tsha u ṱuṱuwedza u bveledza zwikili zwo fhambanaho zwa u guda u vhala na u ṅwala. Tsumbo, madzuloni a uri vhagudi vha ime mudubani vha tshi lindela u ya nḓuni ṱhukhu, mugudisi a nga shumisa hetshi tshifhinga u ṱuṱuwedza nḓivho ya mibvumo. Tsumbo, mugudisi a nga ita sa zwi tevhelaho: *Vhagudi vhane madzina avho a thoma nga 'S' ndi tshifhinga tshavho tsha u ya nḓuni ṱhukhu (thoiḽethe).* Mugudisi a nga shumisa ḽeḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ngauralo-ngauralo. Vhaṅwe vhagudi vha nga kha ḓi vha vha tshi khou tamba mutambo muṅwe na muṅwe u itela u alusa ḓivhaipfi na u imbea zwidade. Tshifhinga tsha zwidzhangudzhangu na u kulumaga na tshone tshi dzudzanya khonadzeo dza u guda dzine dza fana na idzo. Ngauralo mugudisi u tea u ṱuṱuwedza vhagudi u tamba mitambo ya u takadza ya mibvumo na maipfi.

Nga tshifhinga tsha u tamba mugudisi a nga ṱuṱuwedza ngudo ya u vhala na u ṅwala nga nḓila mbili. Nḓila ya u thoma, nga u dzudzanya fhethu ha u tambela uri hu anane na u ṱuṱula khonadzeo dza u vhala na u ṅwala. Hafha mugudisi u dzudzanya fhethu ha u tambela zwi tshi bva kha lushaka lwa khonadzeo dza u guda dzine a ṱoḓou ṱuṱuwedza dzone kha vhagudi. Mitambo ya nnḓa ine ya nga sa u gonyagonya mabulanga kana matanda kana u gidima kha mutalo zwi nga ṱuṱuwedza ndivho ya fhethu, u fana na u pfuka mutalo wa vhukati, zwine zwa vha tshikili tsha ndeme vhukuma, vhuhulu ho sedzwa nḓivho ya u vhala na u ṅwala. Zwithu izwi zwi dovha hafhu zwa ṱuṱuwedza nḓivho ya u ṱalusa maipfi kana maḽeḓere zwine zwa ḓo thusa vhagudi u kona u vhala tswayo dza badani. Hu ḓi nga na nyito kana mitambo ya ngomu kiḽasini, na yone i tea u lingedza u ṱuṱuwedza kana u dzudzanya khonadzeo dza u guda u vhala na u ṅwala dzine dza fana na dza mitambo ya nnḓa ha kiḽasi. Mitambo ya muhumbulo (**memory game**) i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha kone u humbula zwe vha vhona; ngeno khuda ya matambwa (**fantasy corner**) i tshi ṱuṱuwedza khonadzeo dza u amba na u thetshelesa.

Nḓila ya vhuvhili ya u ṱuṱuwedza ngudo ya u vhala na u ṅwala tshifhingani tsha mitambo ndi u dzhenelela musi zwo tea. Hezwi zwi nga itwa, sa tsumbo, nga u vhudzisa mbudziso dzine dza ṱuṱula muhumbulo dzine dza engedza na ḓivhaipfi. Hafha mugudisi u tea u ṱuṱuwedza vhagudi uri naho ho no ṉewa phindulo ine ya vha yone, vha tea u ṉea dziṅwe phindulo dzine a dzi athu ambiwa. Mugudisi u tea hafhu u ḓa na magaganywa ane a ḓo sia a khou thusa vhagudi kha kuhumbulele kwavho. Vhagudi vha tea u ṱuṱuwedzwa uri vha range u humbula zwavhuḓi nga vhuronwane murahu ha musi vha tshi nga ṉea phindulo. Hezwi zwi ḓo vha thusa uri vha kone u imelela phindulo dzavho sa izwi vho ranga vha dzeula murahu ha musi vha tshi fhindula. Nḓila iyi i sia vhagudi vha tshi aluwa kha masia oṱhe, a vha tou aluwa fhedzi siani ḽa u vhala na u ṅwala fhedzi.

Kha mbekanyamushumo ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe yo pfumaho nyito dza luambo dzo linganelaho nahone dzine dza itwa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe, hu tea u itwa nzudzanyo ya khonadzeo dza u guda u ṅwala na u vhala ḓuvha loṱhe. Musi zwi tshee zwa ralo, hu a swikelelwa zwithu zwine zwa tea u tevhedzelwa zwa ndeme zwine zwa vha malugana na u guda ha mutheo. Tsumbo, vhagudi vha gudesa musi vha tshi ita nyonyoloso kana nga u shumisa miraḓo yavho ya muvhili (**kinaesthetically**) na nga u shumisa zwishumiswa zwine vha nga tou zwi fara nga tshanḓa (*three dimensional learning*) murahu ha musi vha tshi nga ita nyito dzine ha shumiswa tafula, bambiri na penisela (*two dimensional representational activities*).

U linga kha Gireidi ya Ṱ

Kulingele kha GIREIDI YA Ṱ ku fanela u vha ku si kwa fomaḽa. Vhagudi a vha tei u ṅwaliswa kana u vha kha nyimele ine ha vha na u ṅwala thesite. Ngauralo, Nyito kana Mishumo ya u Linga a yo ngo dzheniswa kha Tshitatamende tsha Phoḽisi ya Lushaka tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha GIREIDI YA Ṱ. Nyito iṅwe na iṅwe yo shumiselwaho mafhungo a u linga i fanela u pulaniwa nga vhuronwane u itela uri hu vhe na ṱhanganelano ya zwikili zwo fhambanaho. Kha GIREIDI YA Ṱ vhunzhi ha mishumo ya u linga i itwa nga u tou ṱola hune mugudisi a rekhoda mvelelo dza u linga a tshi khou shumisa mutevhe wa u sedzulusa (**checklist**). Ngauralo, musi ṅwaha u tshi enda u tshi ya phanḓa (tshimbila), mugudisi u ḓo vha na tshifanyiso tsho fhelelaho malugana na khaedu na vhukoni sa izwi zwi tshi ḓo vha zwo fhaṱea nga zwiṱuku nga zwiṱuku. Nyimele heyi i ḓo ita uri mugudisi a ḓivhe uri u shumana hani na khaedu dzine vhagudi avho vha ṱangana nadzo khathihi na u shumisa zwikonwa nga nḓila ya maimo a vhugwena (nṱha).

KHETHEKANYO YA 3: PULANE DZA MAGUDISWA NA U FUNZA U ITELWA ZWIKILI ZWA LUAMBO

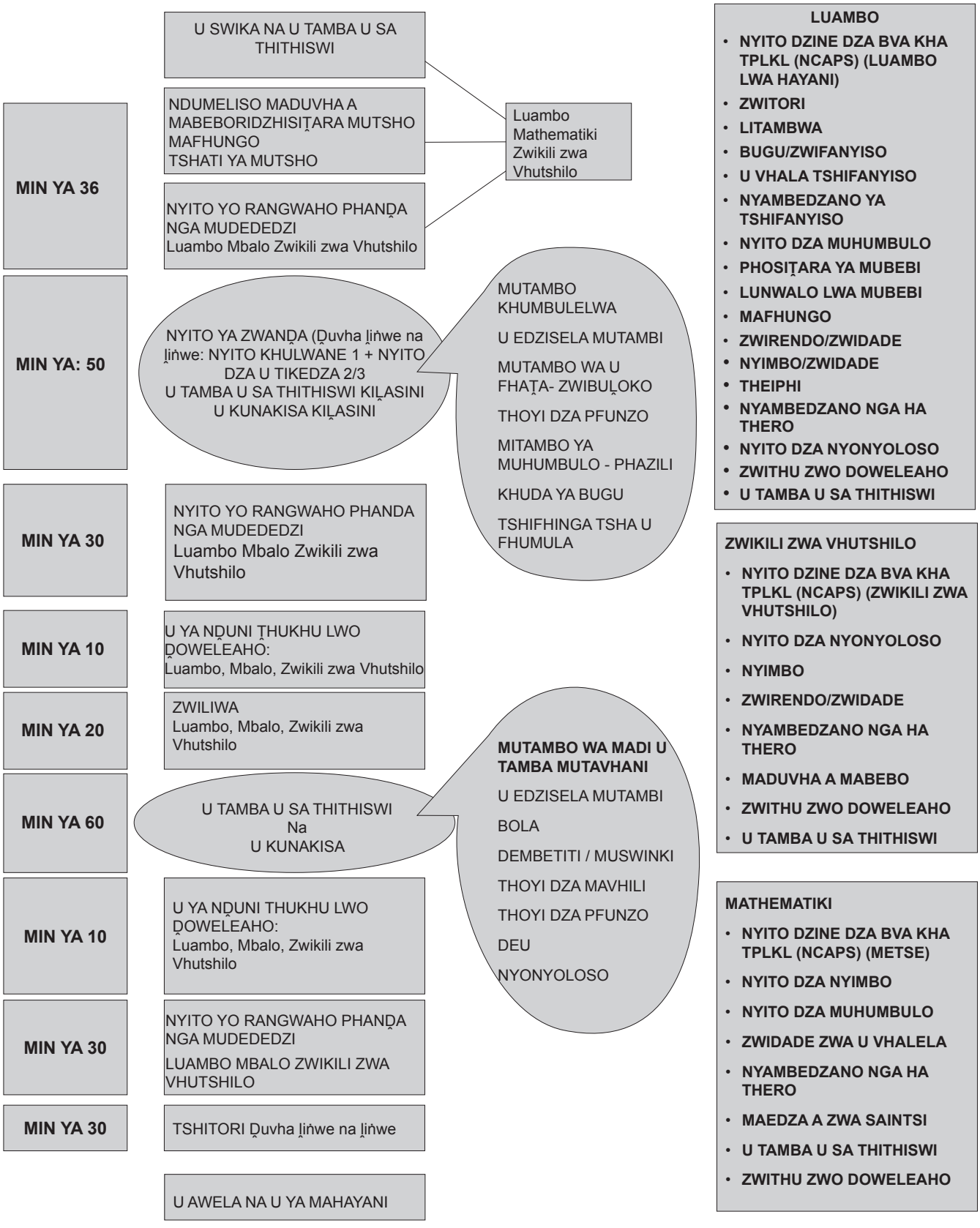

Nyangaredzo ya zwikili zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha luambo lwa hayani Gireidi ya Ṱ-3

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA R-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
U THETSHELESA NA U AMBA	• U thetshelesa tshiṱori na u kona u tevhedzela nyito dzi elanaho na tshiṱori. • U thetshelesa na u fhindula mbudziso dzi sa konḓi. • U thetshelesa na u vhuisa muhumbulo nga u humbula maipfi a sa konḓiho nga u tevhekana hao. *Tsumbo: fana, fura, fara.* (U thoma kha mararu u ya kha maṋa) • U amba na u sumbedza zwipiḓa zwa muvhili • U thetshelesa na u dovhololа phatheni dza mutevhetsindo na u kopolola nga nḓila yone. • U imba nyimbo na zwidade ni tshi khou tevhedzela nyito dza hone. • U amba nga zwifanyiso zwi re kha dzi phosiṱara, tshati, buguni na zwiṅwevho. • U vhambedza na u vhekanya zwithu u ya nga kuitele, muvhala na zwiṅwevho. • U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.	• U thetshelesa zwiṱori na u kona u bvisela vhuḓipfi hawe nga ha tshiṱori. • U thetshelesa ndaela na nḓivhadzo na u kona u fhindula nga nḓila yo lavhelelwaho. • U thetshelesa a sa dzheneleli, vha tshi sielisana u amba na u vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa. • U thetshelesa e na u ḓiphina na u ḓidzenisa kha u tandulula zwifanyiso na phazili dza maipfi, thai na miswaswo. • U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na vhuḓipfi hawe. • U ṱalutshedza tshiṱori tsho ḓoweleaho tshi re na mathomo, vhukati na magumo. • U fhindula mbudziso mbuletshedzi na mbudziso ṱhalutshedzi • U dzhia vhuḓifhinduleli kha nyimele dzo fhambanaho. • U shela mulenzhe kha nyambedzano dza kiḽasini. • U shumisa mathemo a nga ho fhungo, ḽeḓere danzi, tshitopo na zwiṅwe-vho.	• U thetshelesa zwiṱori na zwirendo na u kona u fhindula mbudziso dza maimo a nṱha. • U thetshelesa ndaela na nḓivhadzo dzi konḓaho na hone dzi no tevhekana na u kona u fhindula nga nḓila yo lavhelelwaho. • U thetshelesa a sa dzheneleli hu tshi ṱhonifhiwa ane a khou amba, hu tshi vhudziswa mbudziso na u amba nga zwe zwa pfiwa. • U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na nga mafhungo maṅwe na maṅwe. • U ṱalutshedza tshiṱori tshi re na mathomo, vhukati na magumo. • U fhindula mbudziso mbuletshedzi na mbudziso ṱhalutshedzi • U ita zwidade zwawe ene muṋe. • U dzhia vhuḓifhinduleli kha nyimele dzo fhambanaho. • U shela mulenzhe kha nyambedzano dza kiḽasini na u ṋea ripoto nga ha mushumo wa tshigwada. • U shumisa mathemo a nga ho madzina, maiti, madzinazwao, mitshila, tshitopo, tshiga tshivhudzisi na zwiṅwevho.	• U thetshelesa muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa kha tshiṱori na u fhindula mbudziso mbuletshedzi na mbudziso ṱhalutshedzi • U thetshelesa tshiṱori na u bvisela khagala tshiitisi na masiandaitwa. • U ṋea vhuḓipfi kha zwo vhaliwaho na u ṋea ṱhalutshedzo. • U thetshelesa ndaela na nḓivhadzo dzi konḓaho na hone dzi no tevhekana na u kona u fhindula nga nḓila yo lavhelelwaho. • U ḓidzhenisa kha nyambedzano sa tshikili, hu tshi ṱanganedzwa na u ṱhonifha nḓila ine vhaṅwe vha amba ngayo. • U sika maipfi u bva kha 3-5 a tshi shumisa mibvumo ye a guda. • U fhaṱa mafhungo hu tshi shumiswa mibvumo yo funziwaho vhukati ha ṅwaha. • U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki. • U ṱalukanya mibvumo mibvumelani ya pfalandoṱhe ntswa dzi no swika 5. ***Tsumbo: 'ai' sa kha aini, makai, 'ol' sa kha goloi, 'ou' sa kha khou.*** • U shumisa maipfi ane a bulwa u fana (homofounu). ***Tsumbo: ṱula, u ṱula, ṱhulo kana u ṱula ha zwiito zwi no amba tshiwo zwi sa takadzi.*** • U ḓivha mubvumothangeli (*onset*) wa u thoma kha ipfi na dungo ḽa u fhedzisela kha ipfi (rime) a maipfi ane a konḓanyana.

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
FONIKI	• U topola maipfi a re na pfanapheleledzo kha zwidade zwo ḓoweleaho na dzinyimbo. • U thoma u ḓivha zwauri maipfi o itiwa nga mibvumo, tsumbo: maḽeḓere a u thoma a madzina avho. • U kona u ṱhukukanya mafhungo a vha maipfi o ḓiimisaho. • U kovha maipfi a madungo manzhi u ya nga madungo • U kona u ḓivha nga u tou lavhelesa na u thetshelesa maṅwe a maḽeḓere mathomoni a fhungo. • U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka,l-li, m-mu, n-ni,o-o, p-pu, r-ri,s-si, t-ti, u-u,v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi. • (mubulo wa maḽeḓere a ḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala) • **Pfalandoṱhe** • a, e, i , o, u • **Themba** • **Dza ḽeḓere ḽithihi** • b - **b**i**b**i, **b**isi • d - **d**a**d**a • f - **f**ula, **f**unga • g - **g**u**g**u, **g**uru • h - **h**ayani • k - **k**umba • l - **l**ima, lala	• U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u,v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi. • (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala). • **Pfalandoṱhe** a, e, i , o, u. • **Themba** **Dza ḽeḓere ḽithihi (single letter sound)** b - **b**i**b**i, **b**isi d - **d**a**d**a f - **f**ula, **f**unga g - **g**u**g**u, **g**uru h - **h**ayani k - **k**umba l - **l**ima, lala • Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo b+a=ba - baba, b+e=be - beba, b+i=bi - bibi, b+o=bo-bobo, b+u=bu - buba; l+a=la - lala, l+e=le - lela, l+i=li - lila, l+o=lo - lola, l+u=lu - lula na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.	**Ndovhololo ya mibvumo yo itwaho kha Themo ya 4 ya Gireidi ya 1** • **Pfalandoṱhe** **Pfalandoṱhe dza ḽeḓere ḽithihi (ndovhololo)** a, e, i, o, u. • **Pfalandoṱhe mbili dzine dza fana.** aa (kanuka), Nd**aa** (losha) (vhagudi vha tea u gudiswa maitele kwao a u losha a Tshivenḓa), hafhaḽ**aa**, ee (u tenda/ kanuka), vha vh**ee** kha tombo, ii (u tenda/ kanuka), tsh**ii**la, oo • (u koloṅwa), mb**oo**, uu d**uu** • **Pfalandoṱhe mbili dzi sa fani** • ae - M**ae**mu, ai (u kalala) - **ai**ni, au - musal**au**no, ea (u kalala) - u vh**ea**, tsh**ea**, ie - tsh**ie**nge, io - tsh**io**mbo, iu - tsh**iu**lu, oi - gol**oi**, ua - m**ua**no, ue - m**ue**ni, ui - m**ui**ngameli, uo - m**uo**mva, ou - kh**ou**, n.z. • **Themba** **Dza maḽeḓere mararu (*trigraph*) na maṇa (*quadraph*)** dzh - **dzh**ulu dzw - **dzw**atswatswa fhw - fu**fhw**a khw - **khw**ali, **khw**ashaba mmb - **mmb**oniseni, **mmb**angiseni *ndz - **ndz**umba ngw - **ngw**ana nyw - ṱanga**nyw**a nzh - mule**nzh**e	**Ndovhololo ya mibvumo yoṱhe ya Tshivenḓa (single letter sounds, digraph, trigraph, quadraph, and tetragraph - continuation). U lavhelesesa kha mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 & 2)** • Musi vho no fhedza u ita ndovhololo ya u guda mibvumo, kha vha shumise maipfi e vha a guda u ṱalusa mafhambanyi, mabulazwithihi, dzithangi dza madzina. Mitshila ya madzina

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
	• U ṱhukukanya mafhungo o ambiwaho nga tshifhinga tsha orala a tshi ya kha ipfi ḽithihi hu tshi shumuswa maipfi a madungo ano fana uthoma, (tsumbo; Tshilidzi - ndi - mutukana) • U khethekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo ḽithihi, (tsumbo; hu shumiswe u vhanda zwaṋa kana u lidza ngoma kha dungo ḽiṅwe na ḽiṅwe kha ipfi kana dzina- 'Nndwa- khulu'- vhagudi vha kone u vhala madungo) • U topola pfanapheledzo kha zwidade zwo ḓoweleaho, dzinyimbo na mutevhe wa maipfi. • U ṱusa pfanapheleledzo kha nyimbo dzo ḓoweleaho na zwidade. • U kona u ḓivha na u amba maṅwe maḽeḓere a aḽifabethe nga maaṋa a dzina ḽawe. Tsumbo: dzina ḽanga ndi pfi Ndifelani, ḽi thoma nga ḽeḓere 'N'. • **U amba nga ha mibvumo, maḽeḓere na maipfi.** • U kona u vhona na u topola maṅwe a maḽeḓere na mibvumo nga maaṋa ḽi mathomoni a fhungo ḽo ḓoweleaho. Tsumbo: 'H' kha Hulisani. • U pfesesa uri maipfi a na maḽeḓere na mibvumo, tsumbo, tshaṋa tshi na maḽeḓere t-s-h-a-n-ḓ-a na mibvumo tsh-a-nḓ-a) • U topola mibvumo mathomoni a maṅwe maipfi, tsumbo, madzina a khonani kana a zwipuka.	• Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḓoweleaho a luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi (*name tags*), tsumbo bv- **bva**, bvula; fh-**fha**; gw-**gwa**; hw-**hwala**; kh- **khonani**; mm-**mme**; dz- **dzula**; sw-**swika**, **swiela**; nd-**ndivhuho**; ny-**nyala**; nz- **nzie**; ph- **phuphu**; rw- **rwa**; sh-**shuma**, th-**thutha**; ts- **tsa**; vh- **vhona** • U shela mulenzhe kha nyito dza orala dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki • U kona u ṱalusa pfalandoṯhe dzoṯhe dza 5. • U kona u ṱalusa mibvumo ya ḽeḓere ḽithihi (aḽifabethe). • U thoma u fhaṱa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda. • U kona u fhaṱa maipfi nga themba mbumbano (u ṱanganyisa mibvumo, sa: -ela, lela, mela, xela). • **Themba** **Dza ḽeḓere ḽithihi** m - **ma**m**a** n - u **n**a (ha mvula), **n**o**n**a p - **p**ala, **p**uṱedza r - **r**aha s- sea, **s**ola, **s**ala t - **t**akala v - **v**aya, **v**angula w - u **w**a x - **x**a**x**ara z - **z**o**z**o, **z**a**z**amela	nzw - **nzw**alelo *pfh - **pfh**eṋe *phr - **phr**ofesa phw - ma**phw**anya shw - mu**shw**ana *thy - **thy**e**thy**enea thw - tshi**thw**a**thw**a (mahaḓa) tsw - **tsw**inga, dzwa**tsw**a**tsw**a *tzh - **tzh**ema mmbw - **mmbw**a mphw - ma**mphw**e *mphy - kho**mphy**utha *ndzw - **ndzw**aṱimela nkhw - **nkhw**e nngw - **nngw**a ntsh - **ntsh**avheni nthw - **nthw**a nṯhw - **nṯhw**a nnzh - **nnzh**i nnzw - **nnzw**a tshw - tshivho**tshw**a Musi vho no guda pfalandoṯhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṯhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
		• **Dzi no swaiwa** ḓ - **ḓ**aḓa, **ḓ**aka ṱ - **ṱ**ala ḽ - u **ḽ**a ṋ - **ṋ**ala ṅ - **ṅ**oṅa • Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo vh+a=vha - vhavha, vh+e=vhe - vhea, vh+i=vhi - vhivhi, vh+o=vho-vhona, vh+u=vhu - vhula; sw+a= swa - swaya, sw+e=swe - swenda, sw+i=swi - swiri, sw+o=swo - swobo, sw+u=swu - swura na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani. • Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḓoweleaho a luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi (name tag), tsumbo, vh- vhavha; sw-swiri; kw- kwana; lw- lwala; nḓ- nḓala; ng-nguvho; ṅw- ṅwana; pw- pwanya; pf-pfala; ṱh-ṱhavha; ts- tsilu; tsh- tshikolo; tsw- tswa; mmbw - mmbwa; dzh-dzhena na n.z. • U kona u vhumba maipfi a tshi shumisa themba na pfalandoṱhe. • U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni. • U fhaṱa maipfi nga u shumisa mibvumo ya themba mbili dzo gudwaho. (mararu nga vhege).	- dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani. • U ṱalukanya maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana a tsumbo: khosi, musi, gosi. • U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maṋa a tshi shumisa mibvumo ye a guda. • U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki e kha mafhungo na maṅwe maṅwalo. • U kona u sika mafhungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho. **Pfalanyana** w - **w**anga, y - **y**anga • **Ndovhololo ya u guda themba dzo gudwaho kha Gireidi ya 1 na u bvela phanḓa na u guda i so ngo itwaho kha Gireidi ya 1) Themba dza maḽeḓere mavhili, mararu, maṋa na u fhira (*digraph, trigraph, quadraph, and tetragraph*)** bj - u **bj**a dj - **dj**ambila dy - **dy**ambila *gr - **gr**eisi *mw - **mw**ana *pk - **pk**asha *pf - ku**pf**eṋe *pf - **pf**eṋe ts - **ts**imu *ts - ku**ts**imu ty - **ty**e**ty**enea	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
		• U ṅwala maipfi a nyamba huvhili/hunzhi sa:-/fula, ṱhoho, vhila, • U vhala maipfi a foniki nga ngomu kha mafhungo na kha tshibveledzwa. • U peleṱa maipfi o gudwaho. • U paṱekanya maipfi (*b-a-l-a* a tshi vha *bala*) u paṱekanyulula (*bala i tshi vha(b-a-l̓a-*). • U bvisa themba ha dzhena iṅwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa 'b' bala ha litshwa 'b' ha dzhena 'k' ya vha 'kala' • Themba dza maḽeḓere mavhili (digraph continues). bv - **bv**umbi bw - u **bw**a *bj - u **bj**a dz - **dz**anga *dj - **dj**ambila dy - **dy**ambila gw - **gw**a *gr - **gr**eisi hw - **hw**ala kw - **kw**asha lw - **lw**ala mv - **mv**ula *mw - **mw**ana nḓ - **nḓ**ou ng - **ng**uluvhe ṅw - **ṅw**ala nw - u **nw**a maḓi	Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani. • U kona u shumisa mibvumo yo gudwaho hu tshi sikwa maipfi. • U fhaṱa maipfi a re na thembamvanganyi na pfalandoṱhe 3,4 u ya kha 5 • U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki kha mafhungo na kha maṅwe maṅwalo. • U guda u peleṱa maipfi a fumi nga vhege o dzhiiwaho a tshi bva kha ngudo dza foniki. • U kona u sika mafhungo hu tshi shumiswa heyi mibvumo. **Ndovhololo ya mibvumo yo gudwaho kha Themo ya 2** dzh - **dzh**ulu dzw - **dzw**atswatswa *ndz - **ndz**umba nyw - ṱanga**nyw**a *pfh - **pfh**eṇe *phr - **phr**ofesa phw - ma**phw**anya shw - mu**shw**ana	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
		ny - **ny**ala nz - **nz**ie ph - **ph**ala**ph**ala pw - **pw**asha *pk - **pk**asha *pf - ku**pf**eṇe *pf - **pf**eṇe rw - u **rw**a sw - u **sw**a ṱh - **ṱh**avha ts - **ts**imu *ts - ku**ts**imu ty - **ty**e**ty**enea • Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo tsh+a= tsha - tshanga, tsh+e=tshe - tshea, tsh+i=tshi - tshina, tsh+o=tsho- itsho, tsh+u=tshu - tshuwa; ng+a=nga - ngade, ng+e=nge - tshienge, ng+i=ngi - ngilasi, ng+o=ngo - ngowa, ng+u=ngu - nguluvhe na n.z. • U topola vhushaka vhukati ha mubvumo wa ḽeḓere kha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi. • U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho ya themba mbili na tharu. • U shumisa themba mvangani (*consonant blend*s) kha u fhaṱa na ṱhukukanya maipfi. • U vhala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha zwiṅwe.	*thy - **thy**e**thy**enea *tzh - **tzh**ema mmbw - **mmbw**a *mphy - kho**mphy**utha *ndzw - **ndzw**aṱimela nndw - **nndw**a nkhw - **nkhw**e nnzh - **nnzh**i nnzw - **nnzw**a ntsh - **ntsh**avheni **Themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya maḽeḓere mavhili kana u fhira (*diacrited digraphs, trigraphs*)** ḓw - haḓ**w**a, vhaḓ**w**a nḓ - **nḓ**ou ṅw - **ṅw**ala ṱh - **ṱh**avha (vhagudi vha gudiswa phambano ine ya ḓiswa nga tswayo - **th**avha (mountain) na **ṱh**avha (stab) nṱh - **nṱh**avha ṱw - fhaṱ**w**a nṱhw - **nṱhw**a **Themba dza siḽabiki nasala** n - **nk**unga, **nkh**elebeni m - **mmb**udzeni, **mm**a • U ṅwala mafhungo kana pharagirafu nga mibvumo yo gudwaho na maṅwe maṅwalo • U guda u peleṱa maipfi a 10 nga vhege a bvaho kha ngudo dza foniki	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
		• U kona u ṱalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a ipfi. • U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho. • **Themba** **dza maḽeḓere mararu (*trigraph*) na maṋa (*quadraph*)** dzh - **dzh**ulu dzw - **dzw**atswatswa fhw - fhu**fhw**a khw - **khw**ali, **khw**ashaba mmb - **mmb**oniseni, **mmb**angiseni *ndz - **ndz**umba ngw - **ngw**ana nyw - ṱanga**nyw**a nzh - mule**nzh**e nzw - **nzw**alelo *pfh - **pfh**eṋe *phr - **phr**ofesa phw - ma**phw**anya shw - mu**shw**ana *thy - **thy**e**thy**enea thw - tshi**thw**a**thw**a (mahaḓa) tsw - **tsw**inga, dzwa**tsw**a**tsw**a *tzh - **tzh**ema mmbw - **mmbw**a • mphw - ma**mphw**e • *mphy - kho**mphy**utha • *ndzw - **ndzw**aṱimela • nkhw - **nkhw**e	• U fhaṱa maipfi 3, 4 na 5 hu tshi shumiswa thembamvanganyi, pfalandoṱhe dza maḽeḓere mavhili o no fana na a sa fani. • U sika mafhungo hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho. • Kha Themo ya 4, vhagudi vha tea u vha vha tshi vho kona u shumisa mibvumo u vhumba maipfi na mafhungo • U guda u peleṱa maipfi a 10 nga vhege a tshi bva kha maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo na ngudo dza foniki. • U ṅwala mafhungo mapfufhi a dikithesheni dzi itwaho nga mugudisi.	

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
		• nngw - **nngw**a • ntsh - **ntsh**avheni • nthw - **nthw**a • nṱhw - **nṱhw**a • nnzh - **nnzh**i • nnzw - **nnzw**a • tshw - tshivho**tshw**a • Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani. • U ḓivha vhunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa: Mu- Vha: muthu - vhathu. • U vhala maipfi a foniki a kha fhungo na zwiṅwe zwibveledzwa • U guda u peḽeṱa a tshi bva kha mutevhe wa foniki wo gudwaho • U sika mafhungo mapfufhi.		

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
U VHALA NA U ṰALELA	**Zwikili zwa u guda u vhala** • U kona u vhona na u topola zwi no fana na zwi sa fani kha zwifanyiso. • U kona u vhekanya zwigwada zwiraru zwa zwifanyiso nga nḓila ya u sika tshiṱori tshi re na ndunzhendunzhe u ya nga ha kutevhekanele kwa zwithu musi zwi tshi ṱalutshedzwa. • U ita tshiṱori tsha ene muṋe nga u vhala zwifanyiso. • U tamba zwipida zwa tshiṱori, luimbo kana zwidade. • U fara bugu nga nḓila yone na u vula masiaṱari nga nḓila yone. • U ita u nga u khou vhala a tshi khou shumisa na ipfi ḽa u vhala. • U kona u topola dzina ḽawe na a vhaṅwe vhagudi ngae vha swikaho vhaṱanu. • U kona u vhala maipfi a konḓaho ane a a vhona kiḽasini na tshikoloni sa tsumbo: kha vothi, kha bodo na huṅwevho. **U vhala na vhagudi** • U vhala bugu dzo hudziwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, na phosiṱara. • U kona u vhambedza zwe wa vhala na tshenzhemo ya ene muṋe musi e na mugudisi. • U ṱalusa vhatambi kha tshiṱori/ḽitambwa na u ṋea muhumbulo wawe.	**Zwikili zwa u guda u vhala** • U bveledza zwikili zwa u kona u fara bugu zwavhuḓi (u vula masiaṱari nga ngona). • U ṱalutshedza zwi fanyiso a tshi ita tshiṱori tshawe ene muṋe (u vhala zwifanyiso). • U vhala madzina, zwo ganḓisiwaho na zwiṅwevho zwi re vhuponi hawe. • U kona u topola dzina ḽawe na a vhaṅwe vhagudi ngae. • U vhala zwo nambatedzwaho kiḽasini. • U bveledza vhutali ha u maṅwalwa sa bugu, maipfi na maḽeḓere, ṱhalusamaipfi- u kona u vhala u bva mathomoni a bugu u ya magumoni ayo, u bva kha tsha monde u ya kha tshauḽa na u bva nṱha u ya fhasi **U vhala na vhagudi** • U vhala Bugu Khulwane kana dziṅwe dzo hudziwaho. • U shumisa zwifanyiso na nnḓa ha bugu u humbulela u ri tshiṱori tshi amba nga ha mini. • U ita nyambedzano nga ha tshiṱori, hu tshi bviselwa khagala muhumbulo muhulwane wa tshiṱori na vhabvumbedzwa. • U tevhekanya nyito kha tshiṱori.	**U vhala na vhagudi** • U vhala Bugu Khulwane na dziṅwe dzo huliswaho (dza fikishini na dzi si dza fikishini, zwirendo na dzinyimbo). • U shumisa zwifanyiso na nnḓa ha bugu u humbulela uri tshiṱori tshi amba nga ha mini. • U topola mafhungo kha zwe zwa vhaliwa. • U ṱalutshedza arali tshiṱori tshi na ndunzhendunzhe na u kona u tikedza zwe a amba, (tsumbo: a tho nga takadzwa nga tshiṱori nga uri) • U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzo livhiswaho kha tshiṱori. • U ṱalutshedza mvelelo dzo fhambanaho dzo sumbedziwaho kha tshiṱori. • U ṱalushedza zwo kanḓiswaho na zwifanyiso sa zwinepe, khaḽenda, khungedzelo, gurannḓa na bugu dza zwifanyiso. **U vhala na vhagudi** • U vhalela fhasi kana nṱha bugu dza fikishini na dzisi dza fikishini dzi no elana na gireidi yawe kha u vhala na vhagudi (kiḽasi yoṱhe i vhala bugu nthihi) • U shumisa maipfi o ḓoweleaho, foniki, u sengulusa tshivhumbeo na zwi re ngomu na kupfesesele u ita uri zwi pfale. • U vhala ho engedzedzeaho hu na vhuḓifhulufheli na u bula maipfi zwone.	**U vhala na vhagudi** • U vhala Bugu Khulwane na dziṅwe dzo huliswaho (dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurannḓa, matambwa, nyambedzano, maṅwalwa a khomphyutha, zwirendo na nyimbo). • U vhala bugu wa ṱalutshedza muhumbulo muhulwane na vhabvumbedzwa, thaidzo kha tshiṱori, ndunzendunzhe, na ndeme ya tshiṱori. • U fhindula mbudziso dzi konḓaho zwi tshiya nga zwe zwa vhaliwa. • U vhala zwirendo zwo fhambanaho. • U shumisa mafhungo a vhonalaho u amba nga ha tshibveledzwa sa khungedzelo, zwifanyiso, girafu, tshati na mimapa. • U wana na u shumisa zwiko zwa mafhungo tsumbo: vhadzulapo, bugu dza ḽaiburari. • Ushumisa ṱhohwana dza buguni, nomboro dza masiaṱari na zwiṅwe u wana mafhungo. • U shumisa maipfi a ndeme na ṱhoho u wana mafhungo kha bugu I si ya fikishini. • U shumisa ṱhalusamaipfi u wana ipfi ḽiswa na ṱhalutshedzo ya hone.

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
	• U humbulela zwine zwa ḓo itea kha tshiṱori nga u lavhelesa zwifanyiso. • U fhindula mbudziso zwi tshiya nga tshiṱori tsho vhaliwaho. • U ola zwifanyiso zwi no bvisela khagala muhumbulo muhulwane wa tshiṱori. **U vhala nga eṱhe (u woṱhe)** • U vhala bugu dza zwifanyiso e eṱhe lwa u di mvumvusa laiburari kana kiḽasini kha khuḓa ya u vhala	• U bvisela khagala tshivhangi na masiandaitwa kha tshiṱori sa tsumbo: musidzana u khakhathini ngauri o pwasha fasiṱere. • U ṋea muhumbulo kha zwe zwa vhaliwa. • U fhindula mbudziso ṱhalutshedzo dzo livhanaho na zwo vhaliwaho. • U vhala mafhungo a tshi bva kha phosiṱara, zwifanyiso na thebulu dzi sa konḓi sa khaḽenda. **U vhala na tshigwada** • U vhalalela nṱha zwi tshi bva buguni ya ene muṋe kha u vhala ha tshigwada hu na mugudisi (kiḽasi yoṱhe i vhala tshiṱori tshithihi). • U shumisa foniki, mbonalo dza mafhungoni, u sengulusa tshivhumbeo na maipfi a u vhonwa musi ni tshi vhala. • U vhala hu na luvhilo lwo kalulaho na vhukoni. • Uḓithetshelesa musi a tshi vhala siani ḽa u kona u topola maipfi na kupfesesele • U sumbedza u pfesesa zwiga musi a tshi vhalela nṱha. **U vhala nga vhavhili-vhavhili/u woṱhe** • U vhala zwe a ṅwala a tshi thoma u khakhulula zwo khakheaho. • U vhala e eṱhe bugu dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhala ha muṱanganelano, bugu dzi sa konḓi dza zwifanyiso na bugu dza kiḽasini lufherani lwa u vhala.	• U shumisa maitele a u ḓikhakhulula musi a tshi vhala. • U ḓithetshelesa /lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfesesele. **U vhala vhe vhavhili kana e eṱhe** • U vhala zwa ene muṋe na zwe vhaṅwe vhaṅwala • U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae. • U vhala e eṱhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḓi, zwirendo na miswaswo. • U tamba mitambo ya u vhala na u fheleledza maipfi (khurosiwede).	**U vhala na vhagudi** • U vhalela fhasi kana nṱha zwi tshi bva buguni ya ene muṋe kha u vhala ha muṱanganelo hu na mugudisi (kiḽasi yoṱhe i vhala bugu nthihi) • U shumisa maipfi o ḓoweleaho, foniki, u sengulusa tshivhumbeo na zwi re ngomu na kupfesesele u ita uri zwi pfale. • U shumisa maitele a u ḓikhakhulula musi a tshi vhala. • U ḓithetshelesa/lavhelesa musi a tshi vhala kha masia a u topola maipfi na kupfesesele. • U shumisa zwo oliwaho na zwifanyiso kha bugu u itela u engedzedza kupfesesele. • U vhala nga vhulenda, nga u ṱavhanya na u kona u bula zwino khou vhaliwa. **U Vhala nga Vhavhili vhavhili/u Woṱhe** • U vhala zwa ene muṋe na zwe vhaṅwe vha ṅwala zwone • U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae. • U vhala a eṱhe bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dzi sa konḓi, zwirendo na miswaswo na dziṅwe.

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
MUṄWALO	• U bveledza zwikili zwa u alusa misipha ya zwaṋa. *Tsumbo: u rola vumba na u vhumba, u tambisa piano muyani, u shumisa harane u runga na u lunzhedza vhulungu.* • U bveledza kulangele kwa minwe nga u imba zwidade zwine zwa sumbedzea nyito nga minwe. • U bveledza kulangele kwa minwe nga u shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane na zwivhumbeo. • U bveledza kushumisele kwa maṱo na tshaṋa nga u tamba mutambo wa u posa bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo (***patterns***) a konḓaho. • U vhumba maḽeḓere nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura. • U tevhedzela zwifanyiso na madzina a vhone vhaṋe na phetheni. • U kopolola maipfi na maḽeḓere. • U shumisa muvhili u vhumba maḽeḓere.	• U guda u shumisa penisela na khirayoni. • U bveledza nḓivho ya masia sa tsumbo: tshanḓani tshauḽa na tsha monde, nṱha kana fhasi. • U bveledza kushumisele kwa maṱo na tshaṋa nga u tamba mutambo wa u posa bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo (*patterns*) a konḓaho. • U kopolola na u ṅwala dzina ḽawe, maipfi maṱuku na mafhungo. • U thoma u ṅwala a tshi shumisa u ola na u tovhedzela maḽeḓere, nomboro, maipfi na mafhungo a sa konḓi. • U shumisa maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku. • U vhumba mbalo nga nḓila yone. • U kopolola na u ṅwala mafhunga mapfufhi nga nḓila yone na zwikhala zwone. • U fara penisela na khirayoni zwavhuḓi.	• U ya phaṋa na muṅwalo wa u ganḓisa • U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona sa tsumbo: penisela, raba, ruḽa. • U ṅwala ni tshi tevhedzela mitaladzi yo elwaho nga ruḽa ya 17 mm. • U vhumba maipfi a maḽeḓere maṱuku na mahulwane nga nḓila yone. • *U ṅwala maḽeḓere danzi na maṱuku nga muṅwalo wa u ganḓisa.* • U kopolola na u ṅwala nga nḓila dzo fhambanaho (Garaṱa ya thambo pfufhi sa ya mabebo, mulaedza, na zwiṅwe). • U shumisa muṅwalo wa u ganḓisa kha nḓila dzoṱhe dza u ṅwala ha u vhulunga. • U pfukela kha muṅwalo wa u pomba • U kopolola na u ṅwala phatheni dzo ṅwaliwaho kha muṅwalo wa u ṱanganela. • U kopolola na u ṅwala maḽeḓere oṱhe maṱuku na maḽeḓere danzi kha muṅwalo wa u pomba. • U kopolola, u vhala na u ṅwala maipfi mapfufhi kha muṅwalo wa u pomba. • U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi kha muṅwalo wa u pomba.	• U pfukela kha muṅwalo wa u pomba • U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga nḓila sa tsumbo: penisela, raba, na ruḽa. • U ṅwala mafhungo nga ngona na kuṅwalele kwone kha muṅwalo wa u ganḓisa na muṅwalo wa u pomba. • U vhumba maḽeḓere oṱhe maṱuku na maḽeḓere danzi kha muṅwalo wa u pomba. • U ṅwala mafhungo mapfufhi nga muṅwalo wa u pomba. • U pfukela kha muṅwalo wa u pomba kha zwoṱhe zwo no ṅwaliwa, sa datumu, dzina ḽau na maṅwalo e wa ṅwala • U kopolola zwo ṅwaliwaho kha bodo, kha bugu, kha garaṱa na zwiṅwe nga nḓila yone. • U ṅwala nga nḓila ya vhusedzi na vhudele na vhuḓifulufheli kha muṅwalo wa u pomba • U kona u shumisa bolopeni u ṅwala

NYANGAREDZO YA ZWIKILI ZWA LUAMBO ZWINE ZWA TEA U FUNZWA KHA LUAMBO LWA HAYANI GIREIDI YA Ṱ-3				
	GIREIDI YA Ṱ	**GIREIDI YA 1**	**GIREIDI YA 2**	**GIREIDI YA 3**
U ṅWALA	• U ola na u pennda zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza. • U kopa maipfi o ḓoweleaho kha madzina avho u itela u sumbedza muṅwalo. • U ṅwala zwi tshi bva kha tsha monde zwi tshi ya kha tshauḽa na u bva nṱha zwi tshi ya fhasi • U ṋea mihumbulo hu tshi itelwa bugu ntswa ya kiḽasini nga nḓila ya u ola. • U lingedza u ṅwala nga u tou pomba, kuṅwalele ku si na phanḓa na murahu, n.z. • U amba nga zwe ene muṋe a ṅwala zwone sa tsumbo: u vhala na u ṱalukanya muṅwalo wo pombiwaho. • U ita bugu yawe ene muṋe na u ḓidzhenisa kha u ita bugu ya kiḽasi.	• U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza nga ha tshenzhemo ya ene muṋe. • U ṋea muhumbulo u thusa kha u dovhololа tshiṱori tsha tshigwada tsha kiḽasini. • U kopolola mafhungo maswa a bvaho kha bodo kana tshati nga ngona. • U ṅwala mulaedza kha garaṱa. • U ṅwala mafhungo mapfufhi u itela u shela mulenzhe kha bugu i itelwaho u vheiwa kha khuḓa ya u vhala. • U ṅwala mafhungo a sa fhiri mitaladzi miraru a tshiṱori tshiswa tsha ene muṋe hu tshi shumiswa maḽeḓere danzi na tshitopo. • U ṅwala maḽeḓere a re na mibvumo ya foniki na maḽeḓere o ḓoweleaho o no funziwaho. • U shumisa madzina na madzina zwao hu na thuso musi vha tshi ṅwala. • U thoma u shumisa makhathi azwino na o fhelaho ngandila yone vha tshi ṅwala. • U ita vhunzhi ha maipfi o ḓoweleaho. • U peleṱa maipfi nga nḓila yone. • U shumisa marangeli nga ngona. • U vhekanya mawanwa nga nḓila ya girafu. • U fhaṱa bannga yawe ya maipfi na ṯhalusamaipfi ya ene muṋe.	• U ṋea muhumbulo u na maipfi a u thusa kha u sika tshiṱori tsha kiḽasini (u ṅwala na vhagudi) • U ṅwala tshirendo tshi sa konḓi. • U ṅwala maṅwalwa a u bvisela vhuḓipfi khagala sa garaṱa ya u tamela mashudu. • U ṅwala pharagirafu mbili nga tshenzhemo ya ene muṋe kana nga ha zwo bvelelaho sa tsumbo: vhuṱambo hayani. • U ita mvetomveto, u ṅwala na u phaḓaladza tshiṱori tsha ene muṋe tshi re na phara dzi no swika mbili u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala. • U shumisa zwivhumbeo zwi no amba musi u tshi ṅwala, sa risipi. • U dzudzanya mawanwa kha tshati kana thebulu. • U ṅwala na u ṱalutshedza mafhungo a mitaladzi miṋa u ya kha rathi nga ha ṯhoho yo ṋewaho u itela u shela mulenzhe kha u ṅwala bugu ya u vhea kha khuḓa ya u vhala • U shumisa nḓila dza u ṅwala sa u ita mvetomveto, u ṅwala, na u khakhulula. • U shumisa zwiga zwoteaho sa tshivhudzisi, tshitopo, tshigagarukela. • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila na u lingedza u peleṱa a so ngo ḓoweleaho hu tshi shumisiwa nḓivho ya foniki. • U shumisa makhathi a zwino, makhathi o fhiraho, na makhathi a ḓaho nga nḓila yo fanelaho. • U shumisa marangeli, madzina, maiti na madzina zwao nga ngona. • U fhaṱa bannga yawe ya maipfi na ṯhalusamaipfi ya ene muṋe. • U kona u shumisa ṯhalusamaipfi.	• U ṋea muhumbulo u na maipfi a u thusa kha u sika tshiṱori tsha kiḽasini (u ṅwala na vhagudi) • U shumisa maitele a u ṅwala u wana mafhungo na u dzudzanyela u ṅwala. • U ṅwala maṅwalo o fhambanaho u itela mishumo yo fhambanaho sa nyambedzano, tshiṱori, tshirendo. • U ṅwala nga ha tshenzhemo ya ene muṋe nga nḓila dzo fhambanaho. • U ita mvetomveto, u ṅwala na u phaḓaladza tshiṱori tsha ene muṋe tshi re na phara dzi no swika fumiṋambili u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala. • U ṅwala na u ṱalutshedza mafhungo a mitaladzi ya rathi u ya kha malo nga ha ṯhoho yo neiwaho u itela u shela mulenzhe kha u ṅwala bugu ya ḽaiburari ya kiḽasi. • U shumisa mafhungo a zwivhumbeo musi vha tshi ṅwala risipi • U shumisa bugu ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa vhege nthihi. • U ṅwala mafhungo a sa konḓi hu tshi ṱalutshedziwa bugu. • U tevhekanya mafhungo a vhewa fhasi ha ṯhoho. • U pfufhifhadza na u vhulunga mafhungo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo. • U shumisa zwiga zwo teaho sa tshivhudzisi, tshitopo, tshigagarukela • U shumisa maṱanganyi u vhumba mafhungo mbumbano • U peleṱa maipfi a no konḓa hu tshi shumisiwa nḓivho ya foniki. • U shumisa ṯhalusamaipfi.

3.1 GIREIDI YA Ṱ: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE
TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO NGA VHEGE: awara dza 10 TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO NGA ḐUVHA: awara dza 2 U ṱanganywa kha Phurogireme ya Ḑuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe
THEMO YA 1
U THETSHELESA NA U AMBA
MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI **Nyito dza ḑuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe dzo livhiswa kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero.** **Mugudisi a nga ita marangaphanḓa kha nyito dzi tevhelaho musi e kha zwiṅwe zwa zwidanga kana zwoṱhe; muzika, nyonyoloso, saintsi, luambo, mafhungo, zwiṱori na ngudo dzi no ṱuṱula muhumbulo.** **Kha GIREIDI YA Ṱ mushumo wa u humbulela ndi wa ndeme u lugisela na u vhea vhagudi kha maimo one hu tshi lugiselwa tshifhinga. Ndi zwa ndeme uri tshifhinga tshinzhi tshi fhedziwe hu tshi khou fhaṱiwa tshikili tsha u humbula na u shumisa muhumbulo ḑuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe na kha nzudzanyo ya ṅwaha woṱhe.** • U thetshelesa mbudziso dzi sa konḓi na nḓivhadzo a konou dzi fhindula nga nḓila yone. • U thetshelesa ndaela dzi sa konḓi a kona u dzi tevhedzela. • U thetshelesa a kona u tevhedzela a tshi dovhololа mubvumo wa mutevhetsindo (sa, u vhanda zwanḓa lunzhi a kona u tevhedzela) • U thetshelesa hu si na u dzhenelela. • U thetshelesa zwiṱori zwipfufhi hu na u ḑiphina na u ḑidzhenisa kha khorasi nga tshifhinga tsho teaho. • U imba nyimbo khathihi na u ita nyito (hu na u thusiwa) sa, luimbo holwu *'heyi ndi nḓila ine nda, ṱamba ngayo zwanḓa,* *ṱamba ngayo zwanḓa, ṱamba ngayo zwanḓa …'* Luimbo lu iswe phanḓa ngauralo hu tshi dzheniswa maṅwe maipfi sa, gama mavhudzi, ṱamba maṇo….nz. • U renda zwirendo zwi re na raimi vha tshi ita nyito (vha tshi thusiwa). • U thetshelesa na u elelwa nga ha mutevhe wa maipfi a sa konḓiho a kona u a vhekanya nga ngona, sa, lila, lela, lala, u thoma nga maipfi mararu a tshi ya kha maṇa zwi tshi itelwa u bveledza kana u fhaṱa zwo pfiwaho nga nḓevhe. • U kona u nanguludza na u topola mubvumo wa ipfi **ḽa mugudisi** vhukati ha phosho musi hu tshi khou lidziwa tshilidzo. • U amba nga zwifanyiso zwi re kha phosiṱara, tshati i re na thero, bugu na zwiṅwevho (zwoṱhe zwi vhe na vhushaka na thero dzi sa fhiri ṱhanu nga themo). • U amba zwiṱori na u dovhololа zwiṱori zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe. **U shumisa luambo u bveledza khontseputi kha thero dzoṱhe** • U shumisa luambo lu re kha thero dzoṱhe, tsumbo: tshivhumbeo, muvhala, vhukale, tshifhinga na thevhekano

U shumisa luambo u humbula na u n̓ea muhumbulo

- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U vhambedza zwithu zwine zwa fana na zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu nga u elana (u vhea thoyi bogisini, u vhea bugu kha sheḽifu, khirayoni kha thini, u vhekanya u ya nga mivhala, nz.)
- U topola zwipiḓa kha zwo fhelelaho, (tsumbo; u sumba na u bula dzina ḽa zwipiḓa zwa muvhili.)

U shumisa luambo u ṱoḓisisa na u wanulusa

- U vhudzisa mbudziso.
- U fha ṱhalutshedzo.
- U tandulula na u fhedzisa phazili 5 dza jig - saw.

U tshimbidza mawanwa

- U nanguludza mawanwa o nanguludzwaho u bva kha ṱhalutshedzo.

U vhona na u shumisa zwifanyiso zwine zwa vha na nyito i sumbaho zwine zwa amba

- U ṱalusa zwifanyiso zwavhuḓi na u amba nga ha zwi no fana kana u elana kha zwifanyiso izwo.
- U ḓidzhenisa kha u wana tshithu fhethu vhukatini ha zwiṅwe na u zwi khethulula nga ngona (sa, u wana tshivhumbeo hu re na vilinga kana tshifanyiso tsho dodombedzwaho.
- U tamba mitambo ya u dzumba na u ṱoḓa tshithu kiḽasini vhukati ha zwiṅwe zwishumiswa.
- U fhambanyisa vhukati ha zwivhumbeo zwa maḽeḓere o fhambanaho na maipfi nga u tou ita mutambo (u vhekanya zwithu zwi fanaho nga mutevhe wa zwifanyiso zwi no fana, hu tshi vhetshelwa thungo zwi sa fani na u n̓ea ṱhalutshedzo uri ndi ngani zwo ralo).
- U vhekanya sethe tharu dza zwifanyiso nga nḓila ine ya sika tshiṱori nga u tevhekana ha zwiwo tshi tshi ambiwa.
- U humbula zwo vhoniwaho nga maṱo kha mutambo wa u elelwa, (tsumbo: hu vhewa zwithu zwo fhambanaho kha ṱafula vhagudi vha lavhelesa, mugudisi a zwi fukedza, vhagudi vha kona u zwi humbula vha tshi zwi amba).
- U fhedzisa phazili kana zwifanyiso nga tshifhinga tsha u tamba vho vhofholowa.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si fomaḽa

Orala na/kana nḓowenḓowe.

U lavhelesa

- U thetshelesa mbudziso dzi sa konḓi na nḓivhadzo a kona u i fhindula nga nḓila yone.
- U imba na u renda nyimbo dzi sa konḓi na zwidade.
- U thetshelesa zwiṱori hu na u ḓiphina na u ḓidzhenisa kha khorasi na u tevhedzela nyito nga tshifhinga tshone.
- U amba zwiṱori na u dovholola zwiṱori zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe.
- U shumisa luambo u bveledza mihumbulo kha thero dzoṱhe, (tsumbo: zwivhumbeo, mivhala, vhukale)
- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U topola zwipiḓa kha zwo fhelelaho, (tsumbo: u sumba na u amba madzina a zwipiḓa zwa muvhili)
- U shumisa luambo u n̓ea ṱhalutshedzo
- U tandulula na u fhedzisa phazili 5 dza jig - saw.
- U ṱalusa na u sumba zwithu zwi anzelaho u vha hone kha zwifanyiso.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga Luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 1

U BVELEDZA U VHALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U vhala:

Zwikili zwa u bveledza u vhala

- U aluwa kha kutshimbidzele kwone kwa maṱo, (tsumbo: u tevhelela bola yo nembeledzwaho musi i tshi ya kha tshauḽa kana tshamonde. Bola heyi i na lutambo na luhuka lwo ṱumiwaho khayo.)
- U dzhenelela kha mitambo i no sumbedza masia (Tsumbo: u tshinisa muvhili matungo na matungo, nṱha kana fhasi)
- U fhambanyisa vhukati ha kuitele kwa maḽeḓere na maipfi o fhambanaho nga nḓila ya mutambo, (tsumbo: u vhekanya zwithu zwi no fana, u lavhelesa u tevhekana ha zwifanyiso zwi no elana, u topola tshi sa fani na zwiṅwe).
- U shumisa tshikili tsha u vhekanya nga ndunzhendunzhe zwifanyiso zwiraru nga nḓila ya u sika tshiṱori na u amba ngatsho.
- U shumisa tshikili tsha u humbula zwo vhoniwaho nga maṱo, (tsumbo: maḽeḓere, zwivhumbeo, zwishumiswa zwi fareaho).
- U fheleledza tshifanyiso tshi vhonalaho (u fhaṱa phazili, u fhedzisa tshifanyiso)
- U fara bugu nga nḓila yone na u fhenḓa masiaṱari nga nḓila yone.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiṱori tshi khou amba nga ha mini (tsumbo: u 'vhala' zwifanyiso na khephusheni hu na u sumbedza u pfesesa uri zwifanyiso na maipfi zwi na vhushaka ngeno zwo fhambana.
- U ita tshiṱori tsha ene muṋe nga u 'vhala' zwifanyiso.
- U ita u nga u khou vhala a shumisa na ipfi ḽa u vhala.
- U kona u ṱalusa dzina ḽawe na madzina a vhaṅwe vhagudi ngae vha no swika vhaṱaṋu.
- U vhambedza maipfi kha zwithu zwi fareaho na zwo ṅwaliwaho madzina (tsumbo, garaṱa dza madzina ṱafulani, vothi, mafasiṱereni)

U thoma u ita vhushaka ha zwo ṅwaliwaho

- U pfesesa uri zwo ṅwaliwaho zwi bvisela khagala mulaedza (tsumbo: ipfi ḽi a kona u imela/ṱalusa dzina ḽa muthu)
- U kona u ṱalusa dzina ḽawe na a vhaṅwe vhagudi ngae a no swika maṱanu.
- U pfesesa uri zwo ṅwaliwaho ndi maipfi ane ra amba one.
- U vhala maipfi o ḓoweleaho, (tsumbo: dzina ḽawe, madzina a mavhengele sa SPAR, Coke, ṱhoho dza maipfi a re nzudzanyo dza thelevishini.)

U vhala na vhagudi

Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudzwaho sa Bugu Khulwane, phosiṱara dza zwirendo na zwidade. Mugudisi a shumise maitele a u modela na kiḽasi yoṱhe musi hu tshi haseledziwa kana kha danga ḽa ngudaluambo lu sa fhiri luvhili nga tshifhinga tsha ngudo dza u tou fombe kha luambo. Hu shumiswe Bugu Khulwane ṱhanu nga themo.

- U vhala maṅwalo o hudzwaho nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi sa, Bugu Khulwane, zwirendo na phosiṱara.
- U ita nyambedzano na u ṱalusa vhatambi kha tshiṱori.
- U ola zwifanyiso zwa nyito khulwane dzine dza khou itea kha tshiṱori, nyimbo na zwidade.
- U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori.
- U edzisa tshiṱori nga u ita mudzinginyo (tshinisa) kana nga u tamba ḓirama kana danga.

U vhala ha musi e eṱhe.

- U vhala bugu e eṱhe lwa u ḓimvumvusa ḽaiburari kana kiḽasini kha khuḓa ya u vhala

Nḓivho ya mibvumo

Nyito ya minethe ya 15 ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maanḓa ya mathomoni a madzina a vhone vhaṅe.
- U kona u topola ipfi ḽi sa faniho na maṅwe kha o tevhekanaho (sa, ndi ufhio mubvumo u sa weliho kha mutevhe. b, b, k, b, d, ḓ, t)
- U kona u topola mibvumo mivhili yo ṉewaho uri i tshi fana kana i sa fani na-- /p/. /p/ (i a fana) /p/, /d/ (a i fani)
- U kona u ḓivha uri mafhungo a ambiwaho o vhumbwa a tshi bva kha maipfi (vha nga vhanda zwanḓa musi hu tshi vhaliwa dungo ḽiṅwe na ḽiṅwe kha ipfi).

U ita uri mibvumo i vhe na vhushaka na maḽeḓere na maipfi.

- U thoma u ṱalukanya uri maipfi a bva kha mibvumo (tsumbo, ambani mubvumo wa u thoma kha dzina ḽaṋu)

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe

U lavhelesa

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maanḓa ya mathomoni a madzina a vhone vhaṋe.
- U kona u topola ipfi ḽi sa faniho na mańwe kha o tevhekanaho (e.g. ndi u fhio mubvumo u sa ngi miṅwe b, k, b; d, d, ḓ, t)

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha Luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 1

U BVELEDZA U ṄWALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U bveledza muṅwalo

Nyito ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a luambo na phurogireme dza u guda.

Mishumo ya vhutsila na zwidanga zwa muzika zwi ḓo ṋea vhagudi tshikhala tsha u alusa miraḓo miṱuku na mihulwane na nḓila dza u khwinisa na u bveledza zwikili zwa mirado miṱuku.

- U bveledza zwikili zwa u alusa miraḓo miṱuku ya zwanḓa. Tsumbo, u rola vumba, u vhumba nga vumba, u vhofhelela baudu, u tambisa piano muyani n.z.)
- U bveledza kulangele kwa miraḓo miṱuku u khwaṱhisa minwe (nga u imba zwidade zwine zwa sumbedza nyito nga minwe kana u vhumba kubola nga u shumisa vhukati ha minwe).
- U bveledza kulangele kwa miraḓo miṱuku (nga u shumisa tshigero u gera mapendelo (magumoni) a mabambiri.
- U bveledza kushumisele kwa maṱo na tshanḓa (u fara ḽibege, u posa bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni nga maanḓa nga tshifhinga tsha u tambela nnḓa zwi sa khou tou itwa fomaḽa.
- U bveledza nḓivho ya masia (tsumbo: u isa zwipiḓa zwa muvhili thungo ya tshanḓa tshamonde kana kha tshauḽa.
- U bveledza u ḓivha vhukati (u dzhia tshanḓa tshauḽa wa tshi fhirisela kha shaḓa ḽa tshamonde
- U vhumba maḽeḓere hu tshi shumiswa muvhili woṱhe (sa, u shumisa muvhili u ita ḽeḓere ‘I’)
- U ṱhiraisela a tshi tevhedzela zwifanyiso zwi sa konḓi na phetheni.
- U kopolola phetheni kha phegibodo.
- U vhumba maḽeḓere nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura.
- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala (bulatsho dza u ṅwala, khirayoni dza mapfura n.z nga tshifhinga tsha mitambo ya nga ngomu ine vhagudi vha tamba nga u funa na u ita nyito dza vhutsila.
- U ṅwala kha ṱhirei dza muṱavha.

U bveledza u ṅwala

- U ola tshifanyiso u pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muṋe.
- U pfesesa uri u ola na u ṅwala zwo fhambana. Tsumbo: u ḓiita u nga u khou ṅwala ngeno a tshi khou shumisa makolongonya kana maṅeleṅedzha (squiggles) a sa ambi tshithu.
- U vhala zwe wa ṅwala (sa, u vhala makolongonya)
- U ita mutambo wa u ṅwala zwi tshi tevhedzela nyimele, (tsumbo: u ṅwala mulaedza wo ḓaho nga founu, u ṅwala thikhithi ya ndaṱiso badani (faini) n.z.
- U kopolola maḽeḓere ane a ḓivhea kha dzina ḽa ene muṋe u imela muṅwalo (sa, u kopolola dzina ḽawe)
- U ṅwala zwi tshi bva tshanḓani tshauḽa zwi tshi ya kha tshamonde na u bva nṱha zwi tshi ya fhasi.
- U bveledza muhumbulo kha bugu ya mafhungo ya kiḽasini nga u tou ola.

U shuma nga maipfi.

- U kuvhanganya maipfi (tsumbo: ane a thoma nga mubvumo muthihi nahone u no fana sa, Mpho na Mikaele Takalani-Tshilidzi.
- U topola madzina avho kha zwo ṅwaliwaho.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/ kana nḓowenḓowe

U lavhelesa

- U ola kana u pennda zwifanyiso u pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muṋe.
- U shumisa muvhili u vhumba maḽeḓere.
- U shumisa ṱhirei ya muṱavha kha u ṅwalela khayo.
- U pfesesa uri u ola na u ṅwala zwo fhambana (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṱangana na makolongonya).
- U vhala zwe wa ṅwala (sa, u 'vhala' zwine makolongonya a amba zwone)
- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala (bulatsho dza u ṅwala, khirayoni dza mapfura n.z nga tshifhinga tsha mitambo ya nga ngomu ine vhagudi vha tamba nga u funa na u ita nyito dza vhutsila.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe dzo livhiswa kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero.

Nyito dzi tevhelaho dzi nga ḓivhadziwa tshifhinga tsha musi ho itwa danga ḽa Gireidi ya Ṱ (Gumba): U imba, u tshina, Santsi, luambo, mafhungo, u sumbedza na u bula, zwiṱori na miṅwe mitambo.

- U thetshelesa luvhili kana luraru ndaela kana nḓivhadzo na u i tevhedzela nga nḓila yone.
- U thetshelesa hu si na u dzhenelela na u sielisana tshifhinga tsha u amba.
- U thetshelesa zwiṱori na u zwi tamba.
- U amba zwiṱori na u dovholola zwiṱori zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe.
- U imba nyimbo na zwidade ni tshi khou tevhedzela nyito dza hone na kiḽasi yoṱhe.
- U renda zwirendo na zwidade vha tshi khou tevhedzela nyito dza hone nga tshigwada
- U vhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori nga u tevhekana.
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U amba nga zwifanyiso na vhaṅwe zwi re kha phosiṱara, tshati dza thero, bugu na zwiṅwevho (dzi so ngo fhira thero ṱhaṋu nga themo).
- U thetshelesa na u vhuisa muhumbulo nga u humbula maipfi a sa konḓiho nga u tevhekana hao. *Tsumbo: fana, fura, fara.* (U thoma kha maṱanu)

U shumisa luambo u bveledza khontseputi

- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṱhe (tsumbo: mbalo - vhungafhani, masia, tshifhinga, thevhekano, mivhala, vhukale.)

U shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo

- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U vhambedza zwithu zwine zwa fana kana u elana na u vhambedza zwithu zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga mivhala, zwivhumbeo na saizi.
- U ṱalusa zwipiḓa zwa muvhili woṱhe, (tsumbo: madzina a zwipiḓa zwa muvhili sa, lukuḓavhavha, tshinungo, gona na n.z)

U shumisa luambo u ṱoḓisisa na u wanulusa

- U vhudzisa mbudziso a dovha a vhudzisa ṱhalutshedzo.
- U fha ṱhalutshedzo na u vhudzisa thandululo.
- U tandulula na u fhedzisa phazili dza 10 kana zwipiḓa zwinzhi zwa 'jig - saw'.

U tshimbidza mawanwa

- U nanguludza mawanwa o nanguludzwaho u bva kha ṱhalutshedzo.

U shumisa vhusevheḓi ha maṱo na zwifanyiso u wana ṱhalutshedzo

- U sedzulusa zwifanyiso zwavhuḓi na u amba nga hazwo, ha ambwa na zwine zwa elana na tshenzhemo yo ḓoweleaho.
- U wana tshithu tshithihi tsho buliwaho nga ngomu kha tshifanyiso tshi re na zwidodombedzwa zwinzhi.
- U tamba mutambo wa u dzumba na u wana tshithu kiḽasini vhukati ha zwiṅwe zwishumiswa.
- U kona u vhona phambano vhukati ha zwivhumbeo zwa maḽeḓere na maipfi (sa, u nanguludza zwithu zwa u fana, u lavhelesa mutevhe wa zwifanyiso zwi no elana, u fara tshi sa fani na zwiṅwe na u ṱalutshedza uri ndi ngani tshi sa fani.
- U vhekanya zwigwada zwiraru zwa zwifanyiso nga nḓila ya u sika tshiṱori na ndunzhendunzhe u ya nga ha kutevhekanele kwa zwithu musi zwi tshi ṱalutshedzwa.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe

U lavhelesa

- U thetshelesa hu si na u dzhenelela na u sielisana tshifhinga tsha u amba.
- U imba nyimbo na zwidade a tshi khou tevhedzela nyito dza hone na kiḽasi yoṱhe
- U renda zwirendo na zwidade hu tshi dzheniswa nyito vhe zwigwadani.
- U amba zwiṱori na u dovhololа zwiṱori zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṇe.
- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṱhe, (tsumbo: mbalo - vhungafhani, masia, tshifhinga, thevhekano, mivhala, vhukale.)
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U wana tshithu tshithihi tsho ḓiimisaho kha tshifanyiso tsha zwithu zwinzhi.
- U topola na u ṱalutshedza zwithu zwi no fana na zwi sa fani.
- U lavhelesa zwavhuḓi tshifanyiso na u amba nga ha zwi no elana na zwe wa vhuya wa ṱangana nazwo.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo.

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḒEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U BVELEDZA U VHALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U vhala:

U bveledza u vhala:

- U wana nyaluwo kha kutshimbidzele kwone kwa maṱo. (tsumbo, u tevhelela bola yo nembeledzwaho musi i tshi ya kha tshauḽa kana tsha monde)
- U dzhenelela kha mitambo ya masia (tsumbo, u bva kha tshauḽa u ya kha tshamonde, na nṱha kana fhasi)
- U fara bugu nga nḓila yone na u fhenḓa masiaṱari nga nḓila yone.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiṱori tshi khou amba nga ha mini, (tsumbo: u vhala zwifanyiso na bugu dza dzikhephusheni u sumbedza uri zwifanyiso na maipfi a na vhushaka fhedzi o fhambana -u sumba ipfi musi a tshi vhala.
- U vhala tshifanyiso hu tshi itelwa u kona u ita tshiṱori tsha ene muṋe u 'vhala' zwifanyiso.
- U ita u nga u khou vhala a shumisa na ipfi ḽa u vhala.
- U pfesesa uri ri ṅwala zwi no vhaliwa ra vhala zwi no ṅwaliwa (maipfi a imela dzina, madzina a vhathu, fhethu na zwithu.
- U kona u ṱalusa dzina ḽawe na a vhaṅwe vha no swika vhaṱanu nga ngomu kiḽasini.
- Zwigwada zwi 'vhala' garaṱatai na khephusheni zwi re na vhushaka na thero vhe na mugudisi.
- U vhala maipfi o ḓoweleaho. (tsumbo, dzina ḽa vhaṅwe ngae, khaḽenda na maipfi a mutsho)
- U shumisa zwifanyiso u 'vhala' mafurase a sa konḓiho (mmbwa na u sumbedza siaṱari ḽi re na tshifanyiso tsha mmbwa)
- U kona u tamba zwiṅwe zwipiḓa zwa tshiṱori, luimbo kana tshidade.
- U thetshelesa na u amba nga ha tshiṱori na maṅwe maṅwalo o vhalwaho kana u anetshelwa zwi tshi pfala (sa, u elelwa zwidodombedzwa na u bula muhumbulo muhulwane)
- U amba nga maṅwalo (zwiṱori) hu tshi shumiswa maipfi a ngaho u thomani, vhukati, magumoni, mubvumo, ipfi, ḽeḓere, pfanapheledzo.

U vhala na vhagudi

- Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudziwa ho sa Bugu Khulwane, phosiṱara dza zwirendo na zwidade. Mugudisi a shumise maitele a modele na kiḽasi yoṱhe musi hu tshi haseledziwa kana danga lu sa fhiri luvhili kha ngudo dza luambo.
- Hu shumiswe Bugu Khulwane ṱhanu nga themo.
- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa, zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara, maṅwalo a eḽekiṱhoroniki o ṅwalwaho nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi (kha u vhala na vhagudi)
- U ita nyambedzano na u ṱalusa vhatambi kha tshiṱori.
- U ola zwifanyiso zwi sumbedzaho muhumbulo muhulwane wa tshiṱori, nyimbo kana zwidade.
- U tevhekanya zwifanyiso nga nḓila ine ya vhumba tshiṱori a kona u 'vhala' tshiṱori.
- U edzisa tshiṱori nga u ola kana nga u tamba ḓirama.
- U humbulela zwine zwa ḓo itea kha tshiṱori hu tshi shumiswa maipfi na zwifanyiso zwo ḓoweleaho.
- U sumbedza vhuḓipfi ha mugudi nga u ola tshifanyiso kana u pennda.

U vhala e eṱhe.

- U vhala bugu aeṱhe lwa u ḓimvumvusa ḽaiburari kana kiḽasini kha khuḓa ya u vhala)

Nḓivho ya mibvumo

Nyito ya minethe ya 15 ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.

- U fhambanyisa mibvumo yo fhambanaho nga maanḓa ya mathomoni a maipfi.
- U kona u topola ipfi ḽi sa faniho na maṅwe kha o tevhekanaho, he maipfi a thoma nga mubvumo wa u fana (sa, raha, rema, rothola, ruma) kana a a ṱalusa uri mibvumo mivhili i a fana naa kana hai sa, /k/ /k/, i a fana. /g/, /d/ a i fani.
- Dungo
- U topola mibvumo ya pfanapheledzo kha nyimbo ntswa
- U amba musi mibvumo mivhili yo ṋewaho i tshi fana kana i sa fani.
- U kona u ḓivha uri mafhungo o sikwa nga maipfi o khethekanaho. Vha nga vhanda zwanḓa musi hu tshi vhaliwa ipfi nga pfi.
- Vhagudi vha lavhelelwa u pfa mibvumo i re na pfanapheledzo kha nyimbo ntswa na kha raimi vha konou fhedzisela mutaladzi kana fhungo.
- U ṱalusa mubvumo mathomoni a dzina ḽawe sa, Konanani.

Vhushaka vhukati ha mibvumo na maipfi.

- U thoma u ṱalukanya uri maipfi o bva kha mibvumo i fhiraho muthihi, sa, hama - h-a-m-a
- U kona u topola mibvumo mathomoni a fhungo sa, madzina a dzikhonani

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe

U lavhelesa

- U pfesesa uri zwo ṅwaliwaho zwi pfukisa mulaedza, (tsumbo: fhungo ḽi a kona u imela dzina ḽau, dzina ḽa muṅwe, ḽa fhethu na ḽa tshithu).
- U fara bugu nga nḓila yone na u fhenḓa masiaṱari avhuḓi musi hu tshi vhaliwa.
- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara na eḽekiṱironiki yoṱhe hu na mugudisi kha u vhala na vhagudi.
- U amba na u ṱalutshedza nga ha vhabvumbedzwa vha tshiṱori.
- U kona u fhambanya mibvumo yo fhambanaho nga maanḓa mathomoni a fhungo.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo.

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U BVELEDZA U MUṄWALO

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero

U ola na tshidanga ndi dzone nḓila dza u ṋea tshikhala tsha u bveledza zwikili zwa miraḓo miṱuku.

- U bveledza zwikili zwa u alusa miraḓo miṱuku ya zwanḓa, (tsumbo*: u rola vumba na u vhumba, u tambisa piano muyani, u shumisa harane u runga na u lunzhedza vhulungu n.z.)*
- U bveledza kulangele kwa miraḓo miṱuku nga u tamba raimi dza minwe na u imba zwidade zwine zwa sumbedzea nyito nga minwe.
- U bveledza kulangele kwa minwe nga u shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane na zwivhumbeo.
- U bveledza kushumisele kwa maṱo na tshanḓa nga u tamba mutambo wa u posa tshisagana tsha ṋawa/binibege, bola ya thenisi, bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo a sa konḓiho.
- U bveledza kulangele kwa misipha mihulwane (u shumisa vhe zwigwadani kana vhe vhoṱhe u vhumba maḽeḓere nga mivhili yavho).
- U bveledza nḓivho ya masia sa tsumbo: u isa zwanḓa thungo ya fhasi kana ya nṱha, vhukovhela kana vhubvaḓuvha.
- U vhumba maḽeḓere (nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura).
- U tevhedzela zwifanyiso na madzina a vhone vhaṅe na dziphetheni (hune ha vha hu na ho thomiwaho na u sumbedza sia kha maḽeḓere).
- U kopolola phatheni kha phegibodo na u kopa phetheni, maipfi na maḽeḓere kha bambiri.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala zwo fhambanaho.
- U fara khirayoni na penisela nga nḓila yo fanelaho.
- U ṅwala o dzula nga nḓila yone.

U vhala na vhagudi, ha tshigwada na ha musi mugudi a eṱhe

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza (mafhungo a ene muṋe).
- U pfesesa uri u ṅwala na u ola zwo fhambana na u thoma u kopolola maḽeḓere na mbalo kha nzulele ya kiḽasini nga tshifhinga tsha ene muṋe, (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṱangana na makolongonya).
- U vhala zwine maḽeḓere na makolongonya a amba zwone.
- U ita *ḽitambwa* ḽa u ṅwala (tsumbo: u ita garaṱa ya ndumeliso, u ṅwala vhurifhi).
- U thoma u ṅwala a tshi lavhelesa masia. Tsumbo: u ṅwala u bva kha tshauḽa u ya kha tshamonde, u bva nṱha u ya fhasi.
- U kopolola zwo ṅwaliwaho vhuponi (ḽebuḽu dzo ḓoweleaho dza zwishumiswa zwa hayani) musi a tshi khou tamba.

U shuma nga maipfi

- U vhea maipfi nga zwigwada, (tsumbo: a no thoma nga maḽeḓere a no fana).
- U topola maḽeḓere kana zwikhala vhukati ha maipfi kha zwo ṅwaliwaho, (tsumbo: madzina avho kana kha bugu.
- U dzhenelela kha u ṋea mafhungo ane a ḓo ṅwalwa kha maṅwalo a kiḽasi.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe.

U lavhelesa

- U ola zwifanyiso a tshi itela u pfukisa mulaedza (wa mafhungo avho vhone vhaṋe).
- U bveledza kulangele kwa miraḓo mihulwane (tsumbo: u shumisana u vhumba maḽeḓere nga mivhili yavho).
- U thoma u vhumba maḽeḓere (nga u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura).
- U pfesesa uri u ṅwala na u ola zwo fhambana na u thoma u kopolola maḽeḓere na mbalo kha nzulele ya kiḽasini nga tshifhinga tsha ene muṋe, tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṱangana na makolongonya.
- U vhala zwine maḽeḓere na mokolongonya zwa amba zwone.
- U thoma u ṅwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u ṅwala u bva kha tshauḽa u ya kha tshamonde, u bva nṱha u ya fhasi ha siaṱari.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3

U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Nyito ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe thero.

Ngudo dzi tevhelaho dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha maṅwe a madanga kana a ngudo dzoṱhe dza Gireidi ya Ṱ: muzika, nyonyoloso, saintsi, luambo, mafhungo,, u sumba na u amba, tshiṱori khathihi na mishumo ya zwanḓa

- U thetshelesa zwavhuḓi mbudziso na u ṋea phindulo.
- U thetshelesa nḓivhadzo na u fhindula nga nḓila yo teaho.
- U thetshelesa ndaela dzo fhambanaho na u tevhedzela zwine dza amba.
- U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u ṱhonifha muambi na u amba nga u sielisana.
- U amba zwiṱori na u dovholola zwa vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe.
- U imba nyimbo na zwidade na u zwi tevhedzela nga u ita nyito nga ene muṋe.
- U renda zwirendo na zwidade a tshi ita nyito a na vhuḓifululufheli ho kalulaho.
- U thetshelesa zwiṱori zwilapfu na u sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi no elana na tshiṱori.
- U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori.
- U thetshelesa na u kona u humbula maipfi nga u tevhekana hao, (tsumbo: buli, buvhi, bugu - u thoma kha maipfi mararu a kona u fhaṱiwa a tshi ya).
- U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiṱara, tshati dza thero, bugu na zwiṅwevho zwi no ya nga nyito 5 dzo fhambanaho.

U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa

- U shumisa luambo u bveledza mihumbulo kha thero dzoṱhe. Tsumbo: mbalo - vhungafhani, saizi, tshifhinga, tshivhumbeo, vhukale, masia, na mivhala (nga tshifhinga tsha madanga kana nga tshifhinga tsha u tamba vho vhofholowa).

U shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo

- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani. U vhekanya zwi no elana na u fanyisa zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga maitele.
- U topola tshipiḓa zwi tshi bva kha zwo fhelelaho, (tsumbo: zwipiḓa zwi itaho tshifanyiso).

U shumisa luambo u ṱoḓulusa na u wanulusa

- U vhudzisa mbudziso na u sedza kha bugu hu tshi lavheleswa ṱhalutshedzo
- U ṋea ṱhalutshedzo na u ṋea thandululo.
- U fhedzisa zwipiḓa zwa phazili ya 'jig-saw' u bva kha 10 u ya kha 20

U tshimbidza mawanwa

- U dzhia mawanwa o nanguludzwaho zwi tshi bva kha ṱhalutshedzo.

U shumisa mbonalo ya maipfi u wana ṱhalutshedzo

- U pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi pfukisa mulaedza nga ha zwiwo, vhathu, fhethu, na zwithu na u amba nga ha zwo.
- U lavhelesa zwavhuḓi kha zwifanyiso na u amba nga ha tshenzhemo yo ḓoweleaho.
- U kona u fhambanyisa zwifanyiso ri tshi ya nga hune zwa vha zwi hone phanḓa na murahu hazwo na kha nyolo dzi sa konḓi.
- U wana zwo dzumbiwaho kiḽasini vhukati ha zwiṅwe na u sumbedza vhaṅwe hune zwa nga vha zwi tshi khou wanala hone hu tshi shumiswa nḓila dzi sa konḓi.
- U fhambanyisa zwivhumbeo zwa maḽeḓere o fhambanaho na maipfi, (sa, 'b' na 'a'
- U tevhekanya zwifanyiso na u amba nga hazwo.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

U thetshelesa na u amba (orala / kana nḓowenḓowe).

U lavhelesa

- U thetshelesa zwavhuḓi mbudziso na u ṋea phindulo.
- U thetshelesa u sa dzheneleli u tshi sumbedza u ṱhonifha ane a khou amba na u amba nga u sielisana.
- U imba nyimbo na zwidade na u tevhedza nyito nga ene muṋe.
- U amba zwiṱori na u dovhololа zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi a ene muṋe.
- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṱhe, (tsumbo: mbalo - vhungafhani, saizi, tshifhinga, tshivhumbeo, vhukale, masia na mivhala).
- U vhekanya zwi no elana na u fanyisa zwi sa fani.
- U pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi ṋea mulaedza nga ha zwiwo, vhathu, fhethu na zwithu vha amba nga hazwo.
- U sedza zwavhuḓi kha zwifanyiso na u amba nga ha tshenzhemo yo ḓoweleaho.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3

U BVELEDZA U VHALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U vhala

Zwikili zwa u bveledza u vhala

- U alusa kutshimbidzele kwa maṱo, (tsumbo: u tevhela penisela musi i tshi khou bva kha tsha monde i tshi ya kha tsha u ḽa.
- U bveledza masia, (tsumbo: u 'vhala' zwifanyiso zwo fhambanaho kana misevhe i no bva tshanḓani tsha monde i tshi ya kha tsha u ḽa na u bva nṱha i tshi ya fhasi.
- U kona u fanyisa ipfi na tshishumiswa, (tsumbo: u fanyisa madzina na zwishumiswa zwo ṋewaho madzina kha ṱafula ya dzangalela)
- U shumisa tshifanyiso u itela u pfesesa ḽifurase ḽi sa konḓi na mafhungo kha bugu, (tsumbo: tshifanyiso tsha mmbwa na fhungo ḽi no vhalea sa; sedzani mmbwa.
- U fara bugu nga nḓila yone yo sedza nṱha na u fhenḓa masiaṱari nga nḓila yo fanelaho.
- U vhala nga ha zwifanyiso a tshi itela u sika tshiṱori tsha ene muṋe.
- U fhambanyisa zwifanyiso kha zwo ṅwaliwaho (tsumbo: u sumba ipfi na u vhudzisa u ri ḽi pfi mini).
- U ita u nga u khou 'vhala' a tshi khou shumisa na ipfi ḽa u vhala.
- U 'vhala' maipfi o ḓoweleaho henefho kha vhupo (sa, zwiga zwa badani na madzina a mavhengele.
- U thoma u ṱalusa maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo ane a shumiswa tshifhinga tshoṱhe kiḽasini, (tsumbo: maipfi a mutsho, maḓuvha a vhege, madzina a vhagudi ngae, madzina a miṅwedzi ya ṅwaha)
- U 'vhala' bugu dza zwifanyiso dzi re na mafhungo a humbuleleaho mararu kana maṇa (sa, heyi ndi mmbwa, sedzani mmbwa, mmbwa ndi khulu).
- U tamba zwiṱori, nyimbo na zwidade.
- U humbula (elelwa) zwidodombedzwa na u amba muhumbulo muhulwane wa tshiṱori tsho vhaliwaho nga mugudisi.
- U ola zwifanyiso zwa tshiṱori, luimbo kana tshidade.
- U amba nga ha kufarele kwa bugu na u londota.
- U thetshelesa na u rerisana nga ha zwiṱori na maṅwe maṅwalwa o vhalelwaho nṱha.
- U shumisa maipfi a ngaho 'mibvumo', 'ipfi,' 'ḽeḓere', 'pfanapheledzo', 'mathomo,' 'vhukati,' 'magumo' musi a tshi amba nga ha ḽiṅwalwa.

U vhala na vhagudi

Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa Bugu Khulwane, phosiṱara na zwiṅwe. Mugudisi u ita nyito na kiḽasi yoṱhe nga tshifhinga tsha nyambedzano kana kha danga ḽa luambo luvhili nga u tou fombe kha luambo. Kha hu shumise bugu ṱhaṇu khululwane nga themo.

- U 'vhala' Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho sa kiḽasi yoṱhe khathihi na mugudisi.
- U 'vhala' maṅwalo o bveledzwaho nga tshigwada kana nga kiḽasi (sa, mafhungo o ṅwaliwaho nga mugudisi musi vhagudi vha tshi khou sedza, u amba na dikithesheni).
- U baḓekanya tshenzhemo ya ene muṋe na zwo vhaliwaho nga mugudisi, hu tshi lavheleswa thelevishini kana zwifanyiso.
- U ṱalutshedza mvumbo dza vhabvumbedzwa kha zwiṱori kana thelevishini a ṋea muhumbulo.
- U kona u topola ndunzhendunzhe ya zwiwo kha zwiṱori zwi sa konḓi.
- U shumisa gwati ḽa bugu na nyolo buguni yoṱhe hu tshi itelwa u bvumba (humbulela) muṱoḓo wa zwine bugu ya khou amba zwone.
- U dzhenelela kha u vhala na vhagudi hu na vhuḓifulufheli na u ḓiphina.
- U fhindula mbudziso dzo fhambanaho dzi no elana na tshiṱori tsho vhaliwaho.

U vhala e eṱhe

- U vhala bugu a eṱhe lwa u ḓimvumvusa a ḽaiburari kana kiḽasini lufherani lwa u vhala, a tshi fhenḓa masiaṱari nga ngona na u sumbedza u ṱhonifha bugu.

Nḓivho ya mibvumo

Nyito ya minethe ya 15 ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.

- U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka,l-li, m-mu, n-ni,o-o, p-pu, r-ri,s-si, t-ti, u-u,v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala)

  Pfalandoṱhe

  a, e, i , o, u

  Themba

  Dza ḽeḓere ḽithihi

  b - **b**i**b**i, **b**isi

  d - **d**a**d**a

  f - **f**ula, **f**unga

  g - **g**u**g**u, **g**uru

  h - **h**ayani

  k - **k**umba

  l - **l**ima, lala

- U ṱhukukanya mafhungo o ambiwaho nga tshifhinga tsha orala a tshi ya kha ipfi ḽithihi hu tshi shumiswa maipfi a madungo a no fana u thoma, (tsumbo; Tshilidzi - ndi - mutukana)
- U khethekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo ḽithihi, (tsumbo; hu shumiswe u vhanda zwanḓa kana u lidza ngoma kha dungo ḽiṅwe na ḽiṅwe kha ipfi kana dzina-'Nndwa- khulu'- vhagudi vha kone u vhala madungo)
- U topola pfanapheledzo kha zwidade zwo ḓoweleaho, dzinyimbo na mutevhe wa maipfi.
- U ṱusa pfanapheledzo kha nyimbo dzo ḓoweleaho na zwidade.
- U kona u ḓivha na u amba maṅwe maḽeḓere a aḽifabethe nga maanḓa a dzina ḽawe. Tsumbo: dzina ḽanga ndi pfi Ndifelani, ḽi thoma nga ḽeḓere 'N', ḽi thoma nga mubvumo **nd**.

U amba nga ha mibvumo, maḽeḓere na maipfi.

- U kona u vhona na u topola maṅwe a maḽeḓere na mibvumo nga maanḓa ḽi mathomoni a fhungo ḽo ḓoweleaho. Tsumbo: 'H' kha Hulisani.
- U pfesesa uri maipfi a na mibvumo i no fhira muthihi (tsumbo tshanḓa tshi na mibvumo ya rathi t-s-h-a-n-d) (mubvumo **a** u khou tou dovhololа)
- U topola mibvumo mathomoni a maṅwe maipfi (tsumbo: madzina a khonani kana a zwipuka.)

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe.

U lavhelesa

- U shumisa tshifanyiso u pfesesa mafurase na mafhungo a sa konḓi na kha bugu. Tsumbo: tshifanyiso tsha mmbwa na fhungo ḽi no vhalea sa *Sedzani mmbwa*.
- U kona u fanyisa maipfi na zwo oliwaho. Tsumbo, u fanyisa madzina na zwishumiswa zwo ṋewaho madzina kha ṱafula ya dzangalela.
- U fara bugu nga nḓila yone yo sedza nṱha na u vula masiaṱari zwavhuḓi.
- U ṱalusa tshifanyiso a tshi itela u ita tshawe ene muṋe
- U vhala maṅwalo o bveledzwaho kiḽasini kana nga tshigwada (sa, mafhungo o ṅwalwaho nga mugudisi musi vhagudi vha tshi khou sedza na u amba khathihi na u dikitheitha.
- U ṱalutshedza mvumbo dza mubvumbedzwa kha tshiṱori kana thelevishini na u ṋea muhumbulo wawe.
- U vhala maipfi o ḓoweleaho henefho kha muvhundu (sa, zwiga zwa badani na madzina a mavhengele.)
- U kona u elelwa mibvumo na zwo vhonwaho nga maṱo dziṅwe dza dzithemba na pfalandoṱhe, nga maanḓa mathomoni a maipfi o ḓoweleaho (tsumbo: kha dzina ḽa Hulisani mugudi u sumba ‘h’ a amba a ri ḽi ri /h/)
- U kona u elelwa na u ḓivha maṅwe maḽeḓere a aḽifabethe nga mannḓa a dzina ḽawe, (tsumbo: dzina ḽanga ndi pfi **Ndifelani**, ḽi thoma nga ḽedere ‘N’. Ḽi thoma nga mubvumo **nd.**

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3

U BVELEDZA U ṄWALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U bveledza muṅwalo

Ngudo dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero

Nyito dza vhutsila na danga ḽa u imba ndi zwone zwi ṉeaho zwikhala zwa u bveledza (alusa) zwikili zwa miraḓo miṱuku.

- U bveledza zwikili zwa u alusa miraḓo miṱuku hu tshi khwaṱhiswa misipha ya zwanḓa (sa, *u vhumba maḽeḓere nga vumba, u lunzhedza magaraṱa kha muḓali, u lunzhedza vhulungu)*
- U bveledza kulangele kwa miraḓo miṱuku nga u tamba mitambo minzhi ya u imba zwidade zwine zwa sumbedza nyito nga minwe.
- U bveledza kulangele kwa miraḓo miṱuku nga u shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane, zwivhumbeo nz.
- U bveledza kushumisele kwa maṱo na zwanḓa khathihi (sa, nga u tamba mutambo wa u fara kana u gavha 'tshisagana tsha ṉawa', bola khulu kana ya thenisi ya mabammbiri n.z, na u ita nyolo, na u ita makolo a konḓaho nga khirayoni.
- U bveledza kulangele kwa miraḓo mihulwane (sa, u shuma vha vhavhili u vhumba maḽeḓere nga mivhili yavho.
- U thoma u vhumba maḽeḓere (sa, u pennda nga minwe, u shumisa bulatsho ya u pennda, khirayoni dza mapfura, phegibodo/ khokhobodo (khokho ndi zwitanda zwi re na ṱhodzi), kana 'bodo ya dziḽegere'.
- U ṱhiraisela zwifanyiso zwi sa konḓi, phetheni na madzina a vhone vhane (he ha sumbedzelwa ha u thoma hone na masia ane a tevhelelwa a u ṅwala kha maḽeḓere).
- U kopolola phetheni kha 'khokhobodo' na maipfi na maḽeḓere kha bammbiri.
- U fara khirayoni hu tshi shumiswa kufarele kwone na u ṅwala hu tshi shumiswa sia ḽavhuḓi ḽa u ṅwala.

U bveledza u ṅwala

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muṉe na u shumisa hezwi sa kwone kuthomele kwa u ṅwala (sa, u longela ipfi kana ḽifurase henefho kha nyolo a tshi thusedzwa nga mugudisi).
- U ṱalukanya uri u ola na u ṅwala zwo fhambana, u vho thoma u kopa maḽeḓere na mbalo kha vhupo ha kiḽasini nga tshifhinga tsha ene muṉe i ndingedzo ya u thoma u ṅwala, (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṱangana na makolongonya (squiggles).
- U ita ḽitambwa ḽa u ṅwala kha mutambo wa u tamba nga u tou ṅwala (tsumbo: u ṅwala mutevhe wa zwithu).
- U thoma u ṅwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u ṅwala a tshi bva kha tshamonde u ya kha tshauḽa, u bva nṱha u ya fhasi ha siaṱari).
- U kopolola zwo ṅwaliwaho zwi tshi bva kha vhupo musi vha tshi khou tamba (tsumbo: dziḽebuḽu u bva kha khungedzelo).
- U shela mulenzhe kha u ṉea muhumbulo malugana na bugu ntswa ya kiḽasini.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga vhuḓifulufheli na u leluwa, (tsumbo: khirayoni na penisela).

U shuma nga maipfi

- U vhekanya zwifanyiso zwa maipfi a pfanapheledzo fhethu huthihi. Tsumbo: bala, tala, kala.
- U topola ḽeḓere kana tshikhala vhukati ha maḽeḓere kha maṅwalo (tsumbo: kha madzina avho kana maipfi o ḓoweleaho kana ngomu buguni).
- U shela mulenzhe kha u ṉea mafhungo ane a ḓo shumiswa u ṅwala maṅwalwa a kiḽasini, (tsumbo: mugudi u amba fhungo mugudisi a ṅwala).
- U shumisa mathemo ane a nga 'mathomoni', 'vhukati', 'magumoni', 'mubvumo', 'ipfi' 'ḽeḓere', musi a tshi amba nga ha ḽiṅwalo).

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe

U lavhelesa

- U ola zwifanyiso u itela u pfukisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muṋe na u shumisa hezwi sa kwone kuthomele kwa u ṅwala (sa, u longela ipfi kana ḽifurase henefho kha nyolo a tshi thusedzwa nga mugudisi).
- U ṱalukanya uri u ola na u ṅwala zwo fhambana, u vho thoma u kopa maḽeḓere na mbalo kha vhupo ha kiḽasini nga tshifhinga tsha ene muṋe i ndingedzo ya u thoma u ṅwala, (tsumbo: u ita u nga u khou ṅwala a tshi khou shumisa maipfi o kopiwaho zwo ṱangana na makolongonya (squiggles)).
- U ita ḽitambwa ḽa u ṅwala kha mutambo wa u tamba nga u tou ṅwala (tsumbo: u ṅwala mutevhe wa zwithu)
- U thoma u ṅwala a tshi lavhelesa masia, (tsumbo: u ṅwala a tshi bva kha tsha monde u ya kha tsha u ḽa, u bva nṱha u ya fhasi ha siaṱari)

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Nyito ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia a ḽuambo na dziṅwe thero

Nyito dzi tevhelaho dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha zwiṅwe kana zwigwada zwoṱhe zwa Gireidi ya Ṱ: muzika, u dzinginyea, saintsi, luambo, mafhungo, u sumbedza na u anetshela tshiṱori na dziṅwe nyito dza vhutsila.

- U thetshelesa mbudziso nga vhuronwane a ṋea phindulo.
- U thetshelesa nḓivhadzo na u fhindula nga nḓila yo teaho.
- U pfukisa milaedza.
- U thetshelesa ndaela dzi konḓaho nahone dzo fhambanaho a kona u dzi tevhedzela.
- U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u ṱhonifha muambi na u sielisana musi hu tshi ambiwa
- U thetshelesa zwiṱori zwilapfu na u sumbedza u pfesesa nga u fhindula mbudziso dzi no elana na tshiṱori.
- U amba tshiṱori na u dovholola zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe.
- U imba nyimbo na zwidade na u ita nyito sa u tshina nga ene muṋe a na vhuḓifhulufheli.
- U renda zwirendo na zwidade na u longela nyito khazwo hu na vhuḓifhulufheli.
- U tevhekanya zwifanyiso zwi re kha tshiṱori.
- U dzhenelela kha nyambedzano na u vhudzisa mbudziso.
- U thetshelesa na u elelwa maipfi a sa konḓi, u thoma kha mararu u ya kha maṋa.
- U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiṱara, tshati dza thero, bugu dzine dza vha na vhushaka na thero dzine tshivhalo tshadzo dza si vhe nga fhasi ha ṱhanu nga themo.

U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa

- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṱhe, (tsumbo: vhunzhi, saizi, tshivhumbeo, masia, mivhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale na mutevhe.

U shumisa luambo u humbula na u ṋea muhumbulo

- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U fanyisa zwithu zwi no elana na u vhambedza zwi sa fani.
- U vhekanya zwithu u ya nga ha ene muṋe na u shumisa maitele a konḓaho sa u sedza nḓila ye tsha itwa ngayo
- U topola zwipiḓa zwi tshi bva kha zwo fhelelaho kha tshivhumbeo tsha 2-D na u fhaṱa kha zwivhumbeo zwa 3-D (sa, u kopa tshifanyiso kana phatheni zwi tshi bva kha garaṱa [2-D] u shumisa zwibuḽoko kana zwivhumbeo zwa puḽasiṱiki [3-D])

U shumisa luambo u ṱoḓisisa na u wanulusa

- U vhudzisa mbudziso na u ṱoḓa ṱhalutshedzo kha dzibugu, thelevishini na khomphyutha.
- U thetshelesa thaidzo na u ṋea thandululo.
- U fhedzisa phazili ya *jig-saw* ya zwipiḓa zwa 20.

U tshimbidza mawanwa

- U nanga mafhungo a ndeme a tshi bva kha ṱhalutshedzo yo tou ambiwaho (tsumbo: u thetshelesa tshifhinga tsha u thoma mushumo zwi tshi bva kha nḓivhadzo.

U shumisa mbonalo ya maipfi na zwifanyiso u wana ṱhalutshedzo

- U ḓivha na u pfesesa uri zwifanyiso na zwinepe zwi pfukisa mulaedza nga ha zwiwo, vhathu, fhethu, na zwithu na u amba ngazwo.
- U shumisa zwifanyiso u humbulela uri tshiṱori tshi khou amba nga ha mini.
- U kona u topola kha zwifanyiso phanḓa na murahu na u kona u vhona phambano khazwo.
- U tamba mitambo ya u sumbedza nḓila na mugudisi na vhaṅwe (tsumbo: *mutambo wa Ṋowa na Ḽeri*)
- U kona u wana phambano vhukati ha zwivhumbeo zwa maḽeḓere o fhambanaho na vhukati ha maipfi (tsumbo u vhea maḽeḓere a puḽasiṱiki a fanaho thungo nthihi.
- U livhanyisa (metshisa) zwifanyiso na maipfi hu tshi shumiswa phazili.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala na/ kana nḓowenḓowe).

U lavhelesa

- U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi sumbedzwa u ṱhonifha muambi na u sielisana musi hu tshi ambiwa.
- U imba nyimbo na zwidade na u ita nyito sa u tshina nga ene muṋe nga vhuḓifhulufheli.
- U amba tshiṱori na u dovholola zwo ambiwaho nga vhaṅwe nga maipfi awe ene muṋe.
- U topola na u ṱalutshedza zwi no fana na zwi sa fani.
- U fanyisa zwithu zwi no elana na u vhambedza zwi sa fani.
- U sedza zwavhuḓi kha zwifanyiso na u amba nga tshenzhemo i no fana na yeneyo.
- U shumisa luambo u bveledza zwiteṅwa kha thero dzoṱhe, (tsumbo: vhunzhi, saizi, tshivhumbeo, masia, mivhala, luvhilo, tshifhinga, vhukale na mutevhe.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U BVELEDZA U VHALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U vhala

Zwikili zwa u bveledza u vhala

- U vhambedza maipfi na zwifanyiso kha maṅwalo.
- U ṱalusa zwifanyiso u itela u sika mafhungo, (tsumbo, u ita tshiṱori tsha ene muṋe khathihi na u 'vhala' zwifanyiso)
- U kona u fhambanyisa zwifanyiso na zwo ṅwalwaho. (tsumbo, u sumba ipfi a humbela u ri ḽi vhaliwe)
- U 'vhala' zwe a ṅwala (sa, mafhungo o ṅwaliwaho nga mugudisi)
- U thoma u 'vhala' maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo a re kha vhupo ha kiḽasini na ngomu tshikoloni (sa, vothi, khabodo)
- U 'vhala' bugu dza zwifanyiso dzine dza ya nga u konḓa hadzo.
- U tamba matambwa a zwiṱori, nyimbo na zwidade.
- U elelwa zwidodombedzwa na u amba muhumbulo muhulwane.
- U ola zwifanyiso zwa tshiṱori, nyimbo kana zwidade.
- U rerisana nga ha kufarele na kuṱhogomelele kwa bugu.

U vhala ho ṱanganelaho

Ngudo ya minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa bugu dzo hudziwaho sa Bugu Khulwane, phosiṱara na zwiṅwevho. Bugu ṱhanu nga themo.

- U vhala Bugu Khulwane kana ḽiṅwalwa ḽo hudzwaho nga kiḽasi yoṱhe vhe na mugudisi.
- U 'vhala' maṅwalo o bveledzwaho kiḽasini (tsumbo, mafhungo o ṅwalwaho nga mugudisi, kana nga tshigwada vhe na mugudisi)
- U sumba maipfi nṱhani ha zwifanyiso musi a tshi 'vhala'.
- U ṱumanya zwi vhonwaho kha theḽevishini kana tshifanyiso na tshenzhemo ya ene muṋe musi a tshi vhala e na mugudisi.
- U ṱalutshedza vhuvha (mvumbo) ha vhabvumbedzwa kha tshiṱori na u ṋea muhumbulo.
- U topola kutevhekanele kwa zwiwo kha tshiṱori tshi sa konḓi.
- U shumisa gwati ḽa bugu na nyolo kha bugu kana ḽiṅwalo ḽoṱhe u humbulela muṱoḓo wa tshiṱori.
- U dzhenelela kha u vhala ḽiṅwalo ḽa u vhala na vhagudi nga vhuḓifhulufheli ho engedzedzeaho na u ḓiphina.
- U fhindula mbudziso dzo fhambanaho hu tshi ya nga tshiṱori tsho vhaliwaho

U vhala e eṱhe

- U 'vhala' bugu a eṱhe lwa u ḓimvumvusa e ḽaiburari, kiḽasini lufherani lwa u vhala, a tshi fhenḓa masiaṱari nga ngona hu tshi ṱhonifhiwa bugu.

Nḓivho ya mibvumo

Nyito ya minethe ya 15 ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

Vhunzhi ha nyito dza mibvumo dzi nga ḓivhadzwa nga tshifhinga tsha mitambo kana dangani.

- U ṱhukukanya mutaladzi u ya nga maipfi, (tsumbo, nga u vhanda zwanḓa musi ipfi ḽithihi ḽi tshi vhaliwa arali a mararu ri vhanda luraru).
- U khetekanya maipfi a madungo manzhi a tshi ya kha dungo ḽithihi, (tsumbo, mbulumaḓi)
- U topola pfanapheledzo na zwine zwidade na nyimbo nga u tevhekana ha pfanapheledzo.
- U topola na u vhona maḽeḓere na mibvumo mathomoni a fhungo.
- U fanyisa mubvumo na ḽeḓere na ipfi na u pfesesa uri mafhungo a na mubvumo muthihi kana minzhi.
- U topola mubvumo mathomoni a ipfi.
- U thoma u ḓivha uri maipfi a itwa nga mibvumo. Tsumbo 'Kh' kha Khuliso.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe).

U lavhelesa

- U ṱalutshedza zwifanyiso u fhaṱa mihumbulo, (tsumbo, u ita tshiṱori tsha ene muṇe na u 'vhala' zwifanyiso.
- U vhala Bugu Khulwane na maṅwe maṅwalwa o hudzwaho nga kiḽasi yoṱhe vhe na mugudisi.
- U ṱalusa themba na pfalandoṱhe mathomoni a maipfi o ḓoweleaho nga mibvumo na nga mbonalo yadzo.
- U ṱalusa na u ṇea madzina na maḽeḓere a aḽifabethe (sa, maḽeḓere a re kha dzina ḽa ene muṇe).

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

GIREIDI YA Ṱ: LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA GIREIDI YA Ṱ DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U BVELEDZA U ṄWALA

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U bveledza muṅwalo

Ngudo ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero

Nyito dza vhutsila na madanga a muzika ndi zwone zwine zwa ṋea tshikhala tsha u bveledza nyaluwo ya zwikili zwa miraḓo miṱuku.

- U alusa miraḓo miṱuku hu u itela u khwaṱhisa misipha ya zwanḓa.
- U tamba zwidade zwa u tambisa minwe hu u itela u ita nyito dza u tambisa minwe.
- U shumisa tshigero u gera zwifanyiso zwihulwane na zwivhumbeo.
- U bveledza kushumisele kwa maṱo na tshanḓa nga u tamba mutambo wa u posa bege ya ṋawa, bola ya mabambiri, u ola zwifanyiso na u shumisa khirayoni u ita makolo a konḓaho.
- U vhumba maleḓere hu tshi shumiswa mivhili vhe vhavhili kana a eṱhe.
- U vhumba maḽeḓere (sa, nga u pennda nga minwe, u shumisa bulatsho ya u pennda na khirayoni dza mapfura)
- U ṱhiraisela zwifanyiso zwi sa konḓi, phatheni na madzina a vhone vhagudi (hune ha vha na mathomo a vhukuma na u sumbedza sia ḽa u tevhedzela kha maḽeḓere).
- U kopolola maipfi na maḽeḓere na dziphatheni.
- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala dzo fhambanaho (bulatsho dza u pennda, khirayoni dza mapfura).
- U vhumba maḽeḓere hu tshi shumiswa zwishumiswa zwo fhambanaho sa khirayoni, penisela na tshoko).
- U fara khirayoni nga nḓila yo teaho hu tshi sumbedzwa u ḓowedza tshanḓa tshithihi kha u ṅwala (tshauḽa kana tshamonde).
- U vhumba maḽeḓere maṱuku nga nḓila yo teaho, hu tshi thomiwa na u fhedzisela ho teaho.

U bveledza u ṅwala

- U ola zwifanyiso u itela u pfukhisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muṋe na u shumisa izwo sa mathomo kha u ṅwala (u longela ipfi na ḽifurase kana fhungo a tshi thuswa nga mugudisi).
- U kopolola maḽeḓere na mbalo dzi bvaho kha vhupo ha kiḽasini musi a tshi khou ‘ṅwala.’
- U ‘vhala’ zwawe ene muṋe na zwo ‘ṅwalwaho’ nga vhaṅwe.
- U a ‘ṅwala’ na u humbela vhaṅwe uri vha mu fhe ṱhalutshedzo i no pfala kha zwe a ṅwala.
- U ita ḽitambwa ḽa u ‘ṅwala’ nga tshifhinga tsha u tamba (tsumbo, u ‘ṅwala’ mutevhe).
- U ṅwala hu tshi sedziwa masia one a kuṅwalele (sa, u bva kha tshamonde u tshi ya kha tshauḽa, u bva nṱha u ya fhasi kha siaṱari.
- U kopolola zwo ṅwaliwaho zwi tshi bva kha vhupo he a vha a tshi khou tamba hone (tsumbo, ḽebuḽu dzi no bva kha khungedzelo).
- U lingedza u ṅwala zwivhumbeo zwo ḓoweleaho zwa maḽeḓere a tshi shumisa maḽeḓere a ḓivheaho (tsumbo, u ṅwala vhurifhi vhu tshi livhiswa hayani).
- U shela mulenzhe kha u ṋea mihumbulo ya u sika bugu ya mafhungo a kiḽasini.
- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala nga vhuḓifhulufheli ho kalulaho na u leluwa (sa, khirayoni).

U shuma nga maipfi

- U kuvhanganya fhethu huthihi zwifanyiso zwa maipfi a elanaho na pfanapheledzo (tsumbo: khuni, pani, goni).
- U kopolola mafhungo mapfufhi na maipfi o ṅwaliwaho nga mugudisi.
- U topola ḽeḓere kana tshikhala vhukati ha maipfi o ṅwalwaho (sa, madzina avho kana maipfi o ḓoweleaho kana nga ngomu buguni).
- U shela mulenzhe kha u ṋea mafhungo a u ṅwala kha ḽiṅwalo ḽa kiḽasini (sa, vhagudi vha amba maipfi mugudisi a tshi khou ṅwala.
- U shumisa mathemo ane a nga ‘mathomo’, ‘vhukati’, ‘magumo’, ‘mibvumo’, ‘maipfi’, ‘ḽeḓere’, ‘pfanapheledzo’.

U LINGA

Tsivhudzo ya u linga:

Hu si ha fomaḽa

Orala/kana nḓowenḓowe.

U lavhelesa

- U ola zwifanyiso u pfukhisa mulaedza wa tshenzhemo ya ene muṋe na u shumisa izwo sa mathomo kha u ṅwala (u longela ipfi na ḽifurase kana fhungo a tshi thuswa nga mugudisi).
- U a 'ṅwala' na u humbela vhaṅwe uri vha mu fhe ṱhalutshedzo i no pfala kha zwe a ṅwala.
- U 'vhala' zwawe ene muṋe na zwo 'ṅwalwaho' nga vhaṅwe.
- U kopolola maḽeḓere na mbalo dzi bvaho kha vhupo ha kiḽasini musi a tshi khou 'ṅwala.'
- U lingedza u ṅwala zwivhumbeo zwo ḓoweleaho zwa maḽeḓere a tshi shumisa maḽeḓere a ḓivheaho (tsumbo, u ṅwala vhurifhi vhu tshi livhiswa hayani.

Hu shumiswe mutevhe wa u sedzulusa na rubiriki yo fhelelaho kha u linga ha luambo

MAṄWALO NA ZWISHUMISWA ZWO THEMENDELWAHO ZWA ṄWAHA

U THETSHELESA NA U AMBA

- Zwifanyiso na phosiṱara.
- Tshati ya aḽifabethe ya Tshivenḓa.
- Zwibveledzwa zwo hudzwaho.
- Tshumiswa dzi fareaho.
- Zwifanyiso na phosiṱara.
- Tshati dza foniki dza luvhondoni dza Tshivenḓa.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Bugu dzo hudzwaho (dzo itwaho hayani kana dzo rengwaho, tsumbo, zwirendo, nyimbo, raimi, zwiṱori na zwiṅwe).
- Bugu dza zwiṱori na bugu dza zwifanyiso dza ḽaiburari ya kiḽasi.
- Bugu dza zwiṱori zwipfufhi zwi no takadza dzi re na fhungo ḽithihi kana mavhili kha siaṱari.
- Bugu dzi si dza fikhishini dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Ḽebulu dza magaraṱa.
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṅwalo o hudzwaho, zwiṱori zwa luvhondoni na zwiṱanwa.
- Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo.
- Dzigurannḓa na magazini
- Tshati dza luvhondoni
- Zwa u lidza, sa ngoma, tshele, zwiombo, nz.
- CD kana khasethe dzi re na zwitori zwo rekhodwaho

U VHALA NA FONIKI

- Zwifanyiso na phosiṱara
- Tshati ya aḽifabethe
- Tshati ya mibvumo ya aḽifabethe nga Tshivenḓa
- Bugu khulwane
- Bugu khulwane (dziṅwe dzo bveledzwaho kha u ṅwala)
- Bugu dzo hudzwaho, sa, zwirendo, raimi na nyambo nz.
- Bugu dza zwiṱori na dza zwifanyiso
- Garaṱa dza madzina a vhagudi
- Tshati ya u thusa ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U ṄWALA NA MUṄWALO

- Tshumiswa dza u ṅwala (tsumbo, penisela, penisela dza mivhala, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ṅwalelwaho a sa lingani (A3, A4, A5), ruḽa, raba, zwibugwana zwa mitalo i linganaho 8.5 mm na bugu dza nḓowenḓowe.
- Zwiṱirepe zwa mafhungo o geredzelwaho.
- Fuḽipitshati na kokipheni ndenya.
- Ṯhalusamaipfi ya vhuṉe.
- Ṯhalusamaipfi (ṯhalusamaipfi) dza vhukuma dza gireidi yeneyo.
- Zwishumiswa zwi no nga sa zwigero, zwa u nambatedza, nz.

3.2 GIREIDI YA 1: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 1: (U THOMA) **LUAMBO LWA HAYANI** **ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE**	
THEMO YA 1	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**
MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI ***Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo*** • U thetshelesa a sa dzheneleli. • U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo, u anetshela mafhungo, u ṱalutshedza mvumbo ya mutsho, na maṅwe-vho mafhungo a tshenetsho tshifhinga. • U imba na u ita nyito. ***Luvhili nga vhege ho sedzwa nyito dza u thetshelesa na u amba*** ***Vhege 1 - 5*** • U thetshelesa ndaela dzo leluwaho na u fhindula nga ngona. • U thetshelesa tshiṱori tshi tololiwaho (nga mugudisi kana CD), raimi, zwirendo na nyimbo dzi takadzaho khathihi na u tamba zwipiḓa zwa tshiṱori, nyimo na raimi. • U fhindula mbudziso dza nga ha ene muṋe nga u tou dodombedza. ***Vhege 6 - 10*** • U anetshela nganetshelo nga u tou dodombedza zwi tshi tevhela thevhekano ya zwiwo. • U amba nga ha zwifanyiso zwi re kha phosiṱara, thero dzi re kha tshati, bugu na zwiṅwe. • U shela mulenzhe kha u haseledza, u sielisana hu tshi ambiwa na u ṱhonifha vhaṅwe musi vha tshi khou amba. • U ṱalusa zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vhunzhi, hu tshi shumiswa maipfi o teaho.	
U LINGA **Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:** **U thetshelesa na u amba: (orala na/kana nḓowenḓowe)** • U fhindula mbudziso sa: mbudziso dzi elanaho na zwidodombedzwa nga ene muṋe. • U imba nyimbo na u ita nyito. • U shela mulenzhe kha u haseledza, u sielisana musi hu tshi ambiwa na u ṱhonifha vhaṅwe vhe kha tshigwada. **Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:** **U thetshelesa na u amba (orala na/kana nḓowenḓowe)** • U amba nga ha tshezhemo ya ene muṋe na u amba mafhungo maitei, u ṱalutshedza mafhungo a mutsho na dziṅwe ṱhoho dza zwiwo. • U thetshelesa tshiṱori, raimi, zwirendo na nyimbo e na dzangalelo a ita ḽitambwa nga tshiṱori, luimbo kana raimi. • U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori tsho toololwaho nga u tevhekana. • U ṱalutshedza zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vhunzhi, hu tshi shumiswa ḓivhaipfi yo teaho.	

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 1	
U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U dzhiela nzhele mibvumo ya foniki ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/nyito dza foniki minethe dza 15

U thoma u dzhiela nzhele nyito dza mibvumo ya foniki, hu funzwe ḽeḓere 1 -2 vhege iṅwe na iṅwe na u ḓivhadza u fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.

NDAELA YA NDEME:

Hu na mibvumo minzhi yo randelwaho Gireidi ya 1. Hezwi ndi ndingedzo ya uri vhagudi vha Vhavenḓa vha vhe na vhulelu ha u vhala na u ṅwala. A zwi ambi uri mudededzi u tea u fhedza mibvumo iyo kha Gireidi ya 1. Mibvumo a i tei u funzwa sa zwe ya tevhekanywa ngayo kha iyi nzudzanyo. Mudededzi a nga kha ḓi thoma nga mibvumo ine ya vha fhasi ha Themo ya 2 kana Themo ya 3. Vhadededzi vha ṱuṱuwedzwa u thoma nga foniki dzo ḓoweleaho dzine dza shumiswa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

- U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala)

Pfalandoṱhe

a, e, i , o, u

Themba

Mibvumo ya ḽeḓere ḽithihi

b - **b**i**b**i, **b**isi

d - **d**a**d**a

f - **f**ula, **f**unga

g - **g**u**g**u, **g**uru

h - **h**ayani

k - **k**umba

l - **l**ima, lala

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo b+a=ba - baba, b+e=be - beba, b+i=bi - bibi, b+o=bo-bobo, b+u=bu - buba; l+a=la - lala, l+e=le - lela, l+i=li - lila, l+o=lo - lola, l+u=lu - lula na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḓoweleaho a luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi, tsumbo bv- **bva**, bvula; fh-**fha**; gw- **gwa**; hw-**hwala**; kh- **khonani**; mm- **mme**; dz-**dzula**; sw-**swika**, **swiela**; nd-**ndivhuho**; ny-**nyala**; nz- **nzie**; ph- **phuphu**; rw- **rwa**; sh-**shuma**, th-**thutha**; ts- **tsa**; vh- **vhona**
- U shela mulenzhe kha nyito dza orala dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki.
- U kona u ṱalusa pfalandoṱhe dzoṱhe ṱhanu (5).
- U kona u ṱalusa mibvumo ya ḽeḓere ḽithihi (aḽifabethe).
- U thoma u fhaṱa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda.
- U kona u fhaṱa maipfi nga themba mbumbano (u ṱanganyisa mibvumo, sa: -ela, lela, mela, xela).

Nyito dza u vhala dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na 2-3. U vhala na vhagudi nga vhege

Zwikili zwa u thoma u vhala (zwi funzwaho kha u vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U farela bugu nṱha musi a tshi vula masiaṱari nga nḓila yo teaho.
- U shumisa zwifanyiso u bvumba zwine tshiṱori tsha amba: u vhala tshiṱori tsha zwifanyiso.
- U ṱalutshedzela zwifanyiso uri a kone u fhaṱa tshiṱori nga ene muṋe, zwine zwa vha u vhala.
- U kuvhanganya na u vhala tshiphugaṱhalu na zwiṅwe zwibveledzwa zwi re kha mupo.
- U ṱalusa dzina ḽawe na madzina a vhaṅwe vhagudi ngae.

- U vhala zwiṅwe zwibveledzwa zwi re ngomu kiḽasini.
- U ita nyambedzano nga kufarele na u londota bugu.
- U thetshelesa na u ita nyambedzano nga zwiṱori na maṅwe maṅwalwa a vhalelwaho nṱha.
- U bveledza khontseputi dza mutheo dza u ganḓisa zwi dzheniswa:
  - Khontseputi ya bugu- gwati, phanḓa, murahu, ṱhoho.
  - Khontseputi ya maṅwalwa - ipfi, maipfi a fanaho, ḽeḓere, madzina a maḽeḓere, zwi tshi ya nga ḽithihi nga ḽithihi.
  - Masia a u vhala - u vhala wo thoma nga phanḓa, u fhedzisela u vhala u tshi yela murahu, u vhala u tshi bva kha tshamonde u tshi ṱutshela kha tshauḽa, na u bva nṱha u tshi ya fhasi ha siaṱari, kana u thoma, u fhedzisela, vhukati ha maipfi na vhukati ha maḽeḓere kana vhuimo ha maḽeḓere kha siaṱari.
  - Zwiga zwa u vhala - maḽeḓere danzi, maḽeḓere ane wa a ṅwala u tshi tsela kha mutalo wa fhasi, tshithoma, khoma, mbudziso.

Nyito dza u vhala dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U vhala na vhagudi

Nyudo ya kiḽasi 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa ḽiṅwalwa ḽithihi nga vhege; mugudisi u a sumbedzela kiḽasi yoṱhe

Tshipiḓa tshiṅwe na tshiṅwe tshi ḓo livha kha u guda u bva kha zwi tevhelaho: U bveledza khontseputi dza u ganḓisa, zwiṱalusi zwa maṅwalwa, foniki, phatheni ya luambo, zwiṱiraṱhedzhi zwa u ṱalusa maipfi na kupfesesele kha tshikhala tsha u shumisa mbudziso zwadzo, dza u dzudzanyulula, dza u humbulela, dza u ṱhaṱhuvha na u takalela.

- U vhala ha tshigwada tshithihi vhe na mudededzi zwibveledzwa zwo hudzwaho zwine zwa nga zwirendo, phosiṱara, Bugu Khulwane na zwiṱori zwo bveledzwaho kha u vhala na vhagudi.

U vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

> ***Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.***

Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia ḽiṅwalo ḽi linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḓo kona u ṱalusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsha u vhala tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.

- U vhalela nṱha bugu yawe kha tshigwada na mudededzi, tshigwada tshoṱhe tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U thoma u fhaṱa maipfi o ḓoweleaho zwi tshi bva kha mbekanyomushumo ya u vhala, bugu dza mutevhe dza u randela.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:

U thetshelesa na u amba: (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U kona u bula maḽeḓere oṱhe a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa.
- U kona u ḓivha pfalandoṱhe ṱhanu (a,e.i,o,u).
- U kona u ḓivha themba dze vha guda kha themo yeneyo.
- U thoma u fhaṱa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda.
- U konou u peleṱa maipfi (mugudisi a shumise nḓila dzo fhambanaho dza u linga uri mugudi u a kone u peleṱa).

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 1

U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

MUṄWALO:

Ngudo dza fomaḽa dzi tshi itwa luṋa (4) nga vhege nga minethe ya 15

U bveledza zwikili zwa u alusa miraḓo miṱuku hu tshi khwaṱhiswa misipha ya zwanḓa

- U ola nga khirayoni dza mapfura.
- U fara khirayoni na penisela zwavhuḓi.
- U bveledza masia (tsumbo, tshamonde u ya kha tshauḽa na mitalo ya u bva nṱha i tshi tsa fhasi, u ṱanganya zwithoma; kutshimbilele kwa watshi na ku si kwa watshi).
- U ita kana u tamba nga modele wa maḽeḓere na zwishumiswa zwa suko.
- U bveledza vhuṱumani ha tshanḓa na maṱo (tsumbo, nga nyito dza u pennda, u kherula mabambiri, u tshea na u ṱhiraisela).
- U ola phetheni (tsumbo, u tsa na u gonya [zigizaga], phatheni dza mumono, phatheni dza u rambalala na u tsa fhasi).
- U ṱhiraisela, u kopolola na u ṅwala dzina ḽawe u bva he ha sumbedziswa uri hu tea u thomiwa hone.

U bveledza tshivhumbeo tsha maḽeḓere kha ngudo dza u ṅwala dzi si dza fomaḽa

U livhanya kufunzele kwa maḽeḓere maṱuku na phurogireme ya foniki. U modela kuvhumbele kwone kwa maḽeḓere na masia. Vhagudi vha ita nḓowenḓowe nga maḽeḓere mavhili nga vhege, vha tshi kopa kha zwo ṅwalwaho. Vha sedze uri vhagudi vho fara penisela nga nḓila yo teaho. U shumisa mabambiri a so ngo ṅwalelwaho kana dzhotasi (bugu dza mvetomveto) dza A4 dza u rikhodela dzi so ngo talwaho. Arali zwi tshi konadzea, kha vha ḓivhadze u ṱhiraisela na u kopolola aḽifabethe dzoṱhe u bva mathomoni a ṅwaha nga u shumiswa he dza ṅwalwa hone he ha sumbedza mathomo na kuṅwalele kwone.

- U vhumba maḽeḓere maṱuku nga nḓila yone (pfalandoṱhe 2 na themba 6 (tsumbo l, o, h, m, a, b, t,).
- U kopolola na u ṅwala dzina ḽawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha ḽebuḽu, phosiṱara na tshokobodo, n.z.
- U thoma u sumbedza zwe zwa ṅwalwa nga nyolo, maḽeḓere, nomboro, maipfi na mafhungo mapfufhi.

U ṅwala na vhagudi, ha zwigwada na nga eṱhe

U ṅwala na vhagudi/tshigwada tshiṱuku/nga eṱhe luraru nga vhege lwa minethe ya 15 kha u vhala na vhagudi, nyambedzano na tshenzhemo yau

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U ṅwala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U ṅwala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḽeḓere ye ya gudiwa.
- U kopolola fhungo ḽithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U ṋekedza mihumbulo kha u ṅwala na vhagudi kha tshiṱori tsha kiḽasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bveledza maṅwalo maswa a u vhala na u vhea kha khuḓa ya u vhala kiḽasini.

U LINGA

Tsivhudzo ya nyito dza u linga dzi si dza fomaḽa:

- U ṅwala
- U ola nga khirayoni dza mapfura.
- U bveledza masia (tsumbo, tshamonde u ya kha tshauḽa na mitalo ya u bva nṱha i tshi tsa fhasi, u ṱanganya zwithoma, kutshimbilele kwa watshi na ku si kwa watshi).
- U ṱhiraisela, u kopolola na u ṅwala dzina ḽawe u bva he ha sumbedziswa uri hu tea u thomiwa hone.
- U kopolola na u ṅwala dzina ḽawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha dzi ḽebuḽu, phosiṱara na tshokobodo, n.z.
- U thoma u sumbedza zwe zwa ṅwalwa nga nyolo, maḽeḓere, nomboro, maipfi na mafhungo mapfufhi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa 1:

Muṅwalo

- U fara khirayoni na penisela zwavhuḓi.
- U ola phetheni (tsumbo, u tsa na u gonya [zigizaga], phatheni dza mumono, phatheni dza u rambalala na u tsa fhasi).
- U vhumba maḽeḓere maṱuku nga nḓila yone (pfalandoṯhe 2 na themba 6 (tsumbo l, o, h, m, a, b, t,).
- U kopolola na u ṅwala dzina ḽawe, maipfi mapfufhi na mafhungo u bva kha dziḽebuḽu, phosiṱara na tshokobodo, n.z.

Tsivhudzo ya nyito dza u linga dzi si dza fomaḽa:

U ṅwala:

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U ṅwala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U ṅwala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḽeḓere ye ya gudiwa
- U kopolola fhungo ḽithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U ṉekedza mihumbulo kha u ṅwala na vhagudi kha tshiṱori tsha kiḽasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bveledza maṅwalo maswa a u vhala na u vhea kha khuḓa ya u vhala kiḽasini.

Nyito ya u linga ya fomaḽa 1:

U ṅwala

- U ola zwifanyiso u amba mulaedza (tsumbo nga tshenzhemo yau).
- U ṅwala khephusheni ya nyolo kana tshifanyiso.
- U ṅwala maipfi nga u shumisa mibvumo ya maḽeḓere ye ya gudiwa.
- U kopolola fhungo ḽithihi u bva kha bodo/tshathi nga ngona.
- U ṉekedza mihumbulo kha u ṅwala na vhagudi kha tshiṱori tsha kiḽasi tsho rekhodiwaho nga mugudisi kha tshati u bveledza maṅwalo maswa a u vhala na u vhea kha khuḓa ya u vhala kiḽasini.

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo

- U thetshelesa a sa dzheneleli, a tshi sielisana na vhaṅwe kha u amba nga tshifhinga tsha u amba kiḽasini na kha tshigwada.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe (tsumbo - u amba mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.
- U dzhenelela kha u imba nyimbo, zwiṱori na raimi.
- U renda zwirendo na raimi hu tshi itwa nyito.
- U topola zwipiḓa zwi tshi bva kha zwo fhelelaho sa: zwipiḓa zwa baisigira, tshimela na zwiṅwe.

Luvhili nga vhege ho sedzwa nyito dza u thetshelesa na u amba

Vhege 1 - 5

- U thetshelesa ndaela (kha zwigwada na kha mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) a fhindula nga ngona.
- U fhirisa mulaedza.
- U thetshelesa nganetshelo nga dzangalelo, a ola zwifanyiso u sumbedza u pfesesa.
- U fhindula mbudzisombuletshedzi.

Vhege 6 - 10

- U ṱalusa zwithu zwi tshi ya nga mivhala, muelo, tshivhumbeo na vhunzhi, hu tshi shumiswa maipfi o teaho.
- U thetshelesa nganetshelo na u topola mihumbulo mihulwane.
- U tevhekanya zwifanyiso zwa tshiṱori.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano kiḽasini.
- U vhudzisa mbudziso dzi tshi elana na zwo ambiwaho na zwo vhalwaho.
- U pfesesa na u shumisa luambo nga nḓila.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa.

U thetshelesa na u amba: (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa a sa dzheneleli, a tshi sielisana na vhaṅwe kha u amba nga tshifhinga tsha u amba kiḽasini na kha tshigwada.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo, u anetshela mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.
- U dzhenelela kha u imba nyimbo, zwiṱori na raimi.
- U thetshelesa ndaela (kha zwigwada na kha mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) a fhindula nga ngona.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano kiḽasini.
- U vhudzisa mbudziso dzi tshi elana na zwo ambiwaho na zwo vhalwaho.
- U pfesesa na u kona u shumisa luambo lwo teaho kha masia maṅwe a ngudo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U thetshelesa na u amba (orala/kana nḓowenḓowe)

- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo, u anetshela mafhungo nga mutevhe wo fanelaho.
- U thetshelesa nganetshelo nga dzangalelo, a ola zwifanyiso u sumbedza u pfesesa.
- U fhindula mbudzisombulethedzi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U thetshelesa na u amba (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U ṱalusa zwithu zwi tshi elana na vhukale, sia, na thevhekano ya ḓivhaipfi i re yone.
- U thetshelesa zwiṱori na u kona u ṱalusa muhumbulo muhulwane.
- U ita mutevhe wa zwifanyiso zwa tshiṱori.

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḒEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

U funza nyito ya foniki na zwipiḓa zwa ipfi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 15

U thoma nyito ya u ḓivhadza zwipiḓa zwa ipfi, hu funzwe mibvumo mivhili nga vhege, na u thoma u ḓivhadza kuvhumbele kwa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.

U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka,l-li, m-mu, n-ni,o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala).

Themba

Dza ḽeḓere ḽithihi

m - **m**a**m**a

n - u **n**a (ha mvula), **n**o**n**a

p - **p**ala, **p**uṱedza

r - **r**aha

s- sea, **s**ola, **s**ala

t - **t**akala

v - **v**aya, **v**angula

w - u **w**a

x - **x**a**x**ara

z - **z**o**z**o, **za**z**a**mela

Dzi no swaiwa

ḓ - **ḓ**aḓa, **ḓ**aka

ṱ - **ṱ**ala

ḽ - u **ḽ**a

ṋ - **ṋ**ala

ṅ - **ṅ**oṅa

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo vh+a=vha - vhavha, vh+e=vhe - vhea, vh+i=vhi - vhivhi, vh+o=vho-vhona, vh+u=vhu - vhula; sw+a= swa - swaya, sw+e=swe - swenda, sw+i=swi - swiri, sw+o=swo - swobo, sw+u=swu - swura na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

Kha vha ite vha tshi dzhenisa na mibvumo ya maipfi o ḓoweleaho a luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, zwo katela na madzina a re kha thege dza mikuloni ya vhagudi, tsumbo, vh- vhavha; sw-swiri; kw- kwana; lw- lwala; nḓ- nḓala; ng- nguvho; ṅw-ṅwana; pw- pwanya; pf-pfala; ṱh-ṱhavha; ts- tsilu; tsh- tshikolo; tsw- tswa; mmbw - mmbwa; dzh- dzhena na n.z.

- U ita mubulo wa aḽifabethe dzoṱhe dza Ṱshivenḓa.
- U kona u vhumba maipfi a tshi shumisa themba na pfalandoṱhe.
- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.
- U fhaṱa maipfi nga u shumisa mibvumo ya themba mbili dzo gudwaho (mararu nga vhege).
- U ṅwala maipfi a nyamba huvhili/hunzhi sa, fula, ṱhoho, vhila, nz.
- U vhala maipfi a foniki nga ngomu kha mafhungo na kha tshibveledzwa.
- U peleṱa maipfi o gudwaho.
- U paṱekanya maipfi (*b-a-l-a* a tshi vha *bala*) u paṱekanyulula (bal*a i tshi vha (b-a-la-*)

bvisa themba ha dzhena iṅwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa ‘b’ bala ha litshwa ‘b’ ha dzhena ‘k’ ya vha ‘kala’ (dziṅwe tsumbo dza fonimi, dala, ḓala, pala) (fonimi).

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: ***u vhala ha tshigwada u sumbiwa nḓila (zwigwada 2 nga ḓuvha) u vhala 2 -3 ha mudededzi na vhagudi nga vhege.***

U vhala na vhagudi

U vhala ha mudededzi na vhagudi nga kiḽasi yoṱhe 2 -3 nga vhege hu tshi shumiswa ḽiṅwalwa ḽithihi nga vhege. Mudededzi u shumisa kuvhalele kwone.

Musi hu tshi vhalwa hu sumbedzwe ngona ya kuvhalele kwone kwa mibvumo khathihi na maitele maṅwe a katelaho ludungela lwa zwine zwa vha mafhungoni (lusevheḓi) na u sengulusa zwivhumbeo. Kha hu sedzwe ngona ya u vhala nga u shumisa minwe musi vha tshi ṱangana na ipfi ḽi konḓaho.

- Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṱhe Bugu Khulwane kana maṅwalwa o hudzwaho.
- U shumisa zwifanyiso kha u humbulela zwine tshiṱori tsha amba zwone.
- U ṱalutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshiṱori tshawe ene muṋe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela (lusevheḓi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshiṱori, u topola muhumbulo muhulwane kha maṅwalwa, na vhabvumbedzwa vhahulwane na zwiṅwe.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a nṱha.)
- U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa maḽeḓere danzi na tshitopo.

U vhala nga zwigwada ha u sumbiwa nḓila

Ngudo dza zwigwada vhe na mudededzi - luvhili nga vhege u ya nga tshigwada- minethe ya 15 tshigwada.

Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia ḽiṅwalo ḽi linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḓo kona u ṱalusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.

Mudededzi u funza vhagudi u ḓi ṱola musi a tshi shumisa zwikili zwa nḓivho ya u ṱalukanya zwithu u itela uri vhagudi vha kone u ḓiṱola musi vha tshi vhala, kha zwiteṅwa zwa u ṱalusa ipfi na kepfesesele. (vhagudi vha gudiswa u ḓivhudzisa mbudziso 'Zwi a pfala zwavhuḓi?' 'Zwi vhonala zwi zwavhuḓi?' na 'zwi amba zwi pfalaho?) Mudededzi u sumbedzela kuvhalele kwone kha u vhala ha mudededzi na vhagudi a dovha a vha thusedza musi vha tshi vhala nga zwigwada.

- U vhala bugu yawe ene muṋe a tshi vhalela nṱha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi. Nga iṅwe nḓila tshigwada tshoṱhe tshi vhala bugu nthihi.
- Vhagudi vha thoma u ḓisedzulusa musi vha tshi khou vhala kha sia ḽa u ṱalusa ipfi na kupfesesele.
- U isa phanḓa na u fhaṱa ḓivhaipfi i bvaho kha mbekanyamushumo ya zwi vhonwaho zwa vhaliwa henefho (kiḽasini), mutevhe wa bugu dzo randelwaho gireidi yeneyo na a bvaho kha mutevhe wa maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo.

U vhala nga vhavhili vhavhili/ e eṱhe (kha tshifhinga tsho tiwaho tsha luambo)

U ḓivhadza u vhala nga vhavhili vhavhili/e eṱhe. Mudededzi u khetha bugu dzi ḓivheaho kana dzine mugudi a nga kona u vhala nga eṱhe e kha tshiimo tshawe (dzi fanela u vha bugu dzi sa konḓi u fana na bugu dzo vhalwaho kha u vhala ha u ṱanganela, a re kha 95% hune mugudi a kona u ḓivha maipfi musi a tshi a vhala)

- U vhalela muṅwe ngae bugu yo ḓoweleaho a tshi itela u aluwa kha u vhala a tshi tou elela.
- U vhalulula bugu dzo ḓoweleaho u fana na dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi (mudededzi u vhala na vhagudi)

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa 1

Foniki (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U kona u bula maḽeḓere oṱhe a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa.
- U kona u ḓivha themba dze vha guda, hu tshi katelwa dzi no swaiwa kha themo yeneyo.
- U thoma u fhaṱa maipfi mapfufhi hu tshi shumiswa mibvumo ye vha guda (u shumisa themba mbili na pfalandoṱhe sa, phula phu - la.
- U konou u peleṱa maipfi (mugudisi a shumise nḓila dzo fhambanaho dza u linga uri mugudi u kona u peleṱa) o gudwaho.
- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḽeḓere kha vhunzhi ha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U shela mulenzhe kha nyito dza u dzhiela nzhele mibvumo ya foniki (sa mibvumo ya themba mbili).
- U paṱekanya maipfi (*b-a-l-a* a tshi vha *bala*) u paṱekanyulula (bal*a i tshi vha b-a-l a-*)
- U bvisa themba ha dzhena iṅwe vhudzuloni hayo kha mutambo wa maipfi sa 'b' bala ha litshwa 'b' ha dzhena 'k' ya vha 'kala' (fonimi).
- U fhaṱa maipfi nga u shumisa mibvumo yo gudiwaho (hu funziwe maipfi mavhili a re na vhushaka nga vhege).
- U kuvhanganya maipfi o ḓoweleaho zwi tshi ya nga vhushaka ha mibvumo.
- U vhalulula maipfi a foniki nga ngomu kha mafhungo na kha tshibveledzwa.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudiwaho.

Nyito dza u linga dza fomaḽa 2

Foniki (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.
- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḽeḓere kha vhunzhi ha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi (aḽifabethe).
- U kona u fhambanya mibvumo ya maipfi mathomoni na magumoni.

Nyito dza u linga dza fomaḽa

Foniki(orala na/kana nḓowenḓowe)

- U kona u topola vhushaka ha mibvumo ya maḽeḓere kha vhunzhi ha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U fhaṱa maipfi nga u shumisa mibvumo yo gudwaho (hu funziwe maipfi mararu a re na vhushaka nga vhege.
- U kuvhanganya maipfi o ḓoweleaho zwi tshi ya nga vhushaka ha mibvumo.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- Mugudisi u vhala na kiḽasi yoṱhe Bugu Khulwane kana maṅwalwa o hudzwaho.
- U shumisa ludungela (lusevheḓi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshiṱori, u topola muhumbulo muhulwane kha maṅwalwa, na vhabvumbedzwa vhahulwane na zwiṅwe.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a nṱha).
- U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa maḽeḓere danzi na tshitopo.

U vhala na tshigwada (hu na u sumbiwa nḓila)

- U vhala bugu yawe ene muṋe a tshi vhalela nṱha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iṅwe nḓila tshigwada tshoṱhe tshi vhala bugu nthihi.
- Vhagudi vha thoma u ḓisedzulusa musi vha tshi khou vhala kha sia ḽa u ṱalusa ipfi na kupfesesele.

U vhala nga vhavhilivhavhili /e eṱhe

- U vhalela muṅwe ngae bugu yo ḓoweleaho a tshi itela u aluwa kha u vhala a tshi tou elela.
- U vhalulula bugu dzo ḓoweleaho u fana na dzo vhaliwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi (mudededzi u vhala na vhagudi).

Nyito dza u linga ha fomaḽa 1:

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṱhe Bugu Khulwane kana maṅwalwa o hudzwaho.
- U shumisa zwifanyiso kha u humbulela zwine tshiṱori tsha amba zwone.
- U ṱalutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshiṱori tshawe ene muṋe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela (lusevheḓi) na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U ita nyambedzano nga ha tshiṱori, u topola muhumbulo muhulwane kha maṅwalwa, na vhabvumbedzwa vhahulwane na zwiṅwe.

U vhala na tshigwada

- U vhala bugu yawe ene muṋe a tshi vhalela nṱha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iṅwe nḓila tshigwada tshoṱhe tshi vhala bugu nthihi.
- Musi hu tshi vhaliwa hu shumiswe foniki, ludungela lwa nyimele ya ḽiṅwalo na maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo.

Nyito dza u linga ha fomaḽa 2:

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṱhe Bugu Khulwane kana maṅwalwa o hudzwaho.
- U ṱalutshedzela tshifanyiso hu u itela u sika tshiṱori tshawe ene muṋe. U 'vhala' tshifanyiso.
- U shumisa ludungela na zwifanyiso u itela u pfesesa tshibveledzwa.
- U fhindula mbudziso dza tshaka dzo fhambanaho dzi tshi bva kha o vhalwaho (ho katelwa tshaka dza mbudziso dza maimo a nṱha).

U vhala na tshigwada

- U vhala bugu yawe ene muṋe a tshi vhalela nṱha e kha u vhala ha tshigwada tsha vhukoni ha u fana tshi no dededzwa nga mudededzi; nga iṅwe nḓila tshigwada tshoṱhe tshi vhala bugu nthihi.
- U shumisa foniki, ludungela lwa nyimele ya ḽiṅwalo na maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

MUṄWALO:

Ngudo dza fomaḽa dzi tshi itwa luṋa nga vhege nga minethe ya 15

Mishumo ine ya tikedza u bveledza ha miraḓo miṱuku na u bveledza miraḓo mihulwane na u tshimbidza zwanḓa na maṱo khathihi.

Mveledziso ya kuvhumbele kwa maḽeḓere kha ngudo dza muṅwalo dza fomaḽa

Nzudzanyo ya kufunzele kwa maḽeḓere maṱuku kha i anane na mbekanyamushumo ya foniki. Kha hu modeḽiwe kuvhumbele kwa maḽeḓere na sia nga nḓila yone. Vhagudi vha tea u ita nḓowenḓowe ya u vhumba maḽeḓere mavhili kha vhege. Vha tea u kopolola u bva kha zwipiḓa zwa u ṅwalela u itela uri themo i tshi sala i tshi swika magumoni, vha vhe vha tshi vho kona u maḽeḓere maṱuku a fumbili (20) o funzwaho. Mudededzi u tea u sumbedza vhagudi nḓila ya u sia tshikhala musi hu tshi ṅwaliwa u bva kha ḽeḓere u ya kha ḽiṅwe. Musi themo i tsini na u swika magumoni, kha hu thomiwe ngudo dza u vhumba maḽeḓere a danzi ane a shumiseswa (A, D, T, K, M, N, Ṋ, na maṅwe). Kha hu shumiswe mabambiri a so ngo ṅwalelwaho tshithu kana a A4 a si na mitalo / a mitalo ya 17mm a u ṅwalela zwine zwa nga rekhodiwa.

- U fara khirayoni na penisela zwavhuḓi.
- U vhumba maḽeḓere maṱuku a 20 zwavhuḓi zwi tshi tevhedzela vhuhulwane na fhethu, ndi uri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.
- U vhumba maḽeḓere danzi o ḓoweleaho zwavhuḓi (A, B, D, H, M, W).
- U kona u ṅwala nga u khethekanya maipfi zwavhuḓi.
- U kona u ṅwala na u kopolola mafhungo a sa konḓiho a tshi bva kha zwiṱirepe zwo ṅwalelwaho na kha bodo.

Nṱha haizwo, kha hu iswe phanḓa na nyito dzine dza nga khwaṱhisedza na u bveledza misipha ine ya thusa musi hu tshi ṅwaliwa, hu tshi katelwa ngomu na u bveledzwa zwikili zwa zwipiḓa zwa muvhili zwine na zwone zwa shuma musi hu tshi ṅwaliwa. Kha vha vhone uri nangoho vhagudi vha dzule nga nḓila yo teaho musi vha tshi ṅwala.

U ṅwala na vhagudi, tshigwada na musi mugudi e eṱhe:

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe/tshigwada tshiṱuku dzi tshi itwa luraru nga vhege lwa minethe ya 15

Ngudo dzi elane na zwo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi.

Whole class / small group / individual writing sessions three times a week for 15 minutes building on and linking to the Shared Reading, discussions and personal experiences. Provide sentence starters and other support so that children can begin writing their own news etc. Introduce the use of a personal dictionary.

- U ola zwifanyiso zwi tshi fhirisa mulaedza, sa nga ha tshenzhemo ya ene muṋe a tshi engedza nga u ṅwala khepusheni.
- U ṅwala maipfi hu tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U ṅwala fhungo ḽa mafhungomaitei a ene muṋe kana a tshi bva kha u ṅwala na vhagudi.
- U ita mutevhe wa maipfi hu tshi tevhedzelwa ndaela (sa, zwiḽiwa).
- U ṋea mihumbulo uri hu bveledzwe tshiṱori tsha kiḽasini (u ṅwala na vhagudi).
- U ṅwala na u sumbedza zwifaredzi kana fhungo ḽipfufhi kha ṯhoho yo ṋewaho, kha u thusedza u ṅwala bugu kha khuḓa ya bugu.
- U thoma u fhaṱa bannga ya maipfi na ṯhalusamaipfi ya vhuṋe hu tshi shumiswa mutevhe wa maḽeḓere a aḽifabethe: sa (apula, baba, dala)
- U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a re na mibvumo yo no gudiwaho.

U LINGA

Tsivhudzo nga ha mushumo wa u linga u si wa fomaḽa

MUṄWALO

- U kona kufarele kwa penisela na khirayoni zwavhuḓi.
- U vhumba maḽeḓere danzi o ḓoweleaho zwavhuḓi (A, B, D, H, M, W).
- U konou u khethekanya maipfi nga nḓila yo teaho.
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi a sa konḓi a tshi bva kha bodo kana zwiṱirepe zwo ṅwaliwaho.

Nyito ya u Linga ha Fomaḽa ya 1:

Muṅwalo

- U kona kufarele kwa penisela na khirayoni zwavhuḓi.
- U vhumba maḽedere maṱuku a 20 zwavhuḓi zwi tshi tevhedzela vhuhulwane na fhethu; ndi uri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.

Nyito ya u Linga ha Fomaḽa ya 2:

Muṅwalo

- U vhumba maḽedere maṱuku a 20 zwavhuḓi zwi tshi tevhedzela vhuhulwane na fhethu, ndi u ri a thoma a dovha a fhelela fhethu ho teaho.
- U vhumba zwavhuḓi maṋwe a maḽeḓere danzi a anzelaho u shumiswa.
- U ṅwala maipfi nga u khethekanya honehone.

Tsivhudzo nga ha mushumo wa u linga u si wa fomaḽa

U ṅwala:

- U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a re na mibvumo yo gudwaho.
- U ṅwala fhungo ḽithihi ḽa mafhungomaitei awe kana a bvaho kha ṅwala na vhagudi.
- U ita mutevhe wa maipfi hu tshi tevhedzelwa ndaela (sa, zwiḽiwa).
- U ṉekedza muhumbulo wa u shumisa kha u sika tshiṱori tsha kiḽasini.
- U thoma u fhaṱa bannga ya maipfi na ṱhalusamaipfi ya vhuṉe hu tshi shumiswa maḽeḓere a aḽifabethe a u thoma sa (apula, baba, dala).

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

- U fhirisa mulaedza nga u ola tshifanyiso nga ene muṉe a tea u labela kana u ṅwala khepusheni.
- U ṅwala maipfi hu tshi shumiswa maipfi a mibvumo yo gudwaho.
- U ṉekedza muhumbulo wa u sika tshiṱori tsha kiḽasini.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U ṅwala

- U fhirisa mulaedza nga u ola tshifanyiso nga ene muṉe a tea u labela kana u ṅwala khepusheni.
- U ṅwala fhungo ḽa ene muṉe kana a bvaho kha u ṅwala na vhagudi.
- U ṅwala mutevhe wa maipfi a tshi tevhela ndaela (sa: mutevhe wa vhurendi).

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḒEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3

U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/vhege iṅwe na iṅwe ho sedzwa kha masia oṱhe a Luambo na zwiṅwe-vho.

- U thetshelesa ndaela na nḓivhadzo na u fhindula nga ngona.
- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe (sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḓi.
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u ita nyito (zwi edzisela).
- U pfesesa na u shumisa luambo ho teaho kha maṅwe masia a thero.

Luvhili kha vhege ho sedzwa kha u thetshelesa na u amba

Vhege 1-5

- U thetshelesa zwiṱori e na dzangalelo na u ḓiphina ngatsho, a tshi ola tshifanyiso na u ṅwala zwifaredzi zwa maipfi a si gathi nga hatsho.
- U baḓekanya (tevhekanya) zwifanyiso zwa tshiṱori a tshi livhanya/fanyisa na dzikhepusheni na zwifanyiso.
- U tamba matambwa hu tshi tevhedzelwa nyimele dzo fhambanaho na luambo lwo teaho.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa mbudziso na u fhindula mbudziso.

Vhege 6-10

- U thetshelesa uri a wane zwidodombedzwa zwa tshiṱori a fhindule mbudzisoṱhalutshedzi.
- U topola zwi fanaho na zwo fhambanaho hu tshi shumiswa luambo na ḓivhaipfi yo teaho.
- U shumisa maipfi khathihi na ṱhalutshedzo dzi no nyanyula musi a tshi amba.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba.
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u zwi edzisela.
- U thetshelesa zwiṱori e na dzangalelo na u ḓiphina ngatsho, a tshi ola tshifanyiso na u ṅwala zwifaredzi zwa maipfi a si gathi nga hatsho.
- U tamba matambwa hu tshi tevhedzelwa nyimele dzo fhambanaho na luambo lwo teaho.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa mbudziso na u fhindula mbudziso.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe)

- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḓi.
- U renda zwirendo na zwidade khathihi na u zwi edzisela.
- U baḓekanya (tevhekanya) zwifanyiso zwa tshiṱori a tshi livhanya/fanyisa na dzikhepisheni na zwifanyiso.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe).

- U thetshelesa ndaela na nḓivhadzo na u fhindula nga ngona.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe sa: u amba mafhungo nga u tou tevhekanya zwavhuḓi.
- U thetshelesa uri a wane zwidodombedzwa zwa tshiṱori a fhindule mbudzisoṱhalutshedzi.

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI Ṱ̂HOḐEA DZA THEMO IḾWE NA IḾWE	
THEMO YA 3	
U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱ̂hesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Ngudo dza foniki dza ḓuvha ḽiḾwe na ḽiḾwe lwa minethe dza 15:

U ita ndovhololo ya maḽeḓere a mubvumo muthihi na u thoma u ḓivhadza themba dzo vanganaho (*consonant blends*) na dza ṱhangano (*consonant diagraphs*). U fhaṱa maipfi kha zwi iswe phanḓa.

- U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka, l-li, m-mu, n-ni, o-o, p-pu, r-ri, s-si, t-ti, u-u, v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala).

Dza maḽeḓere mavhili

bv - **bv**umbi

bw - u **bw**a

*bj - u **bj**a

dz - **dz**anga

*dj - **dj**ambila

dy - **dy**ambila

gw - **gw**a

*gr - **gr**eisi

hw - **hw**ala

kw - **kw**asha

lw - **lw**ala

mv - **mv**ula

*mw - **mw**ana

nḓ - **nḓ**ou

ng - **ng**uluvhe

ṅw - **ṅw**ala

nw - u **nw**a maḓi

ny - **ny**ala

nz - **nz**ie

ph - **ph**ala**ph**ala

pw - **pw**asha

*pk - **pk**asha

*pf - ku**pf**eṇe

*pf - **pf**eṇe

rw - u **rw**a

sw - u **sw**a

ṱh - **ṱh**avha

ts - **ts**imu

*ts - ku**ts**imu

ty - **ty**e**ty**enea

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo tsh+a= tsha - tshanga, tsh+e=tshe - tshea, tsh+i=tshi - tshina, tsh+o=tsho-itsho, tsh+u=tshu - tshuwa; ng+a=nga - ngade, ng+e=nge - tshienge, ng+i=ngi - ngilasi, ng+o=ngo - ngowa, ng+u=ngu - nguluvhe na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miḾwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U topola vhushaka vhukati ha mubvumo wa ḽeḓere kha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho ya themba mbili na tharu.
- U shumisa thembamvangani kha u fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi.
- U vhala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha zwiṅwe.
- U kona u ṱalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a ipfi.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho.

Mushumo wa u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U vhala na mudededzi

Ngudo ya kiḽasi yoṱhe ya 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi khou shumiswa bugu nthihi nga vhege. Mudededzi u sumbedzela tshigwada tshoṱhe nḓila yo teaho ya u vhala

U sumbedzela zwiṱirathedzhi zwa u shumisa minwe miṱanu kha u vhala na mudededzi na u ṱuṱuwedza vhagudi u shumisa zwikili izwo kha u vhala ha u sumbiwa nḓila na u vhala e eṱhe

- Kiḽasi yoṱhe i vhala Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelela hone.
- U shumisa gwati ḽa bugu u humbulela uri tshiṱori tshi ḓo fhelisa hani, khathihi na u wana muṱoḓo watsho.
- U ṱalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṱorini.
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U ṋea muhumbulo kha zwo vhaliwaho.
- U dovholola mafhungo a tshi bva kha thebuḽu *sa: khaḽenda.*

U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

Mudededzi u shuma na zwigwada zwoṱhe luvhli kha vhege lwa minethe ya 15 na tshigwada. Mudededzi u shuma na zwigwada zwi no khou pfesesa a tshi fanyisa zwo ṅwaliwaho u ya nga he vha vhudzwa ngaho.

U shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḽeneḽo sia (*meta-cognitive*) u funḓedza vhagudi u ḓiṱola musi a tshi vhala siani ḽa u ṱalusa ipfi na u pfesesa. Vhagudi vha gudiswa u vhudzisa mbudziso (zwi a pfala zwavhuḓi naa? Zwi a vhalea zwavhuḓi naa? Zwi a amba naa?)

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela nṱha nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiṱori.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe nḓila dzi nga ho ludungela na u sengulusa tshivhumbeo.
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḓinyanyuli.
- U kona u elelwa maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo ane a nga swika 100.

U vhala vhe vhavhili kana a eṱhe

Hu tea u nangiwa maṅwalo ane a ḓivhea kana o yaho nga kupimelwe kwa kuvhalele kwa mugudi (maṅwalo a tea u vha o leluwaho tshoṱhe a sa swikeleli kha o shumiswaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi) mugudi u tea u ṱalukanya kana u elelwa maipfi a tshivhalo tsha 95%.

- U vhalela nṱha kana zwi tshi pfala a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe ene muṋe na a vhaṅwe.
- U vhala nga eṱhe bugu dzo vhalwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi, tshiṱori tsho leluwaho tsha zwifanyiso na bugu dzi bva ho kha khona ya dzibugu.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Foniki (Orala/nḓowenḓowe)

- U topola vhushaka ha maḽeḓere kha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U shumisa thembamvanganyi.
- U fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi.
- U kona u ṱalusa themba mbili dzi wanalaho mathomoni a maipfi.
- U vhala maipfi a foniki a re kha mafhungo na kha maṅwalo.
- U kona u vhumba mafhungo nga mibvumo yo gudwaho.

U lingiwa ha fomaḽa 1

Foniki (Orala/nḓowenḓowe/u ṅwala)

- U topola vhushaka ha maḽeḓere na mibvumo kha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U ita ndovhololo ya maipfi a no elana hu tshi shumiswa pfalandoṱhe dzo gudiwaho.
- U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.
- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi.

U lingiwa ha fomaḽa 2

Foniki (Orala/nḓowenḓowe/u ṅwala)

- U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.
- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi.
- U vhea maipfi a no elana nga zwigwada zwa mibvumo. *Tsumbo: baba, bibi, beba.*
- U ṱalukanya ṱhangano dza themba dza maḽeḓere mavhili (consonant digraphs) dzo ḓoweleaho sh, th, vh mathomoni a ipfi *tsumbo: sh-ela, th-oma, vh-ona.*

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala (Orala/nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U ṋea muhumbulo kha zwo vhaliwaho.
- U ṱalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṱorini.

U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḽeneḽo sia (*meta-cognative*) u ḓiṱola musi a tshi vhala na kha masia a u ṱalusa ipfi na u pfesesa.

U vhala vhe vhavhili kana e eṱhe

- U vhala nga eṱhe bugu dzo vhalwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi, tshiṱori tsho leluwaho tsha zwifanyiso na bugu dzi bvaho kha khona ya dzibugu.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U vhala (Orala/nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelele hone.
- U shumisa gwati ḽa bugu u humbulela uri tshiṱori tshi ḓo fhelisa hani, khathihi na u wana muṱoḓo watsho.

U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela nṱha nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiṱori.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe nḓila dzi ngaho sa tsenguluso ya tshivhumbeo na zwisumbedzi zwa nyimele yeneyo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U vhala (Orala/nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala Bugu Khulwane kana maṅwalo o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo na fhethuvhupo hune zwiwo zwa khou bvelela hone.
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi tshi bva kha zwo vhaliwaho.
- U dovhololа mafhungo a tshi bva kha thebulu *sa: khaḽenda.*

U vhala nga zwigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala bugu yawe a tshi vhalela ngomu na u vhalela nṱha nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mudededzi. Tshigwada tshi vhala tshiṱori.
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḓinyanyuli.
- U kona elelwa maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo ane a nga swika 100.

U vhala vhe vhavhili kana a eṱhe.

- U vhalela nṱha kana zwi tshi pfala a tshi vhalela muṅwe ngae.

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 3	
U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo nṋa nga vhege lwa minethe ya 15

Kha hu itwe ndovhololo ya maḽeḓere maṱuku na u isa phanḓa na u funza maḽeḓere danzi na mbalo. Kha hu sumbedzwe kuṅwalele kwone kwa u thalanganya maḽeḓere na maipfi fhungoni.

- U fara penisela na khirayoni nga ngona.
- U ṅwala maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi nga nḓila yone, a tshi tevhedza saizi na vhudzulo hao; zwi amba uri, a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U vhumba maḽeḓere maṱuku o ḓoweleaho zwavhuḓi.
- U vhumba mbalo zwavhuḓi.
- U kopolola na u ṅwala maipfi nga u a khethekanya zwavhuḓi.
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi zwavhuḓi.

U ṅwala na vhagudi, tshigwada na u ṅwala a eṱhe

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe/kana tshigwada tshiṱuku dzi itwe lwa minethe ya 15 - u ṅwala hohu hu tshi livhanywa na zwo itwaho nga tshifhinga tsha u vhala na vhagudi. Mudededzi u sumbedza kuṅwalele (mvetomveto), u khakhulula, u ṅwala na u ganḓisa. Mudededzi u modela kushumisele kwa ndongazwiga kwone na kwa u ṅwala hu tshi tevhedzwa ḽikhathi ḽa 'ndo'. Vhagudi vha kundelwaho u ṅwala fhungo ḽa mafhungomaitei vha a thusedzwa.

- U shumisa garaṱa u ṅwala mulaedza, sa tsumbo: garaṱa ya u tamela mutakalo wavhuḓi.
- U ṅwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo o ḓoweleaho.
- U ṅwala mafhungo mavhili a mafhungo a ene muṋe kana o ṅwaliwaho kha u ṅwala na vhagudi a tshi shumisa ḽikhathi ḽa 'ndo'.
- U thoma u shumisa maḽeḓere danzi na zwiawelo hu tshi angaredzwa na maḽeḓere danzi a madzina.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u ṅwala, musi a tshi khou thusiwa sa: nṋe, iwe/inwi, tshone.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi. Tsumbo: amba, bika, tika.
- U shela mulenzhe nga u ṋekedza mihumbulo na maipfi zwine zwa nga sia zwi khou thusa kha tshiṱori tsha kilasi u itela ngudo dza u ṅwala na vhagudi.
- U ṅwala mafhungo mapfufhi nga ha ṱhoho zwine zwa ḓo sia zwi khou shela mulenzhe kha bugu u itela khuḓa ya u vhala.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

- U fara penisela na khirayoni nga ngona

U lingwa ha fomaḽa 1

Muṅwalo

- U ṅwala maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi nga nḓila yone, a tshi tevhedza saizi na vhudzulo hao; zwi amba uri, a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U vhumba mbalo zwavhuḓi.
- U kopolola na u ṅwala maipfi nga u a khethekanya zwavhuḓi.

U lingiwa ha fomaḽa 2

Muṅwalo

- U vhumba maḽeḓere danzi a shumiswaho tshifhinga tshoṱhe.
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi zwavhuḓi.

Tsivhudzo ya u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala na vhagudi, tshigwada na u ṅwala a eṱhe.

- U ṅwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo o ḓoweleaho.
- U thoma u ṅwala maḽeḓere danzi na tshitopo, zwo ṱangana na maḽeḓere danzi a madzina.
- U vhumba tshisiku (bannga) tsha maipfi tshawe ene muṇe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi (tsumbo: bika, amba, tika).

U lingiwa ha fomaḽa 1

U ṅwala na vhagudi, tshigwada na u ṅwala a eṱhe

- U ṅwala maipfi ane a vhumba fhungo a tshi shumisa mibvumo ye a guda khathihi na maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo tsho ḓoweleaho.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u ṅwala, musi a tshi khou thusiwa sa: nṇe, iwe/inwi, tshone.
- U na mbuno dzine a amba musi hu tshi swika tshiṱori tsha kiḽasini.

U lingiwa ha fomaḽa 2

U ṅwala na vhagudi, tshigwada na u ṅwala a eṱhe

- U shumisa garaṱa u ṅwala mulaedza sa tsumbo: garaṱa ya u tamela mutakalo wavhuḓi.
- U ṅwala mafhungo mavhili a mafhungo a ene muṇe kana o ṅwaliwaho kha u ṅwala na vhagudi a tshi shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndo’.
- U thoma u shumisa maḽeḓere danzi na zwiawelo hu tshi angaredzwa na maḽeḓere danzi a madzina.
- U shumisa madzina na masala nga ngona kha u ṅwala, musi a tshi khou thusiwa sa: nṇe, iwe/inwi, tshone, ene.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U ṅwala

- U ṅwala mulaedza kha garaṱa (sa: Ndi ni tamela mashudu.)
- U ṅwala mafhungo a si fhasi ha mavhili nga eṇe muṇe kana a u ṱanganelana a tshi shumisa ḽikhathi ḽa *ndo*.
- U thoma u shumisa ḽeḓere danzi, tshitopo na leḓere danzi kha madzina

a tshi tikedzwa u shumisa maiti na masumbavhuṇe nga ngona musi a tshi ṅwala.

GIREIDI YA 1: (U THOMA)

LUAMBO LWA HAYANI

ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U THETSHELESA NA U AMBA (ORAḽA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 50 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sielisana na vhaṅwe a tshi amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo, u anetshela mafhungo.
- U thetshelesa tshiṱori na u sumbedza vhuḓipfi hawe nga ha tshiṱori.
- U shumisa mathemo a nga ho fhungo, ḽeḓere danzi, tshitopo.

Nyito dzine dza vha dzo tou fombe kha u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege

Vhege 1 - 5

- U thetshelesa, u ḓiphina na u fhindula tshifanyiso, miswaswo, thai, hu tshi shumiswa luambo nga u humbula.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, u vhiga o imela tshigwada.
- U shumisa tshiṱirathedzhi uri a wane mafhungo (u kona u ita ṱhoḓisiso nga ha kuḓele kwa vhagudi tshikoloni)
- U khethekanya mafhungo (sa: u shumisa zwifanyiso zwo ḓiimelaho).

Vhege 6 - 10

- U thetshelesa ndaela dzi leluwaho na u fhindula zwavhuḓi.
- U amba tshiṱori tsho ḓoweleaho tshi re na mathomo, mutumbu na magumo, ipfi ḽi tshi ya nṱha na fhasi.
- U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudzisoṱhalutshedzi.

U LINGA

Tsivhudzo nyito ya u linga i si ya fomaḽa

U amba na u thetshelesa: (orala na nḓowenḓowe)

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sielisana na vhaṅwe a tshi amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U thetshelesa tshiṱori na u sumbedza vhuḓipfi hawe nga ha tshiṱori.
- U shumisa mathemo a nga ho mafhungo, ḽeḓere danzi, tshitopo.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, u vhiga o imela tshigwada.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U amba na u thetshelesa: (orala na nḓowenḓowe)

- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo, u anetshela mafhungo.
- U thetshelesa ndaela dzi leluwaho na u fhindula zwavhuḓi.
- U amba tshiṱori tsho ḓoweleaho tshi re na mathomo, mutumbu na magumo, ipfi ḽi tshi ya nṱha na fhasi.
- U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudzisoṱhalutshedzi.

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI ṰHOḒEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONSHUTHI/ZWIKILI

Nyito dza foniki dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe dza 15

U ḓivhadza thembamvanganyi ntswa. U isa phanḓa u fhaṱa maipfi na u topola nyito dzi ambiwaho

- U guda mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe dzoṱhe dza Tshivenḓa, tsumbo a-a, b-bu, d-di, e-e, f-fu, g-gi, h-ha, i-i, j-dzhi, k-ka,l-li, m-mu, n-ni,o-o, p-pu, r-ri,s-si, t-ti, u-u,v-vu, w-wu, x-xi, y-yi, z-zi (mubulo wa maḽeḓere a aḽifabethe u rangele u vhala tshifhinga tshoṱhe u swikela vhagudi vha tshi vho kona u a ḓivha na u a vhala).

Themba

Dza maḽeḓere mararu na maṋa

dzh - **dzh**ulu

dzw - **dzw**atswatswa

fhw - fhu**fhw**a

khw - **khw**ali, **khw**ashaba

mmb - **mmb**oniseni, **mmb**angiseni

*ndz - **ndz**umba

ngw - **ngw**ana

nyw - ṱanga**nyw**a

nzh - mule**nzh**e

nzw - **nzw**alelo

*pfh - **pfh**eṋe

*phr - **phr**ofesa

phw - ma**phw**anya

shw - mu**shw**ana

*thy - **thy**e**thy**enea

thw - tshi**thw**a**thw**a (mahaḓa)

tsw - **tsw**inga, dzwa**tsw**a**tsw**a

*tzh - **tzh**ema

mmbw - **mmbw**a

mphw - ma**mphw**e

*mphy - kho**mphy**utha

*ndzw - **ndzw**aṱimela

nkhw - **nkhw**e

nngw - **nngw**a

ntsh - **ntsh**avheni

nthw - **nthw**a

nṱhw - **nṱhw**a

nnzh - **nnzh**i

nnzw - **nnzw**a

tshw - tshivho**tshw**a

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U sika maipfi mapfufhi a tshi shumisa mibvumo ye a i guda.
- U ḓivha vhunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa: Mu- Vha: muthu - vhathu.
- U vhala maipfi a foniki a kha fhungo na zwiṅwe zwibveledzwa.
- U guda u peḽeṱa a tshi bva kha mutevhe wa foniki wo gudwaho.
- U sika mafhungo mapfufhi.

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: U vhala na tshigwada ha u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi luvhili u ya kha luraru nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo ya kiḽasi yoṱhe 2-3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi khou shumiswa bugu nthihi nga vhege.

- Kiḽasi yoṱhe i vhala Bugu Khulwane kana maṅwalwa o hudzwaho vhe na mudededzi.
- U shumisa gwati ḽa bugu u humbulela uri tshiṱori tshi ḓo fhelisa hani, khathihi na u wana muṱoḓo watsho.
- U topola thaidzo khulwanesa na tshivhangi tshayo kha tshiṱori ine ya khou itisa uri tshiṱori tshi bvele phanḓa.
- U shumisa ludungela/lusevheḓi na zwifanyiso zwi tshi bva buguni uri a pfesese.
- U topola thevhekano ya zwiwo kha zwo vhalwaho.
- U ṱalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṱorini.
- U fhindula mbudziso dzi ṱoḓaho phindulo nnzhi dzo ḓi sendekaho nga zwo vhaliwaho.
- U ṱalutshedzela mafhungo a tshi bva kha phosiṱara.

U vhala na tshigwada ha u sumbiwa nḓila*:*

Mudededzi u shuma na zwigwada zwivhili ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, u fhedza minethe dza 15 na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshithihi tshi shuma na mudededzi luvhili kha vhege.

- U vhalela nṱha zwi tshi bva buguni yawe nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mudededzi. Zwigwada zwoṱhe zwi vhala tshiṱori tshithihi.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe nḓila dzi nga ho: maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lusevheḓi kha nyimele.
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḓinyanyuli.
- U ḓiṱolela musi a tshi vhala, na kha sia ḽa u ṱalukanya ipfi na u ḽi pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala musi a tshi khou vhalela nṱha.
- U isa phanḓa u fhaṱa maipfi o ḓoweleaho musi a tshi vhoniwa a tshi bva kha mbekanyamushumo ya maipfi ane a vhaliwa zwi so ngo lavhelelwa, na u bva kha tshikimu tsha bugu dzo randelwaho gireidi yeneyo na mutevhe wa maipfi o ḓoweleaho.

U vhala nga vhavhili vhavhili/a eṱhe(luraru nga vhege)

Kha hu shumiswe bugu dzi no bva kha u vhala na vhagudi, bugu dza zwiṱori dza zwifanyiso zwi sa konḓi na bugu dzi no bva kha khuḓa ya bugu dza u vhala na zwe a ṅwala

- U vhala zwe a ṅwala, a tshi thoma na u khakhulula vhukhakhi.
- U vhala bugu dze dza vhaliwa kha u vhala na vhagudi na bugu dzi bvaho kha bugu dza khuḓa.

U LINGA:

Foniki: (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U ḓivha vhunzhi na vhuthihi ha maipfi, sa, mu - vha, mu - mi, ḽi-ma, tshi - zwi).
- U dovholola themba dzi re mathomoni a ipfi (sa: mmbwa, nnzhi).
- U vhala maipfi a foniki a kha fhungo na zwiṅwe zwibveledzwa.

Nyito dza fomaḽa 1:

Foniki (orala na/kana nḓowenḓowe/u ṅwala)

- U kona u vhona themba dzi re mathomoni a ipfi (sa: dzhena, mmbwa, nnzhi).
- U kona u shumisa themba tharu kha u fhaṱa maipfi.
- U fhaṱa na u ṱhukhukanya maipfi a sa konḓi a tshi thoma nga themba nthihi ya mubvumothangeli (wa u thoma kha ipfi) a konou ita pfalandoṯhe ya mubvumoṯhaphudzi (tshipiḓa tsha u fhedza tsha dungo), tsumbo, ḓ-a-l-a, b-i-b-i,
- U sika maipfi mapfufhi a tshi shumisa mibvumo ye a i guda.
- U vhea maipfi a no elana nga zwigwada zwa mibvumo, tsumbo, dzhavhelo, dzhena, dzhia, dzhoko, dzhulu, nz.

Tsivhudzo dza mishumo dzi si dza fomaḽa:

U vhala: (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U shumisa gwati ḽa bugu u humbulela uri tshiṱori tshi ḓo fhelisa hani, khathihi na u wana muṱoḓo watsho.
- U topola thaidzo khulwanesa na tshivhangi tshayo kha tshiṱori ine ya khou itisa uri tshiṱori tshi bvele phanḓa.
- U shumisa ludungela/lusevheḓi na zwifanyiso zwi tshi bva buguni uri a pfesese.
- U ṱalutshedzela mafhungo a tshi bva kha phosiṱara.

U vhala ha u ṱanganela:

- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe nḓila dzi nga ho sa maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lesevheḓi kha nyimele.
- U ḓiṱolela musi a tshi vhala, na kha sia ḽa u ṱalukanya ipfi na u ḽi pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala musi a tshi khou vhalela nṱha.

U vhala nga vhavhili vhavhili/a eṱhe

- U vhala zwe a ṅwala, a tshi thoma na u khakhulula vhukhakhi.

Mushumo wa u linga wa fomaḽa 1:

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala ha u ṱanganela

- U vhala Bugu Khulwane kana maṅwalwa (zwibveledzwa) zwo hudzwaho vhe kha tshigwada tshithihi vhe na mudededzi.
- U topola thevhekano ya zwiwo kha zwo vhaliwaho.
- U ṱalukanya zwiitisi zwa zwiwo na mvelelo dzazwo tshiṱorini.

U vhala ha tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṱha zwi tshi bva buguni yawe nga tshifhinga tsha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mudededzi. Zwigwada zwoṯhe zwi vhala tshiṱori tshithihi.
- U kona u shumisa foniki sa tshikili tsha u vhala na dziṅwe nḓila dzi nga ho sa maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, u wana ludungela/lesevheḓi kha nyimele
- U vhala nga u elela ho engedzedzeaho na vhuḓinyanyuli.

U vhala nga vhavhilivhavhili/a eṱhe

- U vhala bugu dze dza vhaliwa kha *u vhala ha u ṱangenelana na bugu dzi bvaho kha bugu dza khuḓa.*

GIREIDI YA 1: (U THOMA) LUAMBO LWA HAYANI ṰHOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**
MAGUDISA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI ***Muṅwalo:*** ***Ngudo nṋa dza fomaḽa nga vhege lwa minethe dza 15*** **Kha hu itwe ndovhololo ya u vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi na u isa phanḓa u funza kuthalanganele kwa ipfi na maipfi nga ngomu kha ipfi ngeno vhagudi vha tshi kopolola maipfi na mafhungo a tshi bva kha ḓaba (bodo) na kha zwiṱirepe zwa mafhungo.** • U fara penisela na khirayoni nga ngona (zwavhuḓi). • U vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽedere nga nḓila yo teaho a tshi tevhedzela saizi na vhuimo hao; zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho. • U kopolola na u ṅwala maipfi nga u khethekanya zwavhuḓi. • U kopolola na u ṅwala fhungo nga ngona (zwavhuḓi). ***U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na u ṅwala a eṱhe:*** ***Kiḽasi yoṱhe/tshigwada tshiṱuku/nga eṱhe u ṅwala luraru nga vhege lwa minethe dza 15 a tshi vhumba na u ṱumanya.*** ***Tshifhinga tsha u ṅwala nga muthihi nga muthihi/tshigwada tshiṱuku/kiḽasi yoṱhe zwi tea u itwa luraru (3) nga vhege lwa minethe dza 15. Tshifhinga itshi tshi tea u ṱumanywa na u ya phanḓa na zwe vha ita kha u vhala na vhagudi. Nyambedzano na tshenzhemo ya vhagudi vhone vhane. Kha hu shumiswe hafhu nyito dza u ṅwala na vhagudi u edzisela kushumisele kwaho kwa kupeleṱele, ndongazwiga na girama (zwifhinga, vhunzhi, thangeladzina).*** • U shela mulenzhe kha nyambedzano na u thusa u dovhololа tshiṱori tsha tshigwada/kiḽasi. • U ita nyambedzano na kiḽasi vha tshi fhana mihumbulo uri vha kone u ṅwala. • U ṅwala mitaladzi miraru ya mafhungo a si fhasi ha miraru a ene muṋe kana tshiṱori tsho sikwaho hu tshi shumiswa mibvumo yo gudiwaho na maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, maḽeḓere danzi na tshitopo. • U ṅwala na u ola mafhungo nga ha ṱhoho ya u ḓadzisela bugu dza khuḓa. • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi. • U thoma u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndi’ na ḽa ‘ndo’ musi a tshi ṅwala. • U vhumba vhunzhi ha maipfi o ḓoweleaho (ḽi-ma, mu- mi) ḽiivha- maivha, munngo- minngo • U shumisa thangelavhuimo (ḽikonanyi [*prepositions*]) tsumbo: fhasi ha, nṱha ha, tsini na, ngomu ha, O ḓa **na** Maemu, O ṱuwa **nga** bisi. • U vhumba tshisiku (bannga) tsha maipfi na ṱhalusamaipfi ya vhuṋe hu tshi shumiswa maḽeḓere a u ranga a ipfi (sa: amba, bika, duda). • U dzudzanya mafhungo kha girafu dzi sa konḓi dzine dza nga tshati kana tshifhinga sa: u shumisa tshati kha u rekhoda mvelelo dza ṱhoḓuluso ya kuḓele kwa vhagudi tshikoloni.	

U LINGA

Tsivhudzo ya nyito dzi si dza fomaḽa:

Muṅwalo:

- U fara penisela na khirayoni nga ngona (zwavhuḓi).
- U vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽedere nga nḓila yo teaho a tshi tevhedzela saizi na vhuimo hao zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U kopolola na u ṅwala maipfi nga u khethekanya zwavhuḓi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Muṅwalo:

- U vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere nga nḓila yo teaho a tshi tevhedzela saizi na vhuimo hao; zwi amba uri a thoma na u guma vhudzuloni ho teaho.
- U kopolola na u ṅwala maipfi nga u khethekanya zwavhuḓi.
- U kopolola na u ṅwala fhungo nga ngona (zwavhuḓi).

Tsivhudzo ya mushumo dzi si dza fomaḽa:

U ṅwala:

- U shela mulenzhe kha nyambedzano na u thusa u dovholola tshiṱori tsha tshigwada/kiḽasi.
- U ita nyambedzano na kiḽasi vha tshi fha na mihumbulo uri vha kone u ṅwala.
- U vhumba tshisiku (bannga) ya maipfi na ṱhalusamaipfi ya vhuṋe hu tshi shumiswa maḽeḓere a u ranga a ipfi (sa: amba, bika, duda).

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

- U ṅwala mitaladzi miraru ya mafhungo a si fhasi ha miraru a ene muṋe kana tshiṱori tsho sikwaho hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho na maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, maḽeḓere danzi na tshitopo.
- U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi.
- U thoma u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndi’ na ḽa ‘ndo’ musi a tshi ṅwala.
- U vhumba vhunzhi ha maipfi o ḓoweleaho (ḽi-ma, mu- mi) ḽiivha- maivha, munngo - minngo.
- U shumisa thangeladzina tsumbo: fhasi ha, nṱha ha, tsini na, ngomu ha, O ḓa **na** Maemu, O ṱuwa **nga** bisi.
- U dzudzanya mafhungo kha girafu dzi sa konḓi dzine dza nga tshati kana tshifhinga sa: u shumisa tshati kha u rekhoda mvelelo dza ṱhoḓuluso ya kuḓele kwa vhagudi tshikoloni.

MAṄWALWA/TSHUMISWA DZO RANDELWAHO DZA ṄWAHA

U THETSHELESA NA U AMBA

- Zwifanyiso na phosiṱara.
- Tshumiswa dza vhukuma dzi elanaho na thero na ṱhoho yo ṉewaho, phaphethe na mimasiki na zwiṅwe.
- Zwipiḓa zwa bodo ya tshiṱori, phazili, na phazili dzi no metsha.
- Zwifanyiso zwa u ita mutevhe.
- Madzadza a u ita ngao matambwa na u ita dziṅwe nyito dza orala.
- Zwilidzo zwa muzika (ngoma, mirumba, kaṱara, ṉanga, thandanda, lugube).
- CD kana theiphi dzi re na zwiṱori (zwo no vhalwaho kana zwo ambiwaho), zwirendo, raimi, na nyimbo, tshitamba CD kana theiphi rekhoda, TV na theiphi ya video /DVD.
- Bugu dza zwiṱori na zwiṱori zwa u ita nganetshelo.
- Zwirendo, nyimbo na raimi.

U VHALA NA FONIKI

- Zwifanyiso na phosiṱara.
- Tshati dza foniki dza luvhondoni.
- Logo na khanḓiso dza mupo, sa, vhutshekasi, madzina o ṅwalwaho kha dziphakhethe.
- Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo.
- Bugu Khulwane - dziṅwe dzo bveledzwaho nga tshifhinga tsha u ṅwala ha vhagudi na mudededzi.
- Zwidade, zwirendo na nyimbo.
- Maṅwe maṅwalwa o hudzwaho, sa, zwirendo, nyimbo na zwidade.
- Bugu dza zwiṱori na bugu dza zwifanyiso dza ḽaiburari ya kiḽasi.
- Bugu dza u takadza dza fhungo ḽithihi kana mavhili kha siaṱari dza khuḓa ya dzibugu.
- Ḽebuḽu dza magaraṱa, zwishumiswa zwa kiḽasini, zwiṱanwa na dza maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo, garaṱa dza madzina, nz.
- Garaṱa dza madzina a vhagudi
- Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṅwalo o hudzwaho, zwiṱori zwa luvhondoni na zwiṱanwa.

U ṄWALA NA MUṄWALO

- Tshumiswa na matheriala a nyito dza u alusa u shumisa zwanḓa na maṱo khathihi (sa, bola dzi sa lingani, huḽahupu, bege ya malabi, zwigero, mapuḽasiṱiki, vumba kana suko ya u tambisa, bodo ya phege, thambo, vhuḓali, garaṱa dza thambo, baudu, phekisi dza zwiambaro na ṱhirei dza muṱavha).
- Tshumiswa dza u ṅwala (tsumbo, penisela, penisela dza mivhala, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ṅwalelwaho a sa lingani (A3, A4, A5), ruḽa, raba, zwibugwana zwa mitalo i linganaho 8.5mm na bugu dza u ṅwalela.
- Zwiṱirepe zwa mafhungo o geredzelwaho.
- Fulipitshati na koki ndenya.
- Ṱhalusamaipfi ya vhuṉe.
- Ṱhalusamaipfi dza vhukuma dza gireidi yeneyo.

3.3 GIREIDI YA 2: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 1 (U THOMA)	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**
MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKIII **Mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/Vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe thero.** • U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba. • U sielisana na vhaṅwe a tshi amba. • U amba nga tshenzhemo ya ene muṇe. Tsumbo: u anetshela mafhungo au. • U shumisa maipfi a re one ho teaho, sa kha thambo. • U anganya thandululo ya khaedu nga maanḓa kha Mathematiki. **Luvhili kha vhege ho lavheleswa kha mishumo ya u thetshelesa na u amba** **Vhege ya 1 - 5** • U thetshelesa tshiṱori e na dzangalelo na u ḓiphina a fhedza a fhindula mbudziso dzi no elana na tshiṱori. • U anetshela a tshi dovholola zwiwo zwa tshiṱori nga ngona. • U thetshelesa ndaela dzine dza vha na zwipiḓa zwi si fhasi ha zwivhili na u fhindula nga ngona. **Vhege ya 6 - 10** • U anetshela tshiṱori tshi re na mathomo, vhukati na magumo. • U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso na u ṱahisa mihumbulo yawe.	
U LINGA **Tsivhudzo dza nyito dzau linga hu si fomaḽa** **U thetshelesa na u amba (Orala na/kana nḓowenḓowe).** • U dovholola thevhekano ya zwiwo zwa tshiṱorini nga ngona. • U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso na u ṱahisa mihumbulo yawe. **Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1 (u thoma)** **U thetshelesa na u amba (Orala na/kana nḓowenḓowe).** • U amba nga tshenzhemo ya ene muṇe (tsumbo: u amba mafhungo au). • U thetshelesa ndaela dzine dza vha na zwipiḓa zwi si fhasi ha zwivhili na u fhindula nga ngona. • U thetshelesa tshiṱori e na dzangalelo na u ḓiphina a fhedza a fhindula mbudziso dzi no elana na tshiṱori. • U anetshela tshiṱori tshi no ḓivhea tshi re na mathomo, vhukati na magumo.	

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 1

U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Ngudo ya foniki ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 15

Kha hu itwe ndovhololo ya mibvumo ya ḽeḓere ḽithihi na thembamvanganyi dzo gudwaho kha Gereidi** ya **1. Mugudisi u ṋea mvulatswinga ya ṱhangano ya pfalandoṱhe. Nga ngeno thungo hu itwe zwa u fhaṱa ipfi na u ṱalusa mibvumo yo vhumbaho zwipiḓa zwa ipfi. Foniki dzo gudwaho kha maṅwe masia a Luambo kha dzi shumiswe u ita ndovhololo ya u guda mibvumo. Tsumbo, hu shumiswa mibvumo i bva ho kha u vhala na vhagudi na u ṅwala na vhagudi.

Ndovhololo ya mibvumo yo itwaho kha Themo ya 4 ya Gireidi ya 1

Pfalandoṱhe

- **Dza ḽeḓere ḽithihi (ndovhololo)**
- a, e, i, o, u
- **Dza maḽeḓere mavhili a no fana**
- aa (nd**aa**), ee (m**ee**), ii (ḽ**ii**vha), oo (m**oo**), uu (m**uu**ngo)
- **Dza maḽeḓere mavhili a sa fani**
- ae (M**ae**mu), ai (m**ai**vha), ao (M**ao**mbe), au (M**au**ngani)
- ea (vh**ea**), ei (s**ei**), eo (tsh**eo**), eu (d**eu**)
- ia (Tshi**ia**vha), ie (tshi**ie**nge), io (Tshi**io**loli), iu (tshi**iu**lu)
- oa (tsumbo yo teaho), oe (tsumbo yo teaho), oi (gol**oi**), ou (kh**ou**)
- ua (l**ua**mbo), ue (m**ue**ni), ui (m**ui**mbi), uo (m**uo**mva)

Themba

Dza maḽeḓere mararu na maṋa

dzh - **dzh**ulu

dzw - **dzw**atswatswa

fhw - fhu**fhw**a

khw - **khw**ali, **khw**ashaba

mmb - **mmb**oniseni, **mmb**angiseni

*ndz - **ndz**umba

ngw - **ngw**ana

nyw - ṱanga**nyw**a

nzh - mule**nzh**e

nzw - **nzw**alelo

*pfh - **pfh**eṋe

*phr - **phr**ofesa

phw - ma**phw**anya

shw - mu**shw**ana

*thy - **thy**e**thy**enea

thw - tshi**thw**a**thw**a (mahaḓa)

tsw - **tsw**inga, dzwa**tsw**a**tsw**a

*tzh - **tzh**ema

mmbw - **mmbw**a

mphw - ma**mphw**e

*mphy - kho**mphy**utha

- *ndzw - **ndzw**aṱimela

nkhw - **nkhw**e

nngw - **nngw**a

ntsh - **ntsh**avheni

nthw - **nthw**a

nṯhw - **nṯhw**a

nnzh - **nnzh**i

nnzw - **nnzw**a

tshw - tshivho**tshw**a

Musi vho no guda pfalandoṯhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṯhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U dovholola maipfi o ḓoweleaho a re na mibvumo miṱuku ya pfalandoṯhe.
- U ṱalukanya maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana, tsumbo: khosi, musi, gosi.
- U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maṇa a tshi shumisa mibvumo ye a guda.
- U vhala maipfi a bva ho kha ngudo dza foniki e kha mafhungo na maṅwe maṅwalo.
- U kona u sika mafhungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho.

U vhala ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U vhala na tshigwada (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi 2-3 nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṯhe dza minethe ya 15 luvhili kana luraru nga vhege hu tshi shumiswa ḽiṅwalo ḽithihi nga vhege. Mugudisi u modela kuvhalele e na kiḽasi yoṯhe.

Ngudo iṅwe na iṅwe ya u vhala i tea u vha na zwine vhagudi vha tou fombe khazwo zwi tshi bva kha zwi tevhelaho: zwiteṅwa zwa u ganḓisa, zwiteṅwa zwa ḽiṅwalo, foniki, phatheni dza luambo, maitele a u kona u topola ipfi, tholokanyonḓivho.

- U kona u shumisa mibvumo yo gudwaho hu tshi sikiwa maipfi.
- U kona u sika mafhungo.
- U vhala ndaela dzi sa konḓi dzi re kiḽasini.
- U kona u saukanya mafhungo a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phosiṱara, khungedzelo na zwiṅwevho.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṯhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshiṱori tshi khou amba nga ha mini, sa, gwati ḽa bugu na nyolo buguni.
- U bula vhuḓipfi hawe nga ha bugu yo vhaliwaho.
- U kona u topola zwithu zwa ndeme kha zwo vhaliwaho sa, u tevhekana ha nyito.
- U kona u fhindula mbudziso dza maimo a nṯha, phanḓa ha, musi hu na murahu ha, musi ho no vhaliwa ḽiṅwalo: *Ho vha hu tshi ḓo vha ho itea mini arali*….
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwoṯhe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa maambele, mirero, luambo lwa musanda, makateli, na zwiṅwevho zwo teaho gireidi iyo.

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, u shumisa minethe ya 15 kha tshigwada. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili kha vhege.

Mugudisi u shuma na vhathu vha vhukoni ha u fana kha tshigwada, a tshi vha dzudzanya u ya nga bugu ye vha dzudzanyelwa yone (u kona u ṱalusa maipfi a re vhukati ha 90%-95% zwavhuḓi) nḓila ya kuvhekanyele ya u vhala i ḓo shumiswa zwifhinga zwinzhi.

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela nṱha kana fhasi a tshi khou vhala zwo linganaho gireidi yawe a tshi khou sumbiwa nḓila nga mugudisi. Tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhalele kwo linganaho tshigwada itsho.
- U shumisa zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.
- U shumisa maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na tshikili tsha u saukanya zwivhumbeo musi a tshi vhala maipfi e a si a ḓowele.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala/ndongazwiga (sa tshitopo, khoma, tshivhudzisi, na tshigagarukela) musi a tshi vhalela nṱha.
- Mugudi u isa phanḓa na u fhaṱa ḓivhaipfi a tshi bva kha nzudzanyo ya zwo ṱaniwaho luvhondoni u itela u vhala zwi so ngo lavhelelwa, na u bva kha bugu dza u vhala dzo randelwaho gireidi yeneyo na kha mutevhe wa maipfi o itwaho a tshi bva kha maipfi o ḓoweleaho.

U vhala ha musi a eṱhe kana vhe vhavhili

U ḓivhadza u vhala nga vhavhili vhavhili/a eṱhe. Mudededzi u khetha bugu kana maṅwalwa a ḓivheaho kana ane mugudi a nga kona u a vhala nga eṱhe a re kha tshiimo tshawe (a fanela u vha fhasi ha ane a shumiswa kha u vhala na vhagudi hune mugudi a kona u ḓivha maipfi ane a swika kha 95%)

- U vhala bugu a eṱhe (bugu dza zwifanyiso, garaṱa dza zwirendo, bugu dza zwiṱori) dzi tshi bva ḽaiburari kana kiḽasini e kha khuḓa ya u vhala.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa

Foniki (Orala na/kana nḓowenḓowe

- U dovholola maipfi o ḓoweleaho a re na mibvumo miṱuku ya pfalandoṱhe.
- U ṱalukanya maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana a tsumbo: khosi, musi, gosi.
- U sika maipfi u bva kha mararu u ya kha maṇa a tshi shumisa mibvumo ye a guda.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki e kha mafhungo na maṅwe maṅwalo.
- U kona u sika mafhungo zwi tshi bva kha mibvumo yo gudwaho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa 1

Foniki (Orala na/kana nḓowenḓowe/muṅwalo)

- U topola vhushaka vhukati ha maḽeḓere na mibvumo kha mibvumo yoṱhe ya ḽeḓere ḽithihi.
- U dovholola maipfi o ḓoweleaho a re na mibvumo miṱuku ya pfalandoṱhe.
- U dovholola thevhekano ya themba dza maḽeḓere mararu dzo ḓoweleaho.
- U ṱalukanya thevhekano ya themba dza maḽeḓere mavhili dzo ḓoweleaho (sh, ts, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi.
- U kona u ṱalukanya thevhekano ya themba dza maḽeḓere mararu dzo ḓoweleaho (tsh, tsw, nzw na khw) dzi magumoni a ipfi.
- U shumisa thembamvanganyi (blending) kha u fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi. Tsumbo: **nk**-unda, **nt**-ota, **mm**-ala. (Hu dzhielwe nzhele uri maḽeḓere o swifhadzwaho, ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi na mubvumo waḽo. Mibvumo iyi yo fhambana na musi hut shi bulwa **tsh**, hune ya bulwa sa mubvumo muthihi naho hu na maḽeḓere mararu).
- U ṱalukanya thevhekano ya pfalandoṱhe, tsumbo, ‘aa’ sa kha ‘ndaa’

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa

U vhala: (Orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala ndaela dzi sa konḓi dzi re kiḽasini.
- U kona u saukanya mafhungo a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phosiṱara, khungedzelo na zwiṅwevho.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshiṱori tshi khou amba nga ha mini, sa, gwati ḽa bugu na nyolo buguni.
- U bula vhuḓipfi hawe nga ha bugu yo vhaliwaho.
- U kona u topola zwithu zwa ndeme kha zwo vhaliwaho, sa, u tevhekana ha nyito.
- U kona u fhindula mbudziso dza maimo a nṱha, phanḓa ha, musi hu, na murahu ha, musi ho no vhaliwa ḽiṅwalo: *Ho vha hu tshi ḓo vha ho itea mini arali*….

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela nṱha kana fhasi a tshi khou vhala zwo linganaho gireidi yawe a tshi khou sumbiwa nḓila nga mugudisi. Tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhalele kwo linganaho tshigwada itsho.
- U shumisa zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.
- U shumisa maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na tshikili tsha u saukanya zwivhumbeo musi a tshi vhala maipfi e a si a ḓowele.
- U sumbedza u pfesesa zwiga zwa u vhala/ndongazwiga (sa tshitopo, khoma, tshivhudzisi, na tshigagarukela) musi a tshi vhalela nṱha na zwiṅwe-vho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa 1

U vhala: (Orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U kona u saukanya mafhungotsivhudzi a tshi bva kha tshifanyiso, tshinepe tshi re kha magazini, phosiṱara, khungedzelo na zwiṅwe-vho.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) na u buletshedza mihumbulo mihulwane
- U shumisa mbonalo ya maipfi u bvumba uri tshiṱori tshi amba nga ha mini.
- U kona u topola zwidodombedwa zwa ndeme kha zwo vhaliwaho sa u tevhekana ha nyito.

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala zwi re buguni yawe a tshi vhalela nṱha kana fhasi e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila. Tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi zwi tshi ya nga kuvhekanyele kwa u vhala kwo livhiswaho kha tshigwada itsho.
- U shumisa mbonalo ya maipfi na zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U vhala (Orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U ṱalusa zwifanyiso na khanḓiso dziṅwe dza midia sa, zwinepe kana khungedzelo u ita tshiṱori tshau, uri u vhale tshinepe na khungedzelo.
- U vhala bugu sa kiḽasi yoṱhe na mugudisi (u vhala na mugudisi) na u buletshedza mihumbulo mihulwane.
- U shumisa mbonalo dza maipfi sa khavara u bvumba uri tshiṱori tshi ri mini na u ṋea muhumbulo wau.
- U ṱalusa zwidodombedzwa zwa ndeme he ha vhalwa sa thevhekano ya zwiwo.

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila:

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe e kha kuvhalele kwo mu linganaho a tshi khou sumbiwa nḓila nga mugudisi. Zwi amba uri, tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Vhagudi vha shumisa zwikili zwa maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo na u wana uri ipfi ḽi vhaliwa hani musi vha tshi khou vhala.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 1	
MUṄWALO	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**
MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI ***Muṅwalo*** ***Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege lwa minethe ya 15.*** ***U ita ndovhololo ya maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi, kuthalanganele kwo teaho kwa maḽeḓere kha ipfi na kwa maipfi kha mafhungo.Vhagudi vha kopolola maipfi na mafhungo a tshi bva kha bodo na kha zwiṱirepe zwa maipfi.*** • U fara penisela na u fara tshumiswa dza u ṅwala dzo imiswaho nga kudzulele kwone (bugu na siaṱari nga ngona). • U vhumba maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku a no swika 26 nga nḓila yone - masia, u vhumba, u khethekanya kha mitalo. • U ṅwala maipfi nga ngomu kha mitalo o khethekanywaho nga ngona vhukati ha maipfi. • U kopolola na u ṅwala mafhungo mavhili kana mararu a no vhonala nahone nga ngona. • U ṅwala hu tshi shumiswa zwiga zwa u vhala (tshitopo, tshivhudzisi, khoma na tshigagarukela). ***U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na ha musi mugudi a eṱhe/kiḽasi yoṱhe/zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru kha vhege lwa minethe ya 20 hu tshi fhaṱiwa na u ṱumanya na u vhala na vhagudi. Hu shumiswe maitele o shumiswaho kha u ṅwala na vhagudi u bveledza kushumisele kwone kwa zwiga na u peleṱa. Hu shumiswe maipfithangeli u gudisa vhagudi u ḓisikela mafhungo avho vhone vhane. Hu ḓivhadziwe ṱhalusamaipfi ya vhuṋe.*** • U ola tshifanyiso tshine tsha pfukisa mulaedza (sa, nga ha tshenzhemo ya ene muṋe). • U amba mbuno na u ṋea muhumbulo kha u sikiwa ha bugu ya kiḽasi (u ṅwala na vhagudi). • U ṅwala mutevhe hu tshi shumiswa khoma u fhandekanya zwithu zwo ṅwaliwaho, sa mushumo wa ḓuvha. • U ṅwala mitaladzi miraru ya mafhungo au kana tshiṱori tshe a ḓisikela ene muṋe a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho na maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo, maḽeḓere danzi na tshitopo. • U ṅwala na u sumbedzisa mitaladzi 2-4 nga ha ṱhoho yo ṋewaho u itela u vha tshipiḓa kha u sika. • Bugu ya kiḽasini ya u vhala ine ya vha ya lufherani lwa u vhala. • U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi u fhaṱa zwikili zwa u ita ṱhalusamaipfi (tsumbo: goloi, vothi).	
U LINGA **Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa** **Muṅwalo** • U fara penisela na khirayoni nga ngona. • U ṅwala maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku a no swika 26 nga nḓila yone. • U ṅwala hu tshi shumiswa zwiga zwo teaho tsumbo: tshitopo, tshivhudzisi, tshigagarukela. • U ṅwala maipfi o khethekanywaho nga ngona. **Nyito ya u linga ha fomaḽa 1** **Muṅwalo** • U ṅwala maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku a no swika 26 nga nḓila yone. • U dovhololo na u ṅwala mafhungo mavhili kana mararu a no vhonala nahone nga ngona. **Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa** **U ṅwala** • U ṅwala mutevhe hu tshi shumiswa khoma u fhandekanya zwithu zwo ṅwaliwaho. Tsumbo kha mushumo wa ḓuvha we a ṋewa. • U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi, tsumbo: goloi, vothi, bodo.	

Nyito ya u linga ha fomaḽa 1

U ṅwala

- U ola tshifanyiso tshine tsha pfukisa mulaedza, nga ha tshenzhemo ya ene muṋe.
- U ṅwala mitaladzi miraru nga mafhungo awe kana zwe a ṅwala na vhaṅwe ngae kana tshiṱori tshe a ḓisikela nga u shumisa mibvumo ye ya gudwa na maipfi a u vhona o ḓoweleaho, maḽeḓere danzi na tshitopo.
- U amba mbuno na u ṋea muhumbulo kha u sikiwa tshiṱori tsha kiḽasi (u ṅwala na vhagudi).

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 2	
U THETSHELESA NA U AMBA (ORALA)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**
MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI **Mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/vhege wo livhiswa kha masia oṱhe a luambo na dziṅwe ngudo.** • U thetshelesa hu si na u dzhenelela hu tshi ṱhonifhiwa ane a khou amba. • U sielisana musi hu tshi ambiwa, u sumbedza, u vhavhalela vhaṅwe khathihi na u ṱahisa mihumbulo i no fhaṱa. • U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, (tsumbo: u anetshela mafhungo a sa dovhololi). • U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho lwa masia a ngudo o fhambanaho (luambo lu elanaho na Mathemathiki). • U dzinginya thandululo ya thaidzo nga maanḓa kha Mathemathiki. **Luvhili kha vhege ho lavheleswa kha ngudo dza u thetshelesa na u amba** **Vhege ya 1-5** • U thetshelesa tshiṱori tshifhinga tshilapfu a tshi khou ḓiphina. • U bula vhuḓipfi hawe nga ha tshiṱori kana tshirendo. • U topola phambano ya zwithu na hune zwa fana. • U vhambedza na u vhea zwithu nga zwigwada a ṱalutshedza kuvhetshele kwazwo (tsumbo: zwipuka zwi re na milenzhe miṋa na zwi re na milenzhe mivhili). **Vhege ya 6-10** • U thetshelesa ndaela dzine dza konḓa na u dzi fhindula zwavhuḓi. • U thetshelesa tshiṱori na tshirendo a topola muhumbulo muhulwane, zwidodombedzwa zwatsho na u tevhekana ha zwiwo. • U fhindula mbudzisombuletshedzi a ṋea na ṱhalutshedzo ya phindulo yawe. • U fhindula thai na miswaswo. • U sika raimi dza ene muṋe a tshi shumisa luambo khumbulelwa. • U shela mulenzhe kha nyambedzano a tshi vhudzisa mbudziso uri a kone u pfesesa.	
U LINGA **Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa** **U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe)** • U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba. • U sielisana musi hu tshi ambiwa, u sumbedza u vhavhalela vhaṅwe khathihi na u ṱahisa mihumbulo i no fhaṱa. • U vhona phambano ya zwithu na hune zwa fana. • U vhambedza na u vhea zwithu nga zwigwada a ṱalutshedza kuvhetshele kwazwo, tsumbo: zwipuka zwi re na milenzhe miṋa. **Nyito ya u linga ha fomaḽa 1** **U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe)** • U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe, tsumbo: u anetshela mafhungo a sa dovhololi. • U thetshelesa tshiṱori tshifhinga tshilapfu a tshi khou ḓiphina. • U bula vhuḓipfi hawe nga ha tshiṱori kana tshirendo. **Nyito ya u linga ha fomaḽa 2** **U thetshelesa na u amba (Orala/kana nḓowenḓowe)** • U thetshelesa tshiṱori na tshirendo a topola muhumbulo muhulwane, zwidodombedzwa zwatsho na u tevhekana ha zwiwo. • U fhindula mbudzisombuletshedzi na mbudzisoṱhalutshedzi a ṋea na ṱhalutshedzo ya phindulo yawe. • U shela mulenzhe kha nyambedzano a tshi vhudzisa mbudziso uri a kone u pfesesa.	

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḒEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 2	
U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza foniki dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 15

Pfalandoṱhe mbili dzine dza fana.

- aa (kanuka), Nd**aa** (losha) (vhagudi vha tea u gudiswa maitele kwalo a u losha a Tshivenḓa), hafhaḽ**aa**, ee (u tenda/kanuka), vha vh**ee** kha tombo, ii (u tenda/kanuka), tsh**ii**la, oo
- (u koloṅwa), mb**oo**, uu d**uu**

Pfalandoṱhe mbili dzi sa fani

- ae - M**ae**mu, ai (u kalala) - **ain**i, ao - m**ao**mbe, au - musal**au**no,
- ea (u kalala) - u vh**ea**, tsh**ea**, ei - ha s**ei**, eo - tsh**eo**, eu - d**eu**
- ia - tsh**ia**kha, ie - tsh**ie**nge, io - tsh**io**mbo, iu - tsh**iu**lu
- oi - gol**oi**, ou - kh**ou,** nz.
- ua - m**ua**no, ue - m**ue**ni, ui - m**ui**ngameli, uo - m**uo**mva, n.z.

Pfalanyana

w - **w**anga, y - **y**anga

- Ndovhololo ya u guda themba dzo gudwaho kha Gireidi ya 1 na u bvela phanḓa na u guda i so ngo itwaho kha Gireidi ya 1. Themba dza maḽeḓere mavhili, mararu, maṋa na u fhira

bj - u **bj**a

dj - **dj**ambila

dy - **dy**ambila

*gr - **gr**eisi

*mw - **mw**ana

*pk - **pk**asha

*pf - ku**pf**eṋe

*pf - **pf**eṋe

ts - **ts**imu

*ts - ku**ts**imu

ty - **ty**e**ty**enea

Musi vho no guda pfalandoṱhe na themba kha hu itwe nḓowenḓowe dza u vhumba maipfi nga u ṱanganya themba (mme) na pfalandoṱhe (ṅwana), tsumbo dzh+a= dzha - dzhavhula, dzh+e=dzhe - dzhena, dzh+i=dzhi - dzhila, dzh+o=dzho-dzhoko, dzh+u=dzhu - dzhulu; dzw+a=dzwa - dzwala, dzw+e=dzwe - dzwerani, dzw+i=dzwi - dzwinga, dzw+o=dzwo - dzwothwa, dzw+u=dzwu - dzwuguḓa na n.z. Ngona iyi ya ba-be-bi-bo-bu i shumiswe na kha miṅwe mibvumo u itela uri vhagudi vha i rwele ngomani.

- U kona u shumisa mibvumo yo gudiwaho hu tshi sikwa maipfi.
- U ṱalukanya thevhekano dza pfalandoṱhe ntswa dzi no swika 2, tsumbo, (io sa kha tsh**io**mbo, ea sakha vul**ea**, au sa kha tsh**au**, na zwiṅwe).
- U fhaṱa maipfi a re na thembamvanganyi na pfalandoṱhe tharu, nṋa (3, 4) u ya kha ṱhanu (5).
- U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki kha mafhungo na kha zwiṅwe zwibveledzwa.
- U guda u peleṱa maipfi a fumi nga vhege o dzhiiwaho a tshi bva kha ngudo dza foniki.
- U kona u sika mafhungo hu tshi shumiswa heyi mibvumo.

(zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na tshipiḓa tsha u vhala na vhagudi 2-3 nga vhege.

U vhala na vhagudi

Hu fanela u vha na ngudo dza kiḽasi yoṱhe dzi tshi itwa 2 kana 3 nga vhege lwa minethe ya 15, hu tea u shumiswa ḽiṅwalo ḽithihi ḽa u fana vhege yoṱhe. Mugudisi u modela kuvhalele kwavhuḓi. U modela zwikili zwa foniki na zwiṅwe zwiṱiratedzhi zwa u vhala mafhungoni na u sengulusa zwivhumbeo.

- A sumbedza na dziṅwe nḓila dzi angaredzaho u shumisa vhusevheḓi na u saukanya zwivhumbeo.
- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u topola ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U kona u topola zwidodombedzwa zwihulwane kha zwe zwa vhalwa, (tsumbo, vhabvumbedzwa vhahulwane na fhethuvhupo).
- Kiḽasi yoṱhe vha vhala na mugudisi raimi dzi ḓivheseaho, zwirendo na nyimbo (u vhala na vhagudi) vha konou rera nga ha kuvhumbele kwadzo kwo fhambanaho.
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa (vhuḓifari ha ndau ho fhambana hani na ha mbevha?)
- U ṱahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

U vhala na tshigwada

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili nga ḓuvha lwa minethe ya 15 u ya nga tshigwada. Tshigwada tshithihi tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.

Vhagudi vha gudiswa u ḓisedzulusa musi vha tshi vhala na u ḓivhudzisa mbudziso kha sia ḽa u ṱalusa ipfi na u ḽi pfesesa (vhagudi vha gudiswa u vhudzisa: 'zwi a pfala zwavhuḓi?' 'zwi vhonala zwavhuḓi,' 'zwi a amba naa?') Mugudisi u modela hezwi kha u vhala na vhagudi a dovha a shumisa zwenezwo kha u vhala ha u sumbiwa nḓila.

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: U vhala nga zwigwada, na u vhala ha u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe e kha kuvhalele kwo mu linganaho a tshi khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Vhagudi vha shumisa zwikili zwa maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo na u wana uri ipfi ḽi vhaliwa hani musi vha tshi khou vhala.
- Vhagudi vha thoma u vhala vha tshi ḓiṱola (ḓithetshelesa) siani ḽa u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U vhala a tshi vho tou elela hu engedzedzeaho na vhuḓinyanyuli o no vha naho.
- Vhagudi vha isa phanḓa na u fhaṱa maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwaho.

U vhala vhe vhavhilivhavhili/na u vhala a eṱhe

Nyito dzi elanaho na u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 20 ngeno zwiṅwe zwigwada zwi tshi khou dededzwa nga mugudisi kha u vhala.

- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala zwe ene muṋe a ṅwala khathihi na zwa vhaṅwe.
- U vhala nga eṱhe zwibveledzwa zwine zwa nga sa, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa).

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Mibvumo (Foniki): (orala na / kana nḓowenḓowe)

- U vhala maipfi u bva kha ngudo dza foniki kha fhungo na zwiṅwe zwibveledzwa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Mibvumo (Foniki): (orala/na nḓowenḓowe/na maṅwalo)

- U ṱalukanya ṱhanganyo ya mibvumo ya maḽeḓere 2 kana 3 mathomoni a ipfi, tsumbo, **mmb**-idza, **mmb**-ona, **mmb**-ila, **nt**-ntota, **nk**-nkuḓa, **nṱh**-nṱhupha, **nkh**-nkhoḓa, **phr**-phrofesa, phresidennde, phrintsipaḽa, nz.
- U ṱalukanya ṱhanganyo ya mibvumo ya maḽeḓere 2 kana u fhira vhukati ha ipfi, tsumbo, **mphy**-kho**mphy**utha - afha hu na mibvumo **m**, **ph** na **y**, phreside**nnd**e (**n** na **nd**), phri**nts**ipaḽa (**n** na **ts**).
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo miswa ine a khou guda.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

Mibvumo (oraḽa na / kana nḓowenḓowe na / kana u ṅwala)

- U ṱalukanya thevhekano dza ṱhanganyo ya pfalandoṱhe ntswa dzi no swika 3, tsumbo, io sa kha tsh**io**mbo, ea sa kha vul**ea**, a u sa kha tsh**au**, na miṅwe.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo miswa ine a khou guda.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala: orala kana/na nḓowenḓowe

U vhala na vhagudi

- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo o no vha nawo.
- Vha thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḽeneḽo sia - zwa u ḓivhudzisa mbudziso nnzhi musi a tshi khou vhala (tsumbo, *Zwi a pfala zwavhuḓi? Zwi vhonala zwavhuḓi naa? Zwi a amba naa?*

U vhala nga vhavhilivhavhili / eṱhe

- U vhala zwe ene muṋe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhala nga eṱhe, tsumbo, garaṱa ya ndumeliso, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U vhala (u vhala na nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na u bveledza tshiṱori.
- U topola zwidodombedzwa zwihulwane kha zwe zwa vhalwa, tsumbo, vhabvumbedzwa vhahulwane na fhethuvhupo.

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U shumisa vhusevheḓi na zwifanyiso zwi re kha maṅwalo hu u itela u pfesesa.
- U vhala a tshi vho tou elela hu engedzedzeaho na nga vhuḓinyanyuli.

U vhala vhe vhavhili/na u vhala a eṱhe

- U vhala nga eṱhe, tsumbo, garaṱa ya ndumeliso, khomiki na bugu zwadzo dza nganeakhumbulelwa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U vhala (oraḽa na/ kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U shumisa mbonalo ya maipfi kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṯhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na u bveledza tshiṱori.
- U fhindula mbudzisoṯhalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhaliwa. “Ndi nga mini Sankambe tsho fhirelwa nga Tshibode?”
- U ṯalusa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṯha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Vha thoma u shumisa zwikili zwa u kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḽeneḽo sia, mibvumo na maipfi o ḓoweleaho musi vha tshi vhala.

U vhala nga vhavhilivhavhili / eṯhe

- U vhalela nṯha a tshi vhalela muṅwe ngae.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḒEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 2	
U ṅwala	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo dza Fomaḽa 3 nga vhege lwa minethe ya 15

Vhagudi vha ṅwala muṅwalo wa ḽedere nga ḽithihi nga ḽithihi vha tshi kopolola na u ṅwala maṅwalo o lapfaho vha tshi ṅwala zwavhuḓi nahone zwonezwone zwi tshi bva kha ḽiṅwalo.

- U ṅwala maḽedere danzi na maḽeḓere maṱuku nga nḓila yone a tshi ṅwala nga nthihi nga nthihi nga vhuḓifulufheli.
- U ṅwala nga u thalanganya maipfi vhukati ha fhungo zwavhuḓi.
- U ṅwala nga nḓila yone kha bugu dza mitalo ya 17 mm.
- U kopolola na u ṅwala pharagirafu ya mitalo miraru u ya kha miṅa zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo ganḓisiwaho (tshiṱori, tshirendo na zwiṅwevho).
- U kopolola na u ṅwala maṅwalo o fhambanaho nga tshivhumbeo (tsumbo, garaṱa pfufhi dza thambo, dza mabebo, milaedza, mutevhe wa zwithu na zwiṅwe-vho).
- U ola phetheni hu tshi itelwa u ṅwala nga u pomba.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.

U ṅwala ha vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi a eṱhe

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe kana tshigwada tshiṱuku luvhili (2) kana luraru (3) nga vhege lwa minethe ya 20. Nyito dzo shumiswaho kha u ṅwala na vhagudi dzi nga shumiswa kha u modela kushumisele kwa ndongazwiga na u peleṱa. Muhangarambo (fureme) kha u shumiswe kha u thusa vhagudi u ṅwala zwiṱori zwa vhone vhaṅe.

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ṱhoho i no ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ṅwala ḽiṅwalo ḽa u buletshedza, tsumbo, garaṱa ya ndivhuwo kana vhurifhi a tshi tevhedza kuṅwalele kwe kwa ṉewa na u ita mvetomveto, u ṅwala na u khwinisa.
- U ṅwala tshiṱori tsha ene muṉe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mafhungo ane a nga swika 5) a tshi tevhedza fureme ya kuṅwalele.
- U ṅwala pharagirafu nthihi ya tshenzhemo dzawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
- U ṅwala na u ita nyolo dza u ṱalutshedza mafhungo (4-6) kha ṱhoho ine ya ḓo ṅwaliwa ngayo ya u vhea kha khuḓa ya dzibugu.
- Vhagudi vha shumisa nḓila dza kuṅwalele (u ita mvetomveto, u ṅwala, u khwinisa/editha).
- U shumisa maleḓere danzi (mathomoni a fhungo na kha madzina vhukuma) na ndongazwiga zwone (zwiawelo, khoma, tshivhudzi, tshigarukela).
- U thoma u peleṱa maipfi o ḓowelwaho nga ngona.
- U shumisa tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino nga ngona.
- U shumisa maipfithangeli.
- U vhalela muṅwe ngae zwe a ṅwala
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṉe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi hu u itela u alusa zwikili zwa u shumisa ṱhalusamaipfi (tsumbo fuyu, gugu, haya).

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

- U ṅwala nga u thalanganya maipfi kha fhungo.
- U ṅwala nga nḓila yone kha bugu dza mitalo ya 17mm.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Muṅwalo

- U ṅwala maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku nga nḓila yone na nga u ḓifhulufhela.
- U kopolola na u ṅwala maṅwalo o fhambanaho nga tshivhumbeo (tsumbo, garaṱa pfufhi dza thambo, tsumbo, ya mabebo, milaedza, mutevhe wa zwithu na zwiṅwevho)

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

Muṅwalo

- U ṅwala maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku nga nḓila yone.
- U kopolola na u ṅwala pharagirafu u bva kha maṅwalo o ganḓisiwaho (tshiṱori, tshirendo na zwiṅwevho).

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa

U ṅwala

- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṇe khathihi na ṯhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi hu u itela u alusa zwikili zwa u shumisa ṯhalusamaipfi, tsumbo, fuyu, gugu, haya, nz.
- U peleṱa maipfi o ḓowelwaho nga ngona.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

- U ṅwala ḽiṅwalo ḽa u buletshedza, tsumbo, garaṱa ya ndivhuwo kana vhurifhi a tshi tevhedza kuṅwalele kwe kwa ṉewa na u ita mvetomveto, u ṅwala na u dzudzanya**.**
- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ṯhoho i no ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ṅwala tshiṱori tsha ene muṇe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mitala miṱanu) a tshi tevhedza fureme ya kuṅwalele.
- U shumisa maḽeḓere danzi (mathomoni a fhungo na kha madzina o teaho) na ndongazwiga zwone (tshithoma, khoma, tshivhudzisi, tshigarukela).

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U ṅwala

- U ṅwala tshiṱori tsha ene muṇe tshi no hovhelela pharagirafu nthihi (ya mitala miṱanu) a tshi tevhedza fureme ya kuṅwalele.
- U ṅwala pharagirafu nthihi (ya mitala miṱanu) nga ha tshenzhemo yawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
- U shumisa maitele a u ṅwala (u ita mvetamveto, u ṅwala, u vhalulula (editha) na u anḓadza).
- U thoma u peleṱa maipfi o ḓowelwaho nga ngona.
- U shumisa tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino nga ngona.
- U vhalela muṅwe ngae zwe a ṅwala.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3

U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe na vhege iṅwe na iṅwe kha masia a Luambo na dziṅwe ngudo.

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sumbedza u ṱhonifha a no khou amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.
- Mugudi musi a tshi amba u vho pfala ḓivhaipfi yawe yo no engedzea.
- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo nga maanḓa nga tshifhinga tsha Mathemathiki.

Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege iṅwe na iṅwe

Vhege 1-5

- U thetshelesa ndaela dzine dza tevhekana a dzi fhindula zwavhuḓi.
- U thetshelesa zwiṱori a humbulela magumo azwo kana a ḓielekanyela magumo awe a tshiṱori.
- U anetshela zwiṱori zwi sa konḓi nga ipfi ḽawe ḽi na khalo na muungo wo fhambanaho.

Vhege 6-10

- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiṱori a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, u wana zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U ita matambwa a sumbedzaho nyimele (nzulele) dzo fhambanaho, sa muhashi wa mafhungomaitei radioni.
- U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na vhathu vho fhambanaho, tsumbo, u vha na mufhindulano na vhathu vho fhambanaho.
- U tamba thai na u ita miswaswo a tshi shumisa luambo lu nyanyulaho.

U LINGA
Tsivhudzo ya nyito dza u linga hu si ha fomaḽa
U thetshelesa na u amba (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi sumbedza u ṱhonifha a no khou amba na u vhudzisa mbudziso uri a pfesese.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.
- U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na vhathu vho fhambanaho, tsumbo, u vha na mufhindulano na vhathu vho fhambanaho.
- U tamba thai na u ita miswaswo a tshi shumisa luambo lu nyanyulaho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U thetshelesa na u amba(orala/na nḓowenḓowe)

- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na mafhungomaitei a nnyi na nnyi, tsumbo, u anetshela mafhungomaitei.
- U shumisa maipfi na khathihi na ṱhalutshedzo dzi no nyanyula musi a tshi amba.
- U thetshelesa zwiṱori a bvumba magumo azwo kana a ḓielekanyela magumo awe a tshiṱori**.**
- U anetshela zwiṱori ipfi ḽawe ḽi na khalo na muungo zwo fhambanaho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U thetshelesa na u amba(orala na/kana nḓowenḓowe)

- U shela mulenzhe kha nyambedzano, a tshi vhudzisa na u fhindula mbudziso.
- U thetshelesa ndaela dzine dza tevhekana a dzi fhindula zwavhuḓi.
- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiṱori a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, u wana zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U tamba sa vhathu vha re kha nzulele dzo fhambanaho, tsumbo, u anetshela mafhungo/mafhungomaitei.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 3	
U VHALA NA FONIKI	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza foniki dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 15

Zwi bvela phanḓa u bva kha themo ya 2

dzh - **dzh**ulu

dzw - **dzw**atswatswa

*ndz - **ndz**umba

nyw - ṱanga**nyw**a

*pfh - **pfh**eṇe

*phr - **phr**ofesa

phw - ma**phw**anya

shw - mu**shw**ana

*thy - **thy**e**thy**enea

*tzh - **tzh**ema

mmbw - **mmbw**a

*mphy - kho**mphy**utha

*ndzw - **ndzw**aṱimela

nndw - **nndw**a

nkhw - **nkhw**e

nnzh - **nnzh**i

nnzw - **nnzw**a

ntsh - **ntsh**avheni

Themba dzi no swaiwa kha mibvumo ya maḽeḓere mavhili kana u fhira

ḓw - haḓwa, vhaḓwa

nḓ - **nḓ**ou

ṅw - **ṅw**ala

ṱh - **ṱh**avha (vhagudi vha gudiswa phambano ine ya ḓiswa nga tswayo - **th**avha (*mountain*) na **ṱh**avha (*stab*)

nṱh - **nṱh**avha

ṱw - fhaṱwa

nṱhw - **nṱhw**a

Themba dza siḽabiki nasala

n - **nk**unga, **nkh**elebeni

m - **mmb**udzeni, **mm**a

- U ṱalusa vhushaka ha mibvumo ya maḽeḓere mavhili na u fhira.
- U ṅwala mafhungo kana pharagirafu nga mibvumo yo gudwaho na mańwe mańwalo.
- U guda u peleṱa maipfi a 10 nga vhege a bvaho kha ngudo dza foniki
- U fhaṱa maipfi 3, 4 na 5 hu tshi shumiswa thembamvanganyi kana ṱhanganyo ya themba ya maḽeḓere mavhili, mararu na u fhira, pfalandoṱhe dza maḽeḓere mavhili a no fana na a sa fani.
- U ṱanganyisa mibvumo u fhaṱa na u thutha maipfi, hu tshi katelwa ngomu fonimi, tsumbo, pala, dala, ḓala, tala, ṱala, nz.
- U sika mafhungo hu tshi shumiswa mibvumo yo gudwaho.

Nyito dza u vhala dza ḓuvha nga ḓuvha: U vhala na tshigwada ho rangwaho phanḓa nga mudededzi (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u nyito 2-3 dza u vhala na vhagudi nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe luvhili u yak ha luraru nga vhege lwa minethe ya 15, hut shi khou shumiswa tshibveledzwa (bugu) tshithihi nga vhege.

- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha topoliwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshiṱori.
- U shumisa gwati ḽa bugu kha u humbulela (u bvumba).
- U fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi no bva kha pharagirafu yo vhalwaho (*Ho vha hu tshi nga bvelela mini arali hoi)*)
- U ṱahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.
- U topola dziṅwe pfanywa na mafhambanyi.
- U kona u ṱalutshedza mafhungo a tshi bva kha thebulu i sa konḓi (sa, khaḽenda).

U vhala na tshigwada hu na u rangwa phanḓa nga mudededzi

Mudededzi u shuma na zwigwada zwivhili nga ḓuvha, hune a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mudededzi luvhili kha vhege.

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe zwine zwa lingana kuvhalele kwawe e kha tshigwada tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri zwigwada zwi vhala tshiṱori tshithihi tsha u fana.
- U shumisa zwikili zwa foniki, nyimele na u saukanya zwivhumbeo zwa maipfi a so ngo ḓoweleaho.
- U ḓiṱola na u ḓisedzulusa musi a tshi vhala siani ḽa u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U vhala hu re na u elela hu engedzedzeaho na nga u ṱavhanya.
- Vhagudi vha isa phanḓa na u fhaṱa maipfi a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwa, tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo randelwaho na kha mutevhe wa maipfi a bvaho kha maipfi a wanaleseaho kha maṅwalo (maipfi o ḓowelwaho kha tshivhumbeo).

U vhala vha vhavhili/u vhala ha mugudi e eṱhe

- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.
- U vhala a eṱhe (fikishini pfufhi na zwirendo).
- U tamba mitambo i elanaho na u vhala na u khwaṱhisa zwikili zwa u vhala na ḓivhaipfi (bingo, mitambo ya milila).

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:

- U bula vhushaka vhukati ha maḽeḓere na mibvumo na vhukati ha ḽeḓere na dzina kha mibvumo yoṱhe yo vhumbiwaho nga ḽeḓere ḽithihi.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhumba nga mibvumo yo gudiwaho.
- U ita ndovhololo ya vhunzhi mathomoni a ipfi.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki na zwiṅwe zwibveledzwa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Foniki: (orala na/kana nḓowenḓowe na/ maṅwalo)

- U shumisa thembamvanganyi kha u fhaṱa na u ṱhukukanya maipfi.
- U ita ndovhololo ya vhunzhi mathomoni a ipfi.
- U ita ndovhololo ya themba dzo ḓoweleaho dzi mathomoni a ipfi.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhea maipfi a re na mibvumo i no elana fhethu huthihi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

Foniki: (orala na/kana nḓowenḓowe na maṅwalo)

- U ḓivha mubvumothangeli wa u thoma kha ipfi na dungo ḽa u fhedzisela kha ipfi wa maipfi a no konḓanyana, tsumbo, rothela, rithela, rathela.
- U sika maipfi a tshi shumisa mibvumo yo gudiwaho.
- U vhea maipfi a re na mibvumo i no elana fhethu huthihi (kha muṱa muthihi).

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa

U vhala (orala na/kananḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhaliwa.
- U kona u humbula na u pfesesa zwithu zwa ḽeneḽo sia.
- U topola dziṅwe pfanywa na mafhambanyi.

U vhala ha tshigwada na u vhala ha u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U shumisa zwikili zwa foniki zwa u saukanya maipfi a so ngo ḓoweleaho.
- U vhala hu re na u elela hu engedzedzeaho na nga u ṱavhanya.

U vhala nga vhavhili vhavhili/u vhala ha mugudi a eṱhe

- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U vhala (orala na/kananḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshiṱori.
- U shumisa gwati ḽa bugu kha u humbulela zwine bugu ya ḓo fhelisa zwone.
- U ṱahisa muhumbulo malugana na zwe zwa vhaliwa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) ha ambiwa nga vhushaka vhukati ha zwiitisi na mvelele dza tshiṱori.
- U kona u ṱalutshedza mafhungo a tshi bva kha thebulu i sa konḓi sa, khaḽenda.
- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi dzi no bva kha pharagirafu yo vhaliwaho.

U vhala ha tshigwada na u vhala ha u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U vhala hu re na u elela na nga u ṱavhanya hu engedzedzeaho.
- U ṱalukanya maipfi a no ḓivhiwa nga tshivhumbeo ane a nga swika 25.

U vhala vha vhavhili/u vhala ha mugudi a eṱhe

- U vhala a eṱhe.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḒEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 3	
U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo dza fomaḽa luraru kha vhege lwa minethe ya 15

Vhagudi vha bvela phanḓa na u shumisa muṅwalo wa u tou ganḓisa, fhedzi vha tea u thoma u shumisa muṅwalo wa u pomba. Lushaka lwa muṅwalo wa u pomba zwi ḓo bva kha pholisi ya muṅwalo ya tshikolo kana ya vundu ye ya themendelwa.

Ndalamo ya muṅwalo wa u ganḓisa

- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga zwanḓa nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.
- U vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi nga nḓila yoneyone na nga u ṱavhanya nahone hu si na vhukhakhi.
- Maipfi ane a a ṅwala u tea u a ṅwala u fana huṅwe na huṅwe - saizi ya maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi kha maipfi.
- U tea u ṅwala maḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi huṅwe na huṅwe.

U bva kha muṅwalo wa u ṅwala nga nthihi nga nthihi (muṅwalo wa u ganḓisa) u ya kha wa u pomba (ṱumekanya)

- U kopolola na u ṅwala phetheni ya maḽeḓere mavhili hu tshi pombiwa kana u ṱumekanya maḽeḓere (muṅwalo wa u pomba).
- U kopolola na u ṅwala maḽeḓere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a ṅwalwe nga u lingana na u fana).
- U kopolola na u ṅwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba (maipfi a maḽeḓere 2 u ya kha 3 (sa, ene, nṋe, ḽila) na maṅwe.
- U elelwa na u vhala maipfi o ṅwaliwaho nga u tou pomba.

U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi a eṭhe

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe kana tshigwada tshiṱuku luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya 20. Kha hu shumiswe nyito dza u Ṅwala na Vhagudi u modeḽa maitele a u ṅwala (u ita mvetomveto, u ṅwala na u anḓadza). Kha hu dzudzanywe fureme ya u ṅwala u itela u thusa vhagudi uri vha ṅwale zwiṱori zwavho.

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ṱhoho i no ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ṅwala ḽiṅwalo ḽa u buletshedza, sa garaṱa ya u tamela muthu phodzo, luimbo, zwidade na zwiṅwe.
- U ita mvetomveto, u ṅwala na u anḓadza tshiṱori tshawe tsha mafhungo ane a hovhelela a rathi, a sevhedza nga ṱhoho yo teaho (a tshi itela khona ya bugu dza u vhala).
- U ṅwala pharagirafu nthihi u ya kha mbili (mafhungo ane a nga hovhelela 8) nga tshenzhemo dzawe kana zwiitei, tsumbo, mafhungo kana mafhungomaitei a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
- U kona u shumisa zwiga zwa u vhala (tshitopo, khoma, tshivhudzisi, tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwaliwaho.
- U kona u peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi na u lingedza u peleṱa maipfi a sa ḓivhei vha tshi shumisa nḓivho ya foniki.
- U kona u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndi’, ‘ndo’ na ‘ḓo’ zwavhuḓi.
- U topola na u shumisa madzina na maiti zwavhuḓi
- U topola na u shumisa masala zwavhuḓi.
- U vhala na u haseledza na muṅwe nga zwe a ṅwala na mudzulatsini.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe.
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwoṱhe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa, maambele, mirero, luambo lwa musanda, makateli na zwiṅwevho

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

- U shumisa zwishumiswa zwa u muṅwalo nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.

Nyito ya u linga ha fomaḽa 1

Muṅwalo

U ya phanḓa na muṅwalo wa u ganḓisa

- U ṅwala maḽeḓere maṱuku na mahulwane nga nḓila yone na nga luvhilo lwo kalulaho na vhusedzi.

U ya kha muṅwalo wa u pomba

- U kopolola na u ṅwala phetheni ya maḽeḓere mavhili hu tshi pombiwa kana u ṱumekanya maḽeḓere (muṅwalo wa u pomba).
- U kopolola na u ṅwala maḽeḓere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a ṅwalwe nga u lingana na u fana).

Nyito ya u linga ha fomaḽa 2

Muṅwalo

U pfukela kha muṅwalo wa u pomba

- U kopolola na u ṅwala maḽeḓere mavhili nga vhege nga u tou pomba (a ṅwalwe nga u lingana na u fana).
- U kopolola na u ṅwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba (maipfi a maḽeḓere mavhili u ya kha mararu (3) kana maṇa 4) sa: na, ene, nṇe, lala, ḽila na maṅwe.
- U elelwa na u vhala maipfi o ṅwaliwaho nga u tou pomba.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala

- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṇe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe.
- U topola na u shumisa madzina na maiti zwavhuḓi.

Nyito ya u linga ha fomaḽa 1

U ṅwala

- U ṅwala ḽiṅwalo ḽa u buletshedza, tsumbo: garaṱa ya u tamela muthu phodzo, luimbo, tshidade.
- U ṅwala pharagirafu mbili (mafhungo ane a nga hovhelela malo) nga tshenzhemo yawe kana mafhungo maitei a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
- U kona u ṅwala maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi na u lingedza u peleṱa maipfi a sa ḓivhei vha tshi shumisa nḓivho ya foniki.
- U kona u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndi’, ‘ndo’ na ‘ḓo’ zwavhuḓi.

Nyito ya u linga ha fomaḽa 2

U ṅwala

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ṱhoho i no ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ita mvetomveto, u ṅwala na u anḓadza tshiṱori tshawe tsha mafhungo ane a hovhelela a rathi, a sevhedza nga ṱhoho yo teaho (a tshi itela khona ya bugu dza u vhala.)
- U kona u shumisa ndongazwiga (zwiga zwa u vhala) (tshitopo, khoma, tshivhudzisi, tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwaliwaho.
- U topola na u shumisa masala zwavhuḓi.
- U vhala na u haseledza na muṅwe nga zwe a ṅwala na mudzulatsini.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe na vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi vhudzisa mbudziso uri a pfesese khathihi na u ṱahisa mihumbulo kha zwe a pfa.
- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na mafhungomaitei nga u angaredza (tsumbo; u ita a tshi shumisa luambo lwa u ṱalutshedza.)
- U shumisa mathemo a no nga: madzina, maṱaluli, maiti, masala, maipfimarangeli, khoma, mavhudzisi, pharagirafu, musi vha tshi amba nga ha zwe vha ṅwala.
- U pfesesa na u kona u shumisa luambo lwo teaho kha masia maṅwe a ngudo.
- U dzinginya thandululo ya khaedu nga tshifhinga tsha Mathemathiki.

Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba luvhili nga vhege iṅwe na iṅwe

Vhege 1-5

- U thetshelesa ndaela dza mutevhe u konḓaho a fhindula mbudziso zwavhuḓi.
- U shela mulenzhe hu tshi haseledzwa, a tshi ṋea tsivhudzo malugana na ṱhoho ya u haseledza ngayo, a vhiga kha kiḽasi o imela tshigwada.
- U shela mulenzhe kha u tamba mutambo wa maipfi (sa: ndo vhona ……)
- U amba miswaswo na thai hu tshi shumiswa khalo na muungo wo teaho.

Vhege 6-10

- U thetshelesa na u fhindula muambi a sa vhonaliho.
- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiṱori na u fhindula mbudziso dza maimo a nṱha (Ni humbula uri o vha e kha ngoho a tshi….)
- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi na u kona u ḓiimelela (ṱalutshedza) (sa, ndi ngani ni tshi ralo?)
- U bvisela vhuḓipfi hawe khagala nga ha ḽiṅwalo na u ṋea mihumbulo (zwo ntsinyusa ngauri...?)

U LINGA

Tsivhudzo nga mushumo wa u linga u si wa fomaḽa:

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi vhudzisa mbudziso uri a pfesese khathihi na u ṱahisa mihumbulo kha zwe a pfa.
- U shumisa mathemo a no nga: madzina, maṱaluli, maiti, masala, marangeli, khoma, mavhudzisi, pharagirafu musi vha tshi amba nga zwe vha ṅwala.
- U dzinginya thandululo ya khaedu nga tshifhinga tsha Mathemathiki.
- U shela mulenzhe kha u tamba mutambo wa maipfi (sa: ndo vhona……)
- U amba miswaswo na thai hu tshi shumiswa khalo na muungo wo teaho.
- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi na u kona u ḓiimelela (u ṱalutshedza) (ndi'nga ni tshi ralo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1
U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U amba nga tshenzhemo ya ene muṋe na mafhungomaitei nga u angaredza (tsumbo; u ita a tshi shumisa luambo lwa u ṱalutshedza).
- U thetshelesa ndaela dza mutevhe u konḓaho a fhindula mbudziso zwavhuḓi.
- U shela mulenzhe hu tshi haseledzwa, a tshi ṋea tsivhudzo malugana na ṱhoho ya u haseledza ngayo, a vhiga kha kiḽasi o imela tshigwada.
- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa tshiṱori na u fhindula mbudziso dza maimo a nṱha (ni humbula uri o vha a tshi khou amba ngoho a tshi….)
- U bvisela vhuḓipfi hawe khagala nga ha ḽiṅwalo na u ṋea mihumbulo (zwo ntsinyusa ngauri….).

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U vhala na foniki	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza foniki dza ḽiṅwe na ḽiṅwe dza minethe ya 15

Tsha u thoma ndi u ṋea mvulatswinga nga ha pfalandoṱhe. Vhagudi vha gudiswa u pfesesa uri mibvumo ine vha khou i guda i nga vhumba mafhungo a pfalaho. Mugudisi u tea u gudisa uri vha shumise zwikili zwa foniki kha u peleṱa maipfi a so ngo ḓoweleaho.

U ita ndovhololo ya u guda mibvumo o gudwaho ṅwaha woṱhe.

- Kha Themo ya 4, vhagudi vha tea u vha vha tshi vho kona u shumisa mibvumo u vhumba maipfi na mafhungo
- U ṱalukanya ṱhangano ya pfalandoṱhe (tsumbo, 'oo', 'aa, na 'ee')
- U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo gudwaho.
- U fhaṱa mafhungo hu tshi shumiswa ḓivhaipfi yo fhaṱeaho hu tshi itwa foniki.
- U vhala maipfi a bvaho kha ngudo dza foniki dzo ṇwaliwaho kha mafhungo kha maṅwe maṅwalo .
- U guda u peleṱa maipfi a 10 nga vhege a tshi bva kha maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo na ngudo dza foniki.
- U ṅwala mafhungo mapfufhi a dikithesheni dzi itwaho nga mugudisi.

Nyito dza foniki dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: U vhala ha u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala ha vhagudi hu swikaho 2 kana 3 nga vhege.

U vhala na vhagudi:

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe dzi itwe 2 kana 3 nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa ḽiṅwalo kana tshiṱori tshithihi nga vhege.

- Mugudisi na vhagudi vha kiḽasi yoṱhe vha vhala zwirendo na dzinyimbo.
- Kiḽasi yoṱhe i na mugudisi vha vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini.
- Vha vhala na u haseledza vhe na mugudisi nga ha bugu malugana na mvelele dzo fhambanaho dzi re nga ngomu tshiṱorini.
- Vha fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzo bva kha ḽiṅwalo ḽo vhalwaho (sa 'mihumbuloni ya vhoinwi ni vhona u nga…?)
- U bula ḽa u ri ḽiṅwalo ḽo takalelwa na kana hai , na u kona u imelela u ri ndi ngani (sa, tshiṱori itshi a tsho ngo nḓifhela ngauri…)
- U fha muhumbulo wa vhuṋe nga ha zwifanyiso zwa maṅwalo na dziṅwe dzimidia sa gurannḓa dza mafhungo maitei ,zwifanyiso zwa magazini, phosiṱara, khungedzelo (sa, ndo funa tshifanyiso tshi re kha magazini ngauri khungedzelo yatsho yo nnyita….)

U vhala ha zwigwada zwa u sumba nḓila:

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili nga ḓuvha lwa minethe ya 15 tshigwada tshithihi (tshigwada tshi tea u shuma na mugudisi luvhili nga vhege)

- U vhalela ngomu na u vhalela nṱha zwi tshi bva kha bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini a tshi vhala zwi mu linganaho kha u vhala ha u sumbiwa nḓila nga mugudisi, zwigwada zwi shumisa tshiṱori tshithihi tshi fanaho.
- U shumisa zwikili zwa u wana ṱhalutshedzo kana zwine ipfi ḽa amba zwone nga u shumisa maipfi a ḓivheaho nga tshivhumbeo, foniki, nyimele ya ḽiṅwalo na u saukanya tshivhumbeo khathihi na u shumisa tshikili tsha u pfesesa.
- U vhala nga luvhilo na u elela hu engedzedzeaho ngeno a tshi khou shumisa mubulo wo teaho.
- U shumisa nḓila dza u ḓikhakhulula musi a tshi vhala sa: u vhalula, u awela, u ita nḓowenḓowe ya ipfi musi a saathu u ḽi vhalela nṱha.
- U ḓisedzulusa vhone vhane musi vha tshi vhala siani ḽa u ṱalukanya ipfi na u ḽi pfesesa.
- Vhagudi vha isa phanḓa na u fhaṱa maipfi a tshi bva kha ane vha dzulela u a vhona a tshi bva kha nzudzanyo ya u vhala hu so ngo lavhelelwa, na a bvaho kha tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo randelwaho gireidi yeneyo na kha mutevhe wa maipfi a bvaho kha maipfi a wanaleseaho kha maṅwalo (maipfi o ḓowelwaho kha tshivhumbeo)

U vhala vhe vhavhili na musi a eṱhe

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe lwa minethe ya 20 musi mugudisi a tshi khou shuma na zwiṅwe zwigwada.

- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.
- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala a eṱhe maṅwalo a konḓahonyana a tshi ḓiphiṋa na u vhalela u wana mafhungo u bva kha maṅwalo o fhambanaho (sa: khomiki, fikhishini dzi sa konḓi, na bugu dzi si fikhishini.)
- U tamba mitambo i elanaho na u vhala sa, domino dza u vhala, u fhedzisa khanganyiso ya maipfi hu u khwaṱhisa zwikili zwa u vhala na ḓivhaipfi.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Foniki: (orala na/kana nḓowenḓowe)

- U ḓivha mubvumothangeli kha ipfi na dungo ḽa u fhedzisela kha maipfi a no konḓanyana, tsumbo: roth-ela, rith-ela.
- U sika na u bula mibvumo na maipfi a no tea gireidi yawe u sumbedza nḓivho ya foniki.
- U vhala maipfi a tshi bva kha ngudo dza foniki na maṅwe maṅwalo.
- U vhala maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo gudwaho.

Nyito ya u linga ha fomaḽa ya 1

Foniki: (orala na/kana nḓowenḓowe na u ṅwala)

- U ṱalukanya mibvumo mibvumelani ya pfalandoṱhe ntswa dzi no swika ṱhanu (5), tsumbo: ai sa kha makai, oi sa kha goloi
- U sika na u bula mibvumo na maipfi a no tea gireidi yawe wa nḓivho ya foniki.
- U fhaṱa maipfi hu tshi shumiswa mibvumo ya foniki yo gudiwaho.
- U sika mafhungo nga maipfi o gudwaho.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala: (orala kana/na nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- U fhindula mbudziso dzi re nṱha dzo livhanaho na pharagirafu ye ya vhaliwa, tsumbo: ndi vhona u nga....
- U bula ḽa uri ḽiṅwalo ḽo takalelwa naa kana hai, na u kona u imelela uri ndi ngani (sa, tshiṱori itshi a tsho ngo nḓifhela ngauri…)

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U shumisa nḓila dza u ḓikhakhulula musi a tshi vhala sa, u vhalula, u awela, u ita nḓowenḓowe ya ipfi musi a sa athu u ḽi vhala.
- U ḓisedzulusa vhone vhane musi vha tshi vhala siani ḽa u ṱalukanya ipfi na u ḽi pfesesa.

U vhala ha musi muthu a eṱhe kana vhe vhavhili

- U vhala zwe a ṅwala na zwa vhaṅwe .
- U vhalela nṱha zwi re buguni a tshi vhalela vhaṅwe .

Tsivhudzo kha u lingwa ha fomaḽa 1

U vhala: (orala kana/na nḓowenḓowe)

U vhala na vhagudi

- Kiḽasi yoṱhe i na mugudisi vha vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini.
- Vha fhindula mbudziso dza maimo a nṱha dzi bvaho kha ḽiṅwalo ḽo vhaliwaho (sa, 'mihumbuloni ya vhoinwi ni vhona u nga…?)
- U bula ḽa uri ḽiṅwalo ḽo takalelwa naa kana hai, na u kona u imelela uri ndi ngani (sa, tshiṱori itshi a tsho ngo nḓifhela ngauri…)

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela nṱha kana fhasi zwi tshi bva kha bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini dza gireidi yawe kha u vhala ha u sumbiwa nḓila vhe na mugudisi.
- U shumisa nḓila dza u ḓilulamisa ene muṋe musi a tshi vhala, tsumbo: u vhalulula, u awela, u edzisa kubulele kwa ipfi a sa athu ḽi bulela nṱha
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo nahone a tshi shumisa kubulele kwa mibvumo nga ngona.

U vhala ha musi muthu a eṱhe kana vhe vhavhili

U vhala kha tshikalo tshine tsha konḓa, nga eṱhe a tshi itela u ḓimvumvusa. Tsumbo: magazini na khomiki, bugu zwadzo dza nganea khumbulelwa na dza vhukuma.

GIREIDI YA 2 LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA GIREIDI YA 2 DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U ṄWALA	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI/ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege lwa minethe ya 15

Vhagudi vha isa phanḓa na u ṅwala nga ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi kha u ṅwala ha u rekhoda ngeno vha tshi thoma u guda u ṅwala nga u tou pomba Muṅwalo u tea u tevhedzela Phoḽisi ya tshikolo kana ya Phurovintsi

U isa phanḓa na muṅwalo wo gudwaho wa u ṅwala nga nthihi nga nthihi

- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala nga vhukoni havhuḓi, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.
- U isa phanḓa na muṅwalo wa u ṅwala ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi hu tshi itelwa u rekhodiwa.

U pfukela kha u ṅwala ha u tou pomba (muṅwalo wa u pomba)

- U kopolola na u ṅwala nga u tou pomba maḽeḓere ane a nga swika 2 nga vhege u itela uri maḽeḓere oṱhe a 26 a vhe o fhelela mafheloni a themo.
- U kopolola na u ṅwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba.
- U kopolola na u ṅwala maḽeḓere danzi o ḓoweleaho nga u tou pomba (tsumbo, A, E, H, I, M, O, S, T, W, Y.)
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi nga u tou pomba.

U ṅwala na vhagudi, na tshigwada, na ha musi muthu a eṱhe:

Ngudo ya kiḽasi yoṱhe /zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya fumbili hu tshi fhaṱiwa na u ṱumanya kha u vhala na vhagudi. Hu shumisiwe maitele a u ṅwala na vhagudi u bveledza kushumisele kwone kwa zwiga, u peleṱa na luambo.

Hu ṇewe nḓila ya u thusa vhagudi u vhekanya mawanwa kha tshati kana thebulu. Vha gudiswe na kushumisele kwa ṱhalusamaipfi i sa konḓi, na u ṱalutshedza kudzudzanyele kwa aḽifabethe.

- U shela mulenzhe kha u haseledza na u ṇea muhumbulo.
- U ita ḽiedza nga maipfi, (tsumbo, u ṅwala tshirendo tshi sa konḓi kana luimbo)
- U ṅwala pharagirafu dzine dza nga swika 2 (mafhungo a swikaho 10) nga ha tshenzhemo ya ene muṇe khathihi na zwiwo (tsumbo u pembela muṱani)
- U ita mvetomveto, u ṅwala na u ganḓisa tshiṱori tshawe tsha pharagirafu mbili, hu tshi shumiswa luambo lune lwa nga holwu (‘kale kale ho vha hu ‘……. ’magumoni….’
- U dzudzanya mafhungo kha tshati kana thebuḽu.
- U shumisa tshivhumbeo tsha maṅwalo a nḓivhadzo (tsumbo, u ṅwala dzirisipi)
- U tevhekanya maṅwalo nga u shumisa maipfi ane a nga, ’tsha u thoma, ha tevhela…, ha fhedzisela. .’
- U shumisa ndongazwiga nga nḓila yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwalwaho.
- U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yo teaho na u ḽingedza u peleṱa maipfi a so ngo ḓoweleaho hu tshi shumiswa nḓivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha u fonika.
- U kona u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndo’, ‘ndi’ na ‘ḓo’ zwavhuḓi.
- U fhaṱa bannga ya maipfi na ṱhalusamaipfi ya vhuṇe.
- U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa ṱhalutshedzo ya ipfi na kupeleṱele kwa maipfi.

U LINGA

Tsivhudzo ya u ḽinga hu si ha fomaḽa:

Muṅwalo

U londota kana u ita uri hu vhe na ndalamo kha muṅwalo wa u ganḓisa

- U shumisa tshumiswa dza u ṅwala nga vhukoni havhuḓi (tsumbo, penisela, raba, ruḽa)
- U isa phanḓa na muṅwalo wa u ṅwala ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi hu tshi itelwa u rekhodiwa

Nyito ya u linga ha fomaḽa 1:

Muṅwalo

U pfukela kha u ṅwala ha u tou pomba (muṅwalo wa u pomba)

- U kopolola na u ṅwala nga u tou pomba maḽeḓere ane a nga swika 2 nga vhege u itela uri maḽeḓere oṱhe a 26 a vhe o fhelela mafheloni a themo.
- U kopolola na u ṅwala maipfi mapfufhi nga u tou pomba.
- U kopolola na u ṅwala maḽeḓere danzi o ḓoweleaho nga u tou pomba, tsumbo, A, E, H, I, M, O, S, T, W, Y na maṅwe.
- U kopolola na u ṅwala mafhungo mapfufhi nga u tou pomba.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si fomaḽa:

U ṅwala

- U ita ḽiedza nga maipfi, (tsumbo, u ṅwala tshirendo tshi sa konḓi kana luimbo)
- U ita mvetomveto, u ṅwala na u ganḓisa tshiṱori tshawe tsha pharagirafu mbili, hu tshi shumiswa luambo lune lwa nga holwu (‘kale-kale ho vha hu ……. pheleledzoni.
- U shumisa ndongazwiga nga nḓila yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwalwaho.
- U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yo teaho na u ḽingedza u peleṱa maipfi a so ngo ḓoweleaho hu tshi shumiswa nḓivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha u fonika.
- U kona u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndo’ na ‘ndi’ zwavhuḓi.
- U fhaṱa bannga ya maipfi na ṱhalusa maipfi ya vhuṋe.

U ḽingwa ha fomaḽa 1:

U ṅwala

- U ṅwala pharagirafu dzine dza nga swika 2 (mafhungo a swikaho 10) nga ha tshenzhemo ya ene muṋe khathihi na zwiwo, tsumbo, u pembela muṱani.
- U dzudzanya mafhungo kha tshati kana thebulu.
- U shumisa tshivhumbeo tsha maṅwalo a nḓivhadzo, tsumbo, u ṅwala dzirisipi.
- U tevhekanya maṅwalo nga u shumisa maipfi ane a nga, ’tsha u thoma, ha tevhela…, ha fhedzisela...’
- U shumisa ndongazwiga nḓila yo teaho (tshitopo, khoma, tshivhudzisi na tshigagarukela) u itela uri vhaṅwe vha kone u vhala zwo ṅwaliwaho.
- U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yo teaho na u ḽingedza u peleṱa maipfi a so ngo ḓoweleaho hu tshi shumiswa nḓivho yo gudwaho nga tshifhinga tsha ngudo dza foniki kana mibvumo.
- U kona u shumisa ḽikhathi ḽa ‘ndi, ndo’ na ‘ḓo’ zwavhuḓi.

MAṄWALWA/TSHUMISWA DZO RANDELWAHO DZA ṄWAHA
U THETSHELESA NA U AMBA • Zwifanyiso na phosiṱara. • Tshumiswa dza vhukuma dzi elanaho na thero na ṯhoho yo ṉewaho, phaphethe na mimasiki na zwiṅwe. • Zwipiḓa zwa bodo ya zwiṱori na phazele dza '*jig-saw*'. • Zwifanyiso zwa u ita mutevhe. • Madzadza a u ita ngao matambwa na u ita dziṅwe nyito dza orala. • CD kana theiphi dzi re na zwiṱori (zwo no vhaliwaho kana zwo ambiwaho), zwirendo, raimi, na nyimbo, tshitamba-CD kana theiphi rekhoda, T.V na theiphi ya vidio/DVD. • Bugu dza zwiṱori na zwiṱori zwa u tou anetshelwa nga mulomo. • Zwilidzo
U VHALA NA FONIKI • Zwifanyiso na phosiṱara dza Tshivenḓa. • Tshathi dza luvhondoni dza foniki dza Tshivenḓa. • Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo telwaho gireidi yeneyo. • Bugu Khulwane - dziṅwe dza dzo bveledzwaho kha ngudo dza u ṅwala na tshigwada. • Tshibveledzwa (bugu) tsho hudzwaho (o itwaho hayani kana o rengwaho, tsumbo, zwirendo, nyimbo, raimi, zwiṱori na zwiṅwe). • Bugu dza zwiṱori na bugu dza zwifanyiso dza ḽaiburari ya kiḽasi. • Bugu dza zwiṱori zwipfufhi zwi no takadza dzi re na fhungo ḽithihi kana mavhili kha siaṱari. • Bugu dzi si dza fikhishini dzo randelwaho gireidi yeneyo. • Ḽebulu dza magaraṱatai. • Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṅwalo o hudzwaho, zwiṱori zwa luvhondoni na zwiṱaṅwa. • Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo. • Dzigurannḓa na magazini
U ṄWALA NA MUṄWALO • Tshumiswa dza u ṅwala sa penisela, khirayoni dza mapfura, mabambiri a so ngo ṅwalelwaho a sa linganiho (A3, A4, A5), ruḽa, raba, 17mm/8.5mm memobugu na vhubugwana vhu si na mitalo. • U ṅwala na zwiṱirepe zwa mafhungo kana tshati dza u muṅwalo wa nthihi nthihi (muṅwalo wa u ganḓisa) na/kana dza muṅwalo wa u pomba. • Fuḽipitshati na kokipheni ndenya. • Ṯhalusamaipfi dza vhuṉe. • Ṯhalusamaipfi dza vhukuma dzi sa konḓi dza vhagudi.

3.4 GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI **THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE**	
THEMO YA 1	
U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**
MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI ***Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo*** • U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muṋe. Tsumbo, u anetshela mafhungo kana mafhungomaitei a tshi bula vhuḓipfi na mihumbulo yawe. • U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba a sielisane na vhaṅwe u amba. • U shumisa luambo lwo teaho musi a tshi amba na khonani khathihi na vhathu vhahulwane, a ṱalukanya na nḓila ine kiḽasi ya shumisa ngayo luambo lu so ngo kunaho (*slang*), tsumbo, u vhudza vhabebi uri bola yo kwasha mini kha fasiṱere a dovha a vhudza khonani nga ha itsho tshiwo. ***Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba uri dzi ḓa luvhili nga vhege iṅwe na iṅwe*** ***Vhege 1-5*** • U thetshelesa ndaela dzine dza konḓa (dzi no swika 4) a dzi fhindula zwavhuḓi. • U thetshelesa a tshi ṱoḓa muhumbulo muhulwane khathihi na vhudzivha ha tshiṱori a kona u fhindula mbudziso dza tshiimo tsha nṱha, tsumbo, *Ni humbula uri ṱhoho ya nganetshelo iyi ndi yone ya khwine naa? Nahone ndi nga mini ni tshi ralo?* • U vhudzisa mbudziso uri a pfesese, a ṱahisa muhumbulo malugana na zwe a pfa, tsumbo, *Izwo zwo itea zwa vhukuma? Zwino inwi na ita mini?* • U bula vhuḓipfi hawe siani ḽa zwe zwa ṅwalwa a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, *Ndi pfa uri muṅwali o vha a tshi nga vha o fha mafhelelo a takadzaho a tshiṱori. Khovhe yo ḽingedza nga maanḓa u ponyoka.* **Vhege 6-10** • U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudzisa mbudziso a tshi sumbedza u vhavhalela vhaṅwe. • U fhindula mbudziso a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, "*Ee, Ndi vhona uri ṱhoho i vhudza muvhali uri tshiṱori tshi amba nga ha mini."*	
U LINGA **Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa** **U thetshelesa na u amba (orala na/kana nḓowenḓowe)** • U thetshelesa a sa dzheneleli a tshi ṱhonifha ane a khou amba a sielisane na vhaṅwe u amba. • U bula vhuḓipfi hawe siani ḽa zwe zwa ṅwalwa a bula uri ndi nga mini a tshi ralo, tsumbo, *"Ndi pfa uri munwaḽi o vha a tshi nga vha o fha mafhelelo a takadzaho a tshiṱori. Khovhe yo ḽingedza nga maanḓa u ponyoka."* • U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudzisa mbudziso a tshi sumbedza u vhavhalela vhaṅwe. **Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1** **U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)** • U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muṋe, tsumbo; u anetshela mafhungo a tshi bula vhuḓipfi na mihumbulo yawe. • U thetshelesa ndaela dzine dza konḓa (dzi no swika 4) a dzi fhindula zwavhuḓi. • U thetshelesa a tshi ṱoḓa muhumbulo muhulwane khathihi na vhudzivha ha tshiṱori a kona u fhindula mbudziso dza maimo a nṱha, tsumbo, "*Ni humbula uri ṱhoho ya nganetshelo iyi ndi yone ya khwine na? Nahone ndi nga mini ni tshi ralo?"*	

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 1	
U vhala na foniki	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA/KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza Foniki luraru nga vhege lwa minethe ya 15:

U sedzulusa mubvumo muthihi na themba na he ha ṅwalwa pfalandoṱhe nga mbili dze dza funzwa kha Gireidi ya 2. Ambani nga ha ndeme ya maḽeḓere a aḽifabethe kha maipfi o fhambanaho, ni dzhiele nzhele mibvumo yo fhambanaho ine ḽeḓere ḽithihi kana maḽeḓere e a a imela.

Nga tshifhinga tshithihi ni fhaṱe maipfi na nyito dza u konou thetshelesa. U shumisa tshifhinga tsha u sedzulusa foniki dzine dza khou shumiswa kha nyito dziṅwe dza tshibveledzwa (tsumbo, kha u vhala na vhagudi na u ṅwala na vhagudi. U shumisa foniki u ḓivhadza phurogireme ya kuṅwalele ya ṅwaha).

- Ndovhololo ya mibvumo
- Mibvumo yoṱhe ya Tshivenḓa (ḽeḓere ḽithihi (hu tshi katelwa ngomu mibvumo ya pfalandoṱhe), maḽeḓere mavhili (hu tshi katelwa ngomu mibvumo ya pfalandoṱhe ya maḽeḓere mavhili ane a fana na ane a sa fane), maḽeḓere mararu, maḽeḓere maṋa, na maḽeḓere maṱanu, hu tshi katelwa na maḽeḓere ane a swaiwa - u bvela phanḓa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)
- U bula vhushaka vhukati ha maḽeḓere na mibvumo na ha vhukati ha ḽeḓere na dzina kha mibvumo yoṱhe yo vhumbwaho nga ḽeḓere ḽithihi.
- U ṱalukanya thevhekano ya themba dzo ḓowelwaho (sh, tsh, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi, tsumbo, sh-ambo, tsh-ika, th-anda, fha-ḽa.
- U ṱalukanya thevhekano ya pfalandoṱhe dze dza gudiswa kha Gireidi ya 2, tsumbo, aa, ee, ii, oo, uu; ae, ai, ao, au; ea, ei, eo, eu; ia, ie, io, iu; oi, ou; ua, ue, ui, uo.
- U ṱalukanya maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana, tsumbo, khosi, gosi, musi.
- U vhumba maipfi 3, 4 kana 5 a tshi shumisa thevhekano ya themba na pfalandoṱhe dzo funziwaho nga yeneyo themo.
- U ṅwala hu tshi tevhedza mutevhe wa aḽifabethe.
- U peleṱa maipfi nga nḓila yone a no tea gireidi yawe na nḓivho ya foniki.
- U guda u peleṱa maipfi a 10 nga vhege u bva kha ngudo dza foniki na u bva kha maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo.
- U ṅwala mafhungo mararu mapfufhi u bva kha mugudisi.

Ngudo dza u vhala dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 vha tshi shumisa ḽiṅwalo ḽithihi nga vhege. Mudededzi u sumbedzela maitele vhagudi kiḽasini.

Tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe tshi ḓo lavhelelwa u vha na mugudiswa a bvaho kha zwi tevhelaho:

Khontseputi ya u ganḓisa, zwiṱalusi zwa maṅwalo,phatheni dza nyambo, zwikili zwa u ṱalusa maipfi, foniki na kupfesesele kha maimo (sa tsumbo, kha luambo lwa nga misi, u dzudzanyulula, u humbulela, u ṱhaṱhuvha na mbudziso dza u takalela)

U sumbedzisa tshiṱirathedzhi tsha minwe miṱanu tshine muvhali a nga tshi shumisa u vhala nga nḓila ya sisiṱemetiki kha u vhala ipfi ḽi sa ḓivheiho na ṱhalutshedzo yaḽo. Vhagudi vha ḓisedzulusa nga u vhudzisa uri ipfi ḽine ḽa vha thaidzo ine vha tea u i tandulula ḽi pfala ḽo luga naa, ḽi vhonala ḽo luga naa na uri ḽi a amba naa.

- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo kha u amba nga ha maṅwalo a girafiki, tsumbo, u shumisa tshinepe na u amba uri ndi tsha mini, tsho dzhiiwa ngafhi na zwiṅwe.
- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara maṅwalo a eḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi.
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga muhumbulo muhulwane na vhaanewa vhahulwane.
- U vhala ndaela dzi re kiḽasini.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ṱhoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ṱhalutshedzo).
- U fhindula mbudzisoṱhalutshedzi hu, hu tshi khou vhaliwa, na musi ho no vhaliwa maṅwalo na vhagudi, tsumbo, *Ni humbula uri hu ḓo bvelela mini? Ndi nga mini ni tshi ralo?*

- U ṱalusa zwiḓevhe zwa u vala na u vula u sumbedza mafhungo ane a khou ambiwa tswii.
- U ḓivha aphosiṱirofi kha pfufhifhadzo dzi sumbedzaho u vha na tshithu na pfufhifhadzo (Ndi nga'ni, ndi dzavho')

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege. Mudededzi u shuma na zwigwada zwa vhukoni ha u fana, u dzhia ḽiṅwalo ḽi linganaho vhukoni ha vhagudi hune vha ḓo kona u ṱalusa maipfi a re vhukati ha 90% - 95%. Tshikimu tsha u vhala tsho randelwaho gireidi yeneyo ndi tshone tshine tsha nga shumiseswa.

- U vhalela nṱha zwi re buguni yawe e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- U shumisa nḓila dza u ḓikhakhulula musi a tshi vhala (tsumbo, u vhalulula; u ḓiḓowedza kubulele kwa ipfi a sa athu ḽi vhalela nṱha).
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U sumbedza u pfesesa kushumisele kwa zwiga zwa u vhala (zwitopo, zwivhudzisi, zwigagarukela, zwiḓevhe) musi a tshi vhalela nṱha.

U vhala nga vhavhili/u vhala ha mugudi a eṱhe (luraru nga vhege)

U vhala nga vhavhili-vhavhili/a eṱhe (kha tshifhinga tsho tiwaho tsha luambo)

U ḓivhadza u vhala nga vhavhili vhavhili/ a eṱhe. Mudededzi u khetha maṅwalwo a ḓivheaho kana ane mugudi a nga kona u a vhala nga eṱhe a re kha tshiimo tshawe (a fanela u vha fhasi ha ane a shumiswa kha u vhala ha u ṱanganela a re kha 95% hune mugudi a kona u ḓivha maipfi musi a tshi a vhala)

- U vhala nga eṱhe, tsumbo, bugu ya zwifanyiso na bugu ya zwiṱori zwi sa konḓi.
- U tamba mitambo ya u vhala na khurosiwede u ṱuṱuwedza zwikili zwa u vhala na ḓivhaipfi (sa u humbula nga u ṱavhanya).

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Foniki (orala na/kana nḓowenḓowe)

- Mibvumo miṅwe u ṱalukanya maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana, tsumbo, khosi, gosi, musi.
- U vhumba maipfi 3, 4 kana 5 a tshi shumisa thevhekano ya themba na pfalandoṱhe zwo funziwaho nga yeneyo themo

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Foniki (orala na/kana nḓowenḓowe/maṅwalo)

- U bula vhushaka vhukati ha maḽeḓere na mibvumo na ha vhukati ha ḽeḓere na dzina kha mibvumo yoṱhe yo vhumbwaho nga ḽeḓere ḽithihi
- U ṱalukanya thevhekano ya themba dzo ḓowelwaho (sh, tsh, th, na fh) dzi mathomoni a ipfi, tsumbo, sh-ambo, tsh-ika, th-anda, fha-ḽa.
- U ṱalukanya thevhekano ya pfalandoṱhe dze dza gudiswa kha Gireidi ya 2, tsumbo, aa
- U fhumula kana u khethekanya

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe na/kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara maṅwalo a eḽekiṱhironiki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi
- U vhala ndaela dzi re kiḽasini.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri ; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.

- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu
- U sumbedza u pfesesa kushumisele kwa zwiga zwa u vhala (zwitopo, zwivhudzisi, zwigagarukela, zwiḓevhe) musi a tshi vhalela nṱha
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U vhala (orala na/kana nḓowenḓowe na/kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo kha u amba nga ha maṅwalo a girafiki, tsumbo, u shumisa tshinepe na u amba uri ndi tsha mini, tsho dzhiiwa ngafhi na zwiṅwe
- U vhala bugu nga kiḽasi yoṯhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) a amba nga muhumbulo muhulwane na vhaanewa vhahulwane
- U fhindula mbudzisoṯhalutshedzi hu sa athu, hu tshi khou, na musi ho no vhaliwa maṅwalo na vhagudi (ni humbula uri hu khou ḓo bvelela mini? Ndi nga mini ni tshi ralo?)

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela zwi re buguni yawe nṯha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṯha na ngomu

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 1	
U ṅwala	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Muṅwalo:

Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege minethe ya 15

Naho hu uri ngudo dza muṅwalo dzi ḓo tou fombe kha nḓowenḓowe dza ḽeḓere nga ḽeḓere (ḽeḓere nga ḽithihi ḽithihi) na mitshila ine ya ḓo shumiswa kha maḽeḓere musi hu tshi gudiwa muṅwalo wa u pomba; vhagudi vha nga bvela phanḓa na u shumisa muṅwalo wa nthihi nga nthihi (phirinthi) u swikela magumoni a themo ya vhuvhili kha nyito dza u ṅwala dzine dza ḓo rekhodiwa. Lushaka lwa muṅwalo, hu nga vha nga nthihi nga nthihi kana nga u pomba, zwi ḓo bva kha phoḽisi ya muṅwalo ya tshikolo.

- Mugudi u vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi a tshi tou pomba, a dovha a pomba maḽeḓere o fhambanaho a tshi vhumba ipfi a tshi tevhedzela maipfi o khethiwaho.
- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa.
- U kona u ṅwala maipfi mapfufhi nga u pomba.
- U shumisa tshikhala tshone vhukati ha maipfi kha fhungo.
- U ṅwala zwavhuḓi nahone zwi no vhonala a na vhuḓifhinduleli na luvhilo kha u ṅwala ha u pomba.

U ṅwala ha u ṱanganelana, ha tshigwada na ha mugudi a eṱhe

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe/ngudo dza zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u ṅwala na vhagudi, u modela kushumisele kwone kwa ndongazwiga, mupeleṱo, girama, makhathi na vhunzhi, u fha fureme ya u ṅwala u thusedza vhagudi u ṅwala tshiṱori kana u buletshedza na u vha eletshedza kha magaa u ṅwala. Vhagudi vha thoma ṱhalusamaipfi dza vhone vhaṋe

- U ola zwifanyiso na u ṅwala mafhungo a tshi sumbedza uri u a pfesesa tshiṱori.
- U ṅwala ndaela, tsumbo, '*I ya ha khonani yanga'.*
- U na mbuno dzine a amba khathihi na u ṋekedza-vho maipfi na mafhungo musi hu tshi sikwa tshiṱori tsha kiḽasi (u ṅwala na vhagudi).
- U shumisa tshifanyiso kha u nanga ine a tama u ṅwala ngayo.
- U vhudza muṅwe ngae uri a thome u ḓilugisela (u pulanela) u ṅwala.
- U vhudzisa mbudziso a tshi thusa khauri kiḽasi i ṱalukanye mushumo wa u ṅwala une wa ḓo itwa.
- U ṅwala pharagirafu nthihi (mafhungo maṱanu na mararu), tsumbo, mafhungomaitei a ene muṋe, tshiṱori tshe a ḓiṅwalela, u ṱalutshedza tshithu
- U ṅwala na u ṱalutshedza mafhungo (mafhungo a 6 kana a 8) kha ṱhoho, a tshi itela u shela mulenzhe kha bugu ya ḽaiburari ya kiḽasi.
- U ṅwala maipfi a tshi vhumba fhungo a tshi shumisa maḽeḓere danzi, zwiawelo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiḓevhe.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele.
- U shumisa nga ngona zwifhinga/makhathi a sa konḓi, tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḓaho (ḽikhathi ḽa 'ndi', ḽa 'ndo', na ḽa 'ḓo').
- U shumisa pfano ya ṋefhungo na ḽiiti nga ngona, tsumbo, *Vhathu vha dzula.., ; Tshikolo tshi dzhena….*
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi (tsumbo, sima, gera, gona, na maṅwe)
- Kha hu dzhielwe nzhele zwivhumbeo zwoṱhe zwa girama, zwi funziwe hu tshi katelwa, maambele, mirero, luambo lwa musanda, makateli, na zwiṅwevho.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela, raba, ruḽa
- U shumisa tshikhala tshone vhukati ha maipfi kha fhungo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Muṅwalo

- Mugudi u vhumba maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi a tshi tou pomba, a dovha a pomba maḽeḓere o fhambanaho a tshi vhumba ipfi a tshi tevhedzela maipfi o khethiwaho.
- U kona u ṅwala maipfi mapfufhi nga u pomba.
- U ṅwala zwavhuḓi nahone zwi no vhonala a na vhuḓifhinduleli na luvhilo kha u ṅwala ha u pomba.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala:

- U ola zwifanyiso na u ṅwala mafhungo a tshi sumbedza uri u a pfesesa tshiṱori.
- U ṅwala ndaela, tsumbo, *‘I ya ha khonani yanga’.*
- U na mbuno dzine a amba khathihi na u ṉekedza-vho maipfi na mafhungo musi hu tshi sikwa tshiṱori tsha kiḽasi (u ṅwala na vhagudi).
- U shumisa pfano ya ṉefhungo na ḽiiti nga ngona, tsumbo, *Vhathu vha dzula..,;Tshikolo tshi dzhena….*
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṉe khathihi na ṯhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere a u ranga a maipfi, tsumbo, sima, gera, gona, na maṅwe.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Muṅwalo

- U ṅwala pharagirafu nthihi ya mafhungo maṱanu na mararu nga ha mafhungomaitei a ene muṉe, tshiṱori tshe a ḓisikela, ṯhalutshedzo ya zwiwo na zwiṅwe.
- U ṅwala maipfi a tshi vhumba fhungo a tshi shumisa maḽeḓere danzi, zwiawelo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiḓevhe.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele.
- U shumisa nga ngona zwifhinga/ makhathi a sa konḓi, tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḓaho (ḽikhathi ḽa **ndi**, ḽa **ndo**, na ḽa **ḓo**).

GIREIDI YA 3: TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI THOḒEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 2	
U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/ vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo

- U thetshelesa na u fhindula nḓivhadzo na ndaela dzi re kha radio kana inthakhomo.
- U amba nga tshenzhemo i no kwama ene muṋe,tsumbo; u amba mafhungo kana mafhungomaitei a tshi bula vhuḓipfi na mihumbulo yawe.
- U thetshelesa zwiṱori; zwirendo kana nyimbo a bula vhuḓipfi hawe siani ḽa tshiṱori, tshirendo kana luimbo; a bula uri ndi nga mini a tshi ralo.
- U bvumba uri hu ḓo itea mini tshiṱorini (u sedza dzina na gwati\ khavara ya bugu. Ni humbula uri hu ḓo bvelela mini?)
- U ṱalukanya uri zwiitisi na mvelelo tshiṱorini zwi ḓo vha zwifhio a tshi shumisa maṱanganyi, sa, ngauri, tsumbo, “vhagudi vho wa nṱha ha muratho ngauri...”
- U shumisa luambo kha u ṱoḓisisa na u tandula (explore), tsumbo, u dzinginya dziṅwe nḓila dzine dza nga shumiswa’ Ndi vhona unga zwi nga....’ `Arali ha.., hu ḓo....’
- U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa a kona u pulanela mushumo khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa luambo kha u vhambedza na u fhambanya (contrast) mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kulilele kwa ṅwana na kwa ṱhoho.
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanḓa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba dzi ḓa luvhili nga vhege iṅwe na iṅwe

Vhege 1-3

- U thetshelesa ndaela dzine dza konḓa (dzi no swika 5) na u dzi fhindula zwavhuḓi.
- U ita mushumo kana ṋetshedzo ya orala, tsumbo, `sumbedzani ni ambe’ a tshi shumisa luambo musi a tshi vhambedza mafhungomatsivhudzi.

Vhege 4-6

- U thetshelesa zwiṱori zwi no khou vhaliwa nga mugudisi, kana zwi re kha radio, tshifhinga tshilapfu e na dzangalelo.
- U anetshela tshiṱori tshipfufhi (nganeapfufhi) a tshi shumisa puḽoto i sa dini na vhaanewa vho fhambanaho.

Vhege 7-10

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya tshigwada na ya kiḽasi, a tshi dzinginya vho ṱhoho dza mafhungo khathihi na u bva na mihumbulo.
- U anetshela tshiwo tsha mafhungo a nnyi na nnyi, a tshi bula vhuḓipfi hawe na mihumbulo.
- U thetshelesa na u sika thai na miswaswo.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa na u fhindula nḓivhadzo na ndaela dzi re kha radio na inthakhomo.
- U anetshela tshiwo tsha mafhungo a nnyi na nnyi, a tshi bula vhuḓipfi hawe na mihumbulo.
- U thetshelesa na u sika thai na miswaswo.
- U shumisa luambo kha u ṱoḓisisa na u tandula (explore), tsumbo, u dzinginya dziṅwe nḓila dzine dzanga shumiswa` Ndi vhona u nga zwi nga....' `Arali ha.., hu ḓo....'
- U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa a kona u pulanela mushumo khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa luambo kha u vhambedza na u fhambanyisa (contrast) mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kulilele kwa ṅwana na kwa ṱhoho
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanḓa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa ndaela dzine dza konḓa (dzi no swika 5) a dzi fhindula zwavhuḓi.
- U ita mukumedzo wa orala, tsumbo, `sumbedzani ni ambe a tshi shumisa luambo musi a tshi vhambedza**.**

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U thetshelesa zwiṱori zwi no khou vhaliwa nga mugudisi, kana zwi re kha radio, tshifhinga tshilapfu e na dzangalelo.
- U anetshela tshiṱori tshipfufhi (nganeapfufhi) a tshi shumisa puḽoto i sa dini na vhaanewa / vhabvumbedzwa vho fhambanaho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya tshigwada na ya kiḽasi, a tshi dzinginya-vho ṱhoho dza mafhungo khathihi na u bva na mihumbulo.
- U thetshelesa zwiṱori; zwirendo kana nyimbo a bula vhuḓipfi hawe siani ḽa tshiṱori, tshirendo kana luimbo; a bula uri ndi nga mini a tshi ralo.
- U bvumba uri hu ḓo itea mini tshiṱorini, tsumbo, u sedza dzina na gwati\ khavara ya bugu. Ni humbula uri hu ḓo bvelela mini?
- U ṱalukanya uri zwiitisi na mvelelo tshiṱorini zwi ḓo vha zwifhio a tshi shumisa maṱanganyi, tsumbo, ngauri, tsumbo, “vhagudi vho wa nṱha muratho ngauri...”

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 2

U vhala na foniki	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI/ ZWIKILI

Nyito dza foniki luraru nga vhege minethe ya 15:

Kha hu ḓivhadzwe vhagudi kushumisele kwa pfalandoṱhe musi dzo ṱangana khathihi na u gudisa (u sumbedza nḓila) vhagudi uri vha kone u ḓivha uri mubvumo muthihi u a kona u shuma nga nḓila dzo fhambanaho. Fhedzi kha Tshivenḓa maitele haya ha wanali. Kuungele kwa mibvumo ya Tshivenḓa a ku shanduki naho mibvumo iyo ya nga ṱanganyiswa na miṅwe mibvumo u fana na kha dziṅwe nyambo. Tsumbo, kha Tshivenda, ḽeḓere 'U' ḽi unga u fana kha mibvumo miṅwe na miṅwe. Ngazwo kale ho vha hu tshi rwelwa ngomani mibvumo ine ya nga sa 'a-e-i-o-u, ba-be-bi-bo-bu, tsha-tshe-tshi-tsho-tshu'. Nḓivho ya kuungele kwa mibvumo i thusa vhagudi u peleṱa nga nḓila yo leluwaho. Vhagudi vha fanela u shumisa nḓivho iyi kha u vhumba mafhungo a pfadzaho. Kha hu shumiswe foniki musi hu tshi dzhiwa tsheo ya mbekanyamushumo ya kupeletele.

Ndovhololo ya mibvumo

Mibvumo yoṱhe ya Tshivenḓa (ḽeḓere ḽithihi, maḽeḓere mavhili, maḽeḓere mararu , maḽeḓere maṋa, na maḽeḓere maṱanu - u bvela phanḓa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)

- U ṱalukanya uri mupeleṱo muthihi u a imela mibvumo yo fhambanaho, tsumbo, zwitshili (germs), tshimbila.
- U shumisa mibvumo ino bulwa u fana fhedzi a tshi amba zwi sa fani (homonimi na phoḽisemi), tsumbo, *fula (ḽa mufula)*, *fula (ha iṱo) fula (ha khali tshivhasoni)*
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho ṋaṅwaha.
- U peleṱa maipfi nga nḓila yone a tshi khou shumisa nḓivho yawe ya zwa foniki kha u linga hu si ha fomaḽa, kha u dikitheitha na kha mishumo yoṱhe ya maṅwalo.

Ngudo dza u vhala dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 vha tshi shumisa ḽiṅwalo ḽithihi nga vhege; maitele ane kiḽasi yoṱhe ya edzisela zwine mudededzi a khou ita. Kha hu katelwe ngomu zwibveledzwa zwa zwifanyiso na zwa kholekhole kha heyi themo.

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara maṅwalo a iḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi.
- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo (visual cues) kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.
- U vhala bugu o ṱanganela na kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga ha thevhekano ya zwiwo, fhethuvhupo na zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha ḽiṅwalo ḽa girafiki, tsumbo, u tandula tshikolo a tshi shumisa mapa.
- U wana na u shumisa zwiko zwa mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kha vhathu vha re tshitshavhani na kha bugu dza ḽaiburari.
- U shumisa mutevhe wa zwi re ngomu buguni/maṅwaloni, indekhisi na nomboro dza masiaṱari kha u wana mafhungomatsivhudzi.
- U shumisa maipfimasumbedzi (key words) na ṱhoho dza mafhungo kha u wana mafhungomatsivhudzi maṅwaloni a si a khumbulelwa.
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila:

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, a fhedza minethe ya 15 na tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege.

U gudisa vhagudi uri mugudi u vhala a tshi ḓisola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa. (Vhagudi vha gudiswa u vhudzisa: 'zwi pfala zwi zwone na?', 'zwi vhonala zwi zwone?' na uri zwi a amba na?') U sumbedza maitele kha u vhala na vhagudi na u shumisa kha u vhala ha u gudisa ho tikedzwaho.

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- U shumisa nḓila dza u ḓikhakhulula musi a tshi vhala, tsumbo, u vhalulula; u ḓiḓowedza kubulele kwa ipfi a sa athu ḽi vhalela nṱha.

- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U shumisa nyolo na ṱhalutshedzo kha ḽiṅwalo u itela u engedzedza kupfesesele.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo.

U vhala nga vhavhili na u vhala e eṱhe

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe minethe ya 20 musi zwiṅwe zwigwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa nḓila na mugudisi

- U vhalela nṱha na muṅwe ngae.
- U vhala zwe ene muṋe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U ḓivhalela ene muṋe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dzi sa konḓi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho ṅwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ṅwaha, kha u vhala ha u ḓiimisa ha mugudiswa.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:

Foniki: (orala kana nḓowenḓowe)

- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho ṋaṅwaha.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Foniki (orala/ kana nḓowenḓowe/ maṅwalo)

- U ḓivha maḽeḓere ane a si pfale u bulwa haho kha maipfi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

Foniki (orala/ kana nḓowenḓowe/ maṅwalo)

- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana fhedzi a ṅwalwa nga nḓila yo fhambanaho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3

Foniki (orala/ kana nḓowenḓowe/ maṅwalo)

- U ṱalukanya uri mupeleṱo muthihi u a imela mibvumo yo fhambanaho, tsumbo, zwitshili, u tshimbila.
- U shumisa mibvumo i no bulwa u fana fhedzi a tshi amba zwi sa fani (homonimi na phoḽisemi), tsumbo, fula, ṱhoho, vhila, na maṅwe.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala: (orala/ kana nḓowenḓowe/ kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U shumisa nḓila dza u ḓikhakhulula musi a tshi vhala, tsumbo, u vhalulula; u ḓiḓowedza kubulele kwa ipfi a sa athu ḽi vhalela nṱha.
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.

U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

U vhalela nṱha na muṅwe ngae

- U vhala zwe ene muṋe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U ḓivhalela ene muṋe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dzi sa konḓi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho ṅwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ṅwaha, kha u vhala ha u ḓiimisa ha mugudiswa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U vhala (orala/ kana nḓowenḓowe/ kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane, phosiṱara maṅwalo a iḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe vhagudi mugudisi.
- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo (visual cues) kha u bula ndivho ya khungedzelo khathihi na vhakungedzelwa.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo o no vha nawo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2

U vhala (orala/ kana nḓowenḓowe/ kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U vhala bugu nga kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi) a amba nga ha thevhekano ya zwiwo, fhethuvhupo na zwiitisi na mvelelo dza tshiṱori.
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa.

U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

- U ḓivhalela ene muṋe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dzi sa konḓi na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho ṅwaha wo fhelaho kana mathomoni a uno ṅwaha, kha u vhala ha u ḓiimisa ha mugudiswa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3

U vhala (orala/ kana nḓowenḓowe/ kana maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha maṅwalo a girafiki, tsumbo, u tandula tshikolo a tshi shumisa mapa.
- U wana na u shumisa zwiko zwa mafhungomatsivhudzi, tsumbo, kha vhathu vha re tshitshavhani na kha bugu dza ḽaiburari.
- U shumisa mutevhe wa zwi re ngomu buguni/ maṅwaloni, indekhisi na nomboro dza masiaṱari kha u wana mafhungo matsivhudzi.
- U shumisa maipfimasumbedzi (key words) na ṱhoho dza mafhungo kha u wana mafhungomatsivhudzi maṅwaloni asi a khumbulelwa.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela mbiluni na u vhalela nṱha u bva kha bugu yawe musi a tshigwada tsho rangwaho phanḓa nga mudededzi; zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi fhasi ha ndaela yo teaho vhukoni havho.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- U shumisa dayagiramu na nyolo kha tshibveledzwa u itela u engedzedza kupfesesele.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA THEMO IṅWE NA IṅWE	
THEMO YA 2	
U ṅwala	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege minethe ya 15

Vhagudi vho no pfuka kha muṅwalo wa ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi zwi na u rekhodiwa vho pfukela kha wa u pomba mafheloni a themo ya vhavhili. Ngudo dza muṅwalo dzi tou fombe kha nḓowe- nḓowe ya u ṅwala maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi na u ṱoḓa uri hu ṅwaliswa hani haya maḽeḓere kha muṅwalo muswa wa u pomba. Vhagudi vha tea u kona u bva kha muṅwalo wa u ṅwala nga muthihi nga muthihi, kha bugu vha tshi ya kha wa u pomba

- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela , raba, ruḽa.
- U kona u kopolola maipfi na mafhungo nga nḓila yone kha u ṅwala nga u pomba.
- U kona u pomba maḽeḓere maṱuku na madanzi zwavhuḓi zwo tou leluwa.
- U shumisa kuṅwalele kwone kwa maḽeḓere musi a tshi ita mishumo yoṱhe ya u ṅwala.
- U ṅwalulula maipfi nga ngona a tshi bva fhethu ho fhambanaho, zwi amba uri kha, bodo, zwiṱirepe, garaṱa dza mushumo na zwiṅwe, a ṅwala nga luvhilo lu engedzedzeaho kha ḽiṅwalo ḽa u ṅwala na vhagudi.
- U rathela kha muṅwalo wa u pomba musi a tshi ṅwala (datumu, dzina ḽawe na maṅwalo awe)

U ṅwala na tshigwada, u ṅwala ha tshigwada na u ṅwala ha mugudi a eṱhe:

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe / ngudo dza zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u ṅwala na vhagudi, u modela(model) kushumisele kwone kwa ndongazwiga, girama namupeleṱo.U fha fureme ya u ṅwala u thusedza vhagudi u ṅwala maṅwalo a vhone vhaṉe

- U shela mulenzhe kha nyambedzano ya u khetha ṱhoho ine ya ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ṅwala pharagirafu dzi no swika mbili (mafhungo a 10) nga tshenzhemo dzawe, tsumbo, mafhungo a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana tshiwo tsha tshikoloni.
- U ṅwala tshiṱori tshawe ene muṉe, kana tshiṅwe-vho tshine tsha ḓivhea kana maṅwalo maṅwe-vho a u ḓisikela e kha mafhungo a no swika fumi.
- U ṅwala dayari ya vhege yoṱhe, a tshi dodombedza mutsho, khathihi na huṅwe huthihi hune a ṅwala nga maṅwe- vho mafhungomatsivhudzi.
- U ṅwala tsatsaladzo zwayo ya bugu.
- U ṅwala a ṱhalutshedzo ya tshiṱori tsha u shela mulenzhe kha bugu ya laiburari ya kiḽasi.
- U shumisa girama kwayo u itela uri vhaṅwe vha tshi vhala vha pfesese zwe zwa ṅwalwa.
- U shumisa ndongazwiga nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma zwigagarukela na zwiḓevhe.
- U ṱalukanya na u shumisa madzina, maṱaluli, maiti na maḓadzisi nga ngona.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele.
- U shumisa zwifhinga/makhathi ane a vho konḓa, tsumbo, lutavhi ‘lwa khou’ kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhiraho, tsumbo, vha khou vhala bugu. Vho vha vha tshi khou vhona thelevishini madekwe.
- U vhala na u vhalulula zwe a tou ṅwala ene muṉe a tshi lulamisa mupeleṱo, zwiga zwa u vhala na zwiṅwe.
- U vhalela khonani kana tshigwada, zwe a ṅwala.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṉe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere au ranga a maipfi, tsumbo, goloi, vothi, bodo.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:

Muṅwalo

- U shumisa zwishumiswa zwa u ṅwala nga ngona, tsumbo, penisela , raba, ruḽa

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Muṅwalo

- U kona u pomba maḽeḓere maṱuku na madanzi zwavhuḓi zwo tou leluwa.
- U kona u kopolola maipfi na mafhungo nga nḓila yone kha u ṅwala nga u pomba.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

Muṅwalo

- U kona u pomba maḽeḓere maṱuku na madanzi zwavhuḓi zwo to leluwa.
- U rathela kha muṅwalo wa u pomba musi a tshi ṅwala (datumu, dzina ḽawe na maṅwalo awe).

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

Muṅwalo

- U ṅwalulula maipfi nga ngona a tshi bva fhethu ho fhambanaho, zwi amba uri kha, bodo, zwiṱirepe, garaṱa dza mushumo na zwiṅwe, a ṅwala nga luvhilo lu engedzedzeaho kha ḽiṅwalo ḽa u ṅwala na vhagudi.
- U shumisa kuṅwalele kwone kwa maḽeḓere musi a tshi ita mishumo yoṯhe ya u ṅwala.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala

- U shumisa zwifhinga/makhathi ane a konḓa, tsumbo, lutavhi ‘lwa khou’ kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhiraho, tsumbo, vha khou vhala bugu; vho vha vha tshi khou vhona thelevishini madekwe.
- U vhalela khonani kana tshigwada, zwe a ṅwala.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṯhalusamaipfi yawe a tshi shumisa maḽeḓere au ranga a maipfi, tsumbo, goloi, vothi, bodo.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

- U ṅwala tsatsaladzo zwayo ya bugu.
- U ṅwala pharagirafu dzi no swika mbili (mafhungo a 10) nga tshenzhemo dzawe, tsumbo, mafhungo/ mafhungomaitei a ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.
- U shumisa girama kwayo u itela uri vhaṅwe vha tshi vhala vha pfesese zwe zwa ṅwalwa.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele.
- U shumisa ndongazwiga nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiḓevhe.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U ṅwala

- U ṅwala dayari ya vhege yoṯhe, a tshi dodombedza mutsho, khathihi na huṅwe huthihi hune a ṅwala nga maṅwe- vho mafhungomatsivhudzi.
- U ṯalukanya na u shumisa madzina, maṱaluli, maiti na maḓadzisi nga ngona.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

U ṅwala

- U shela mulenzhe kha nyambedzano wa u khetha ṯhoho ine ya ḓo ṅwaliwa ngayo.
- U ṅwala tshiṱori tshawe ene muṋe, kana tshiṅwe vho tshine tsha ḓivhea kana maṅwalo maṅwe vho a u ḓisikela e kha mafhungo ano swika fumi.
- U vhala na u dzudzanya (edit) zwe a tou ṅwala ene muṋe a tshi lulamisa mupeleṱo, zwiga, n.z.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 3	
U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/ vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo

- U ita nyito kana ṋetshedzo ya orala, tsumbo, u anetshela mafhungo kana u amba nga tshenzhemo nngede nga nḓila ine ya sumbedza thevhekano ya zwithu.
- U vho ita a tshi shumisa ḓivhaipfi yo engedzedzeaho musi a tshi amba.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo, nga maanḓa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

Nyito dza u tou fombe kha u thetshelesa na u amba luvhili kha vhege

Vhege 1-3

- U inthaviwa vhathu e na nḓivho nngede, tsumbo, u wana nga ha mushumo wa muthu.
- U thetshelesa tshiṱori a bula zwiitisi na mvelelo dzatsho.

Vhege 4-6

- U shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudza-vho vhaṅwe mihumbulo i no fhaṱa.
- U vhea zwiwo nga u tevhekana hune ha pfadza.

Vhege 7-10

- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa zwiṱori na maṅwe-vho maṅwalo a orala a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, ni ḓo ita mini musi ni tshi hula?
- U anetshela tshiṱori tshi re na mathomo, vhukati na magumo.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa:

U thetshelesa na u amba: (orala kana nḓowenḓowe)

- U vho ita a tshi shumisa ḓivhaipfi yo engedzedzeaho musi a tshi amba.
- U dzinginya thandululo ya thaidzo , nga maanḓa thaidzo dza maipfi kha Mathemathiki.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U thetshelesa na u amba(orala/ na nḓowenḓowe)

- U inthaviwa vhathu e na nḓivho nngede, tsumbo, u wana nga ha mushumo wa muthu.
- U thetshelesa tshiṱori a bula zwiitisi na mvelelo dzatsho.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U thetshelesa na u amba(orala/ na nḓowenḓowe)

- **U** shela mulenzhe kha nyambedzano a vhudza-vho vhaṅwe mihumbulo i no fhaṱa.
- U vhea zwiwo nga u tevhekana hune ha pfadza**.**

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3

U thetshelesa na u amba(orala/ na nḓowenḓowe)

- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa zwiṱori na zwa maṅwe-vho maṅwalo a orala a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, Ni ḓo ita mini musi ni tshi hula?
- U anetshela tshiṱori tshi re na mathomo, vhukati na magumo.
- U ita nyito kana ṋetshedzo ya orala, tsumbo, u anetshela mafhungo kana u amba nga tshenzhemo nngede nga nḓila ine ya sumbedza thevhekano ya zwithu.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 3	
U vhala na foniki	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 4 na minethe ya 30 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 5 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza foniki luraru nga vhege minethe ya 15

Kha vha ise phanḓa na u shumisa foniki u itela u laedza nzudzanyo ya u peleḽa ya themo

Ndovhololo ya mibvumo

Mibvumo yoṱhe ya Tshivenḓa (ḽeḓere ḽithihi, maḽeḓere mavhili, maḽeḓere mararu , maḽeḓere maṋa, na maḽeḓere maṱanu - u bvela phanḓa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)

- U ṱalukanya thembamvanganyi na pfalandoṱhemvanganyi dze dza gudwa u swika zwino.
- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana; ane a peleṱiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho (homonimi na phoḽisemi), tsumbo, *“u ṱula ṱhulo kana u ṱula ha zwiito zwi no amba tshiwo tshi sa takadzi”.*
- U shumisa mubvumo wa ḽeḓere na dzina ḽa ḽeḓere vhuvhili hazwo kha u peleḽa ipfi.
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funzwaho uno ṅwaha.
- U peleḽa maipfi nga nḓila yone a tshi shumisa nḓivho yawe ya foniki kha milingo isi ya fomaḽa; kha u dikitheitha na kha mishumo yoṱhe ine ya tou ṅwaliwa.

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: u vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila (zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege.

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 15 hu tshi shumiswa ḽiṅwalo ḽithihi nga vhege. U ṋea mvulatswinga ya maṅwe maṅwalo sa ḽitambwa na zwirendo zwo fhambanaho

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane dza zwiṱori, matambwa, phosiṱara na maṅwalo a iḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ṱhoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ṱhalutshedzo, maipfi o nangiwaho).
- U saukanya mafhungomatsivhudzi are kha maṅwalo a girafiki, tsumbo, khungedzelo, zwifanyiso, girafu na tshati.
- U vhala bugu na kiḽasi yoṱhe mazha, a amba nga muhumbulo muhulwane, vhaanewa na puḽoto.
- U bula uri tshiṱori tsho takalelwa naa a kona u imela phindulo yawe, tsumbo,” ndi funa hetsho tshiṱori ngauri tshi nkhumbudza...”
- U fhindula mbudziso dzi re kha vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, *“Arali makhulu wawe vho vha vho mu vhudza uri..?”*
- U shumisa ṱhalusamaipfi u wana maipfi maswa na ṱhalutshedzo yao.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili nga vhege, u shumisa minethe ya 15 e na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U vhala maṅwalo o fhambanaho, tsumbo, ḽiṅwalo ḽa ḽitambwa.
- U shumisa ngona dza u ḓikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phanḓa na u ima.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo, a tshi bula maipfi nga ngona nahone nga vhuronwane.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.

U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, minethe ya 20 musi zwiṅwe zwigwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa nḓila nga mugudisi

- U vhalela nṱha na muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.
- U ḓivhalela ene muṋe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dza zwiṱori na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho mathomoni a ṅwaha, kha u vhala ha u ḓiimisa ha mugudiswa.
- U wana mafhungomatsivhudzi nga ene muṋe kana vhe vhavhili kha maṅwalo a si a khumbulelwa a levele yo teaho.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Foniki: (orala na/ nḓowenḓowe)

- U shumisa mubvumo wa ḽeḓere na dzina ḽa ḽeḓere vhuvhili hazwo kha u peleṱa ipfi.
- U sika maipfi a tshi khou shumisa zwikili zwa foniki zwo funziwaho uno ṅwaha.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Foniki: (orala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

- U ṱalukanya thembamvanganyi na pfalandoṯhemvanganyi dze a guda u swika zwino.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

Foniki: (orala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

- U ḓivha maḽeḓere ane a si pfale u bulwa haho kha maipfi.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

Foniki: (orala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana; ane a peleṱiwa u fana fhedzi a tshi amba zwo fhambanaho (homophones) tsumbo, u ṱula ṯhulo kana u ṱula ha zwiito zwi no amba tshiwo tshi sa takadzi.
- U shumisa maipfi ane a bulwa u fana fhedzi a ṅwalwa nga nḓila yo fhambanaho.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala(orala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U fhindula dzi re kha vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, arali makhulu wawe vho vha vho mu vhudza uri..?

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhala maṅwalo o fhambanaho (tsumbo, ḽiṅwalo ḽa ḽitambwa).
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.

U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.
- U vhala maṅwalo awe na a vhaṅwe.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U vhala (orala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- Mugudisi u vhala bugu na kiḽasi mazha(u vhala na vhagudi), a amba nga muhumbulo muhulwane, vhaanewa/ vhabvumbedzwa na puloto.
- U bula uri tshiṱori tsho takalelwa naa a kona u imela phindulo yawe, tsumbo," ndi funa hetshi tshiṱori ngauri tshi nkhumbudza..."

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U vhala (orala na/ nḓowenḓowe/ u ṅwala)

U vhala na vhagudi

- U saukanya mafhungomatsivhudzi are kha maṅwalo a girafiki, tsumbo, khungedzelo, zwifanyiso, girafu, na tshati.

U vhala vha vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

- U ḓivhalela ene muṋe bugu dzo vhaliwaho kha u vhala na vhagudi, bugu dza zwiṱori na bugu dzi no bva kha khona ya u vhala na maṅwe maṅwalo; sa maṅwalo o vhaliwaho mathomoni, kha u vhala ha u ḓiimisa ha mugudiswa.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

U vhala (orala na/ nḓowenḓowe/ u ṅwala)

U vhala na vhagudi

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa zwirendo, Bugu Khulwane dza zwiṱori, matambwa, phosiṱara na maṅwalo a iḽekiṱhoroniki (computer text) nga kiḽasi yoṱhe vhagudi mugudisi.
- U vhala zwirendo zwo fhambanaho zwi elanaho na ṱhoho ha reriwa nga hazwo (tshivhumbeo na ṱhalutshedzo, maipfi o nangiwaho).

U vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila:

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi; zwi amba uri; tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U shumisa ngona dza u ḓikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phanḓa na u ima.
- U vhala a tshi vho tou elela na mutsindo e nawo, a tshi bula maipfi zwavhuḓi nahone nga ngona.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 3	
U ṅwala	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**
Magudiswa /khontseputi na zwikili ***Muṅwalo*** ***Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege minethe ya 15*** ***Vhagudi vho no pfuka kha muṅwalo wa ḽeḓere nga ḽithihi nga ḽithihi zwi na u rekhodiwa vho pfukela kha wa u pomba mafheloni a themo ya vhuvhili. Ngudo dza muṅwalo vho tou fombe kha nḓowe- nḓowe ya u ṅwala maḽeḓere maṱuku na maḽeḓere danzi na u ṱoḓa uri hu ṅwaliswa hani haya maḽeḓere kha muṅwalo muswa wa u pomba. Vhagudi vha tea u konou bva kha muṅwalo wa u ṅwala nga muthihi nga muthihi, kha bugu vha tshi ya kha wa u pomba*** • U ṅwalulula maṅwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi kha u ṅwala ha u pomba. • U ṅwala o no vha na luvhilo. ***U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi e eṱhe*** ***Ngudo dza kiḽasi yoṱhe / ngudo dza zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U fha fureme ya u ṅwala, u thusedza vhagudi u ṅwala maṅwalo a vhone vhane (tsumbo, ipfi.) U shumisa nyito dza u ṅwala na vhagudi, u modela (model) kushumisele kwone kwa zwiga zwa u vhala, girama, na zwipiḓa zwa tshipitshi. U shumisa nyito dza u vhala na vhagudi kha u gudisa girama, tshaka dza mafhungo o fhambanaho na zwiga zwa u vhala*** • U ṅwala maṅwalo ano kwama ene muṋe a tshaka dzo fhambanaho, tsumbo, dayari, luṅwalo lwa shaka na u ṱalutshedza zwithu. • U ita mvetomveto, u ṅwala, u khwinisa na u anḓadza tshiṱori tshawe tsha pharagirafu dzine dza hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi kana u fhira), a tshi fha ṱhoho. • U ola na u ṅwala mafhungo a no elana na ṱhoho kha u ḓadzisa kha bugu ya laiburari ya kiḽasi. • U ita manweledzo khathihi na u rekhoda mafhungomatsivhudzi, tsumbo, u shumisa mapa ya ṱhohoni, thebulu, nothisi, zwiolwa kana tshati. • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo musi a tshi ṅwala, tsumbo, zwitatamennde, mbudziso na malaeli, n.z. • U shumisa zwiga zwa u vhala nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma , zwigagarukela na zwiḓevhe. • U ṱalukanya na u shumisa madzina, masala (nṋe, ene, vhone)maṱaluli, maiti, maḓadzisi na mavhumbi (ha, kha, nga) nga ngona. • U ṱanganya mafhungo a tshi shumisa maṱanganyi, tsumbo, na, fhedzi, ngauri, na maṅwe. • U shumisa nḓivho ya maipfi yo fhambanaho kha u ita uri zwe a ṅwala zwi takadze. • U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele. • U vhalela kiḽasi zwe a ṅwala. • U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṋe khathihi na ṱhalusamaipfi yawe.	

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

• U ṅwalulula muṅwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi kha u ṅwala ha u pomba.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Muṅwalo

• U ṅwalulula muṅwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi kha u ṅwala ha u pomba.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

Muṅwalo

• U ṅwalulula muṅwalo are kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi kha u ṅwala ha u pomba.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

Muṅwalo

• U ṅwala o no vha na luvhilo.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala

• U vhalela kiḽasi zwe a ṅwala.

• U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṉe khathihi na ṯhalusamaipfi yawe.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

• U ṅwala maṅwalo ano kwama ene muṉe a tshaka dzo fhambanaho, tsumbo, dayari, luṅwalo lwa shaka na u ṯalutshedza zwithu.

• U shumisa nḓivho ya maipfi yo fhambanaho kha u ita uri zwe a ṅwala zwi takadze.

• U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhungo musi a tshi ṅwala, tsumbo, zwitatamennde, mbudziso na malaeli.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 2:

U ṅwala

• U ita mvetomveto, a ṅwala, u khwinisa na u anḓadza tshiṱori tshawe tsha pharagirafu dzine dza hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi kana u fhira) a tshi fha ṯhoho.

• U shumisa zwiga zwa u vhala nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela na zwiḓevhe.

• U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi e a si a ḓowele.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 3:

U ṅwala

• U ita maṅweledzo khathihi na u rekhoda mafhungomatsivhudzi, tsumbo, u shumisa mapa ya ṯhohoni, thebulu, nothisi, zwiolwa kana tshati.

• U ṯalukanya na u shumisa madzina, masala (nṉe, ene, vhone) maṱaluli, maiti, maḓadzisi na mavhumbi (ha, kha, nga) nga ngona.

• U ṯanganya mafhungo a tshi shumisa maṱanganyi, tsumbo, na, fhedzi, ngauri na maṅwe.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U thetshelesa na u amba (orala)	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe/ vhege iṅwe na iṅwe kha masia oṱhe a Luambo na dziṅwe ngudo

- U shumisa mathemo ano nga ṋefhungo, ḽiiti, tshiitwa, mbudziso, tshitatamennde, malaeli, pfanywa, khanedza, tshigagarukela musi hu tshi haseledzwa nga ha ḽiṅwalo.
- U pfesesa na u shumisa luambo lwo teaho kha masia a ngudo o fhambanaho.

Ngudo dzi sedzaho u thetshelesa na u amba uri dzi ḓa luvhili nga vhege iṅwe na iṅwe

Vhege 1-5

- U amba hawe na vhaṅwe, u hu shumisa sa tshipida tsha u tshilisana shangoni, a ṱanganedza na u ṱhonifha kuambele kwa vhaṅwe.
- U shumisa luambo nga nḓila i nyanyulaho, tsumbo, u ita miswaswo na thai a tshi shumisa khalo na ipfi ḽi re nṱha nga ngona.
- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa zwiṱori a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, ni vhona ungari ndi zwa vhukuma uri muthu a ambare yunifomo ya tshikolo?
- U anetshela tshiṱori a tshi shumisa luambo lwa u anetshela khathihi na tsumbedzo dza zwanḓa (gestures) dzo fhambanaho khathihi na tsumbedzo dza tshifhaṱuwo.

Vhege 6-10

- U thetshelesa tshiṱori a wana zwiitisi na mvelelo zwatsho “ho vha hu tshi ḓo itea mini arali mmbwa yo vha i so ngo wanala?”
- U puḽana a ita mukumedzo wa orala, tsumbo, u anetshela mafhungo ano kwama ene muṋe, a ṱalutshedza tshiṅwe tshithu tshe tsha bvelela, a elelwa tshiwo tshigede, na zwiṅwe, a tshi shumisa thusedzo ya zwi no tou vhoniwa nga maṱo (visual aids).
- U bula vhuḓipfi na mihumbulo yawe malugana na zwe zwa ṅwalwa a bula uri ndi ngani a tshi ralo, tsumbo, heyi bugu i khou bora ngauri a i na zwifanyiso na maipfi manzhi o hudzwaho.
- U amba nga nḓila dza u tandulula thaidzo hu tshi shumiswa kuhumbulele ku re nṱha tsumbo, “arali khotsi aṋu vha sa ḓa vha ni dzhia ano masiari ni nga...”

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U shumisa mathemo ano nga ṋefhungo, ḽiiti, tshiitwa, mbudziso, tshitatamennde, malaeli, pfanywa, khanedza, tshigagarukela musi hu tshi haseledzwa nga ha ḽiṅwalo.
- U bula vhuḓipfi na mihumbulo yawe malugana na zwe zwa ṅwalwa a bula uri ndi ngani a tshi ralo, tsumbo, heyi bugu i khou bora ngauri a i na zwifanyiso na maipfi manzhi malapfu.
- U amba nga nḓila dza u tandulula thaidzo hu tshi shumiswa kuhumbulele ku re nṱha, tsumbo, “arali khotsi aṋu vha sa ḓa vha ni dzhia ano masiari ni nga...”

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U thetshelesa na u amba (orala kana nḓowenḓowe)

- U anetshela tshiṱori a tshi shumisa luambo lwa u anetshela khathihi na tsumbedzo dza zwanḓa(gestures) dzo fhambanaho khathihi na tsumbedzo dza zwifhaṱuwo.
- U thetshelesa zwidodombedzwa zwa zwiṱori a fhindula mbudzisoṱhalutshedzi, tsumbo, ni vhona ungari ndi zwa vhukuma uri muthu a ambare yunifomo ya tshikolo?
- U shumisa luambo nga nḓila i nyanyulaho, tsumbo, u ita miswaswo na thai a tshi shumisa khalo na ipfi ḽi re nṱha nga ngona.
- U puḽana a ita mukumedzo wa orala, tsumbo, u anetshela mafhungo ano kwama ene muṋe, a ṱalutshedza tshiṅwe tshithu tshe tsha bvelela, a elelwa tshiwo tshigede, na zwiṅwe, a tshi shumisa thusedzo ya zwi no tou vhoniwa nga maṱo (visual aids).

GIREIDI YA 3: TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI

THOḐEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE

THEMO YA 4

U vhala na foniki	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 1 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Nyito dza foniki luraru kha vhege minethe ya 15

U ita ndovhololo ya foniki yo no funziwaho u swika zwino na mvulatswinga ya zwi no konḓa.

Ndovhololo ya mibvumo

Mibvumo yoṱhe ya Tshivenḓa (ḽeḓere ḽithihi, maḽeḓere mavhili, maḽeḓere mararu , maḽeḓere maṋa, na maḽeḓere maṱanu - u bvela phanḓa na u lavhelesa mibvumo yo itwaho kha Gireidi ya 1 na 2)

- U ṱalukanya na u shumisa foniki dzoṱhe dze a guda u swika zwino.
- U ṱalukanya na u shumisa phetheni dza u peleṱa.
- U ṱalukanya na u shumisa pfanywa na mafhambanyi.
- U ṱalukanya na u shumisa thangi, tsumbo, tshi-, zwi- na mitshila **ni**, -el-.
- U shumisa maipfi ane a vha na madungo manzhi.
- U sika na u bula mibvumo na maipfi ano tea gireidi yawe u vha na zwikili zwa foniki.
- U peleṱa maipfi nga nḓila yone a tshi shumisa ndivho yawe ya foniki kha milingo isi ya fomaḽa; kha u dikitheitha na kha mishumo yoṱhe ine ya tou ṅwaliwa.

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe: u vhala ha tshigwada hu na u sumbiwa nḓila(zwigwada zwivhili nga ḓuvha) na u vhala na vhagudi luvhili kana luraru nga vhege

U vhala na vhagudi

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe luvhili kana luraru nga vhege lwa minethe ya 15 hu tshi shumiswa ḽiṅwalo ḽithihi nga vhege. U katela fikishini, na dzi si fikishini, athikili dza gurannḓa, nyambedzano na maṅwalo a girafiki

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa Bugu Khulwane dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurannḓa, zwirendo, nyambedzano na maṅwalo a iḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi.
- U vhala maṅwalo na kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga vhaanewa, puḽoto na zwivhuya zwa mvelele zwi re ngomu maṅwaloni.
- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo kha u vhala zwithu zwa girafiki, u thoma nga u zwi saukanya a tshi ṱoḓou vhona uri ndi zwifhio zwivhuya zwi no wanala kha kutshilele kwa vhathu na kha mvelele na khumbulelo dzine vhathu vha ita, tsumbo, uri khungedzelo nngede yo itelwa u kunga maṱo a vhathu vhafhio? Ndi nga mini ni tshi humbula izwo.
- U fhindula mbudziso dza vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa, tsumbo, ngavhe muṋe wa shopho o vha o sia muṋango wo vulea a tshi ya hayani vhuḽa vhusiku. Ho vha hu tshi nga vha ho itea mini?
- U shumisa ṱhalusamaipfi u wana maipfi maswa na zwine a amba zwone.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

Mugudisi u shuma na zwigwada zwivhili nga vhege, u shumisa minethe ya 15 e na tshigwada tshithihi. Tshigwada tshiṅwe na tshiṅwe tshi shuma na mugudisi luvhili nga vhege

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi, zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo na mutsindo e nawo.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U shumisa ngona dza u ḓikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala na u vhala a tshi isa phanḓa na u ima.
- U tamba mitambo ya maipfi ine ya ṱoḓa zwikili zwa u shumisa nḓivho ya u vhala na ya maipfi.

U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

Nyito dza u vhala ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe minethe ya 20 musi zwiṅwe zwigwada zwi tshi khou vhala hu na u sumbiwa nḓila na mugudisi. U shumisa maṅwalo ane a ḓivhea kana are kha vhuimo ha u vhala ha u ḓiimisela ha ṅwana.

- U vhala zwe ene muṋe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhalela nṱha na muṅwe ngae.
- U vhala nga eṱhe maṅwalo o fhambanaho ane a vha a tshikalo tshine tsha konḓa a tshi itela u ḓimvumvusa kana u wana mafhungomatsivhudzi kha maṅwalo o fhambanaho are hone, tsumbo, magazini na khomiki, bugu dzi sa konḓi dza khumbulelwa na dzi si dza khumbulelwa u bva kha mvelelo dzo fhambanaho, bugu dzi no vhaliwa kha u vhala na vhagudi.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Foniki: (orala kana nḓowenḓowe)

- U ṱalukanya na u shumisa foniki dzoṱhe dze a guda u swika zwino.
- U ṱalukanya mibvumo i no lemela na i sa lemeli, tsumbo, **t** sa kha **tata**, **d** sa kha **dada.**
- U shumisa madungo a maipfi.
- U sika maipfi a tshi shumisa zwikili zwa foniki zwe zwa gudiswa ṋaṅwaha.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

Foniki: (orala,/ na nḓowenḓowe/ na maṅwalo)

- U ṱalukanya na u shumisa foniki dzoṱhe dze a guda u swika zwino.
- U ṱalukanya na u shumisa phetheni dza u peleṱa.
- U ṱalukanya na u shumisa pfanywa na mafhambanyi.
- U ṱalukanya na u shumisa thangi, tsumbo, tshi-, zwi- na mitshila ni, -el-.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U vhala: orala kana/ na nḓowenḓowe/ na u ṅwala

U vhala na vhagudi

- U vhala maṅwalo o hudzwaho sa Bugu Khulwane dza fikishini na dzi si dza fikishini, gurannḓa, zwirendo, mufhindulano na maṅwalo a iḽekiṱhoroniki nga kiḽasi yoṱhe na mugudisi.

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U tamba mitambo ya maipfi ine ya ṱoḓa zwikili zwa u shumisa ndivho ya u vhala na ya maipfi

U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

- U vhala zwe ene muṋe na vhaṅwe vha ṅwala.
- U vhalela nṱha a tshi vhalela muṅwe ngae.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1

U vhala (u vhala na/ nḓowenḓowe na/maṅwalo)

U vhala na vhagudi

- U vhala maṅwalo na kiḽasi yoṱhe mazha na mugudisi (u vhala na vhagudi), a amba nga vhaanewa, puḽoto na zwivhuya ya zwa mvelele zwi re ngomu maṅwaloni.
- U shumisa vhusevheḓi ha u vhona nga maṱo kha u vhala zwithu zwa girafiki, u thoma nga u zwi saukanya a tshi ṱoḓou vhona uri ndi zwifhio zwivhuya zwi no wanala kha kutshilele kwa vhathu na kha mvelele (attitudes) na khumbulelo dzine vhathu vha ita, tsumbo, uri khungedzelo nngede yo itelwa u kunga maṱo a vhathu vhafhio? Ndi nga mini ni tshi humbula izwo?
- U fhindula mbudziso dza vhuimo ha nṱha dzi no bva kha pharagirafu ye ya vhalwa tsumbo, ngavhe muṋe wa shopho o vha o sia muṋango wo vulea a tshi ya hayani vhuḽa vhusiku. Ho vha hu tshi nga vha ho itea mini?

U vhala na tshigwada, hu na u sumbiwa nḓila

- U vhalela zwi re buguni yawe nṱha e kha tshigwada tsha gireidi yawe tshi no khou sumbiwa nḓila nga mugudisi, zwi amba uri, tshigwada tshi vhala tshiṱori tshithihi.
- U vhala a tshi vho tou elela, e na luvhilo na mutsindo e nawo.
- Mugudi u shumisa zwikili zwa foniki a dovha a saukanya nyimele na tshivhumbeo tsha ḽiṅwalo uri a kone u wana zwine ipfi ḽa amba zwone a tshi ḽi bulela nṱha na ngomu.
- Mugudi u vhala a tshi ḓiṱola kha u elelwa ipfi na u ḽi pfesesa.
- U shumisa ngona dza u ḓikhakhulula dzi re na tshivhalo musi a tshi vhala, tsumbo, u dovholola zwe a vhala, u vhala a tshi isa phanḓa na u ima.

U vhala nga vhavhili/ u vhala ha mugudi e eṱhe

- U vhala nga eṱhe maṅwalo o fhambanaho ane a vha a tshikalo tshine tsha konḓa a tshi itela u ḓimvumvusa kana u wana mafhungomatsivhudzi kha maṅwalo o fhambanaho are hone, tsumbo, magazini na khomiki, bugu dzi sa konḓi dza khumbulelwa na dzi si dza khumbulelwa u bva kha mvelelo dzo fhambanaho, bugu dzi no vhaliwa kha u vhala na vhagudi.

GIREIDI YA 3: TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI THOḒEA DZA THEMO IṄWE NA IṄWE	
THEMO YA 4	
U ṅwala	**TSHIFHINGA TSHA U FUNZA TSHO THEMENDELWAHO** **Tshifhinga tsha fhasisa: Awara 1 na minethe ya 45 nga vhege** **Tshifhinga tsha nṱhesa: Awara 2 nga vhege**

MAGUDISWA / KHONTSEPUTI NA ZWIKILI

Muṅwalo

Ngudo dza fomaḽa luraru nga vhege minethe ya 15

U tou fombe kha nyito dzi no engedzedza luvhilo lwa u ṅwala vha tshi isa phanḓa na u ṅwala kwaho na u ṅwala zwi no vhonala. U katela nyito dzine dza ṱoḓa vhagudi vha tshi tshentsha u bva kha u ṅwala nga nthihi-nthihi u ya kha u ṅwala nga mupombo

- U ṅwalulula maṅwalo a re kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo (workcards) , na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi.
- U shumisa muṅwalo wa u pomba kana wa nthihi nga nthihi (wa u ganḓisa) kha zwiṅwalwa zwoṱhe zwine zwa tea u rekhodiwa.
- U ita maedza hu tshi shumiswa bolopheni u ṅwala.
- U ṅwala zwavhuḓi nahone zwi no vhonala a na vhuḓifhinduleli na luvhilo kha u ṅwala ha u pomba.

U ṅwala na vhagudi, ha tshigwada na ha mugudi e eṱhe

Ngudo dza kiḽasi yoṱhe / ngudo dza zwigwada zwiṱuku luvhili kana luraru nga vhege minethe ya 20. U shumisa nyito dza u ṅwala na vhagudi, u modela (model) kushumisele kwone kwa ndongazwiga, mupeleṱo, girama (u shumisa maṱanganyi). U fha fureme ya u ṅwala u thusedza vhagudi u ṅwala nyambedzano na athikili ya gurannḓa. U vha eletshedza kha zwiṱepe zwa u maitele a u ṅwala.

- U shumisa zwiṱirathedzhi kana nḓila dzi no tea u tevhelwa musi muthu a sa athu thoma u ṅwala zwithu. U zwi ita musi a tshi kuvhanganya mafhungomatsivhudzi khathihi na u pulanela u ṅwala. U ita mapa wa muhumbulo, fureme ya u pulana na zwiṅwe.
- U ṅwala maṅwalo mapfufhi a no ḓo shumiswa fhethu ho fhambanaho, tsumbo, kha u elelwa zwo iteaho kale (recounts), mufhindulano.
- U ṅwala nga tshenzhemo i no kwama ene muṉe i kha zwivhumbeo zwo fhambanaho, tsumbo, kha tshivhumbeo tsha athikili pfufhi i kha gurannḓa.
- U ita mvetomveto, u ṅwala, u vhalulula (khwinisa) na u anḓadza tshiṱori tshawe tsha pharagirafu dzi no hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi na mivhili).
- U shumisa zwivhumbeo zwa maṅwalo ane a ṉea mafhungo, tsumbo, maedza, risipi.
- U dubekanya mafhungomatsivhudzi a a ṉea ṯhoho.
- U shumisa luṉanga kha pfufhifhadzo (tsumbo ndi nga' ni).
- U shumisa ndogazwiga nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, tshivhudzisi, khoma (tshiawelo), tshigarukela, zwiḓevhe, na zwiṅwe.
- U shumisa maṱanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṱo musi a tshi ṅwala maipfi a no konḓa.
- U vhumba tshisiku tshawe tsha maipfi ene muṉe khathihi na ṯhalusamaipfi yawe.
- U shumisa ṯhalusamaipfi kha u wana nḓivho ntswa ya maipfi khathihi na u ṯola mupeleṱo.
- U amba nga zwe a ṅwala na zwe vhaṅwevho vha ṅwala u itela u tsivhudza kha zwe vhathu vha vhona.
- U ḓikuvhanganyela bugu khathihi na u ita kose-kose ya u kuvhanganya bugu dza kiḽasi.

U LINGA

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

Muṅwalo

- U ṅwalulula maṅwalo u bva kha bodo, bugupfarwa na kha garaṱa dza mushumo, na zwiṅwe, nga ngona; a tshi sedzesa kuvhumbele kwa ḽeḓere na u thalanganya maipfi.
- U ita maedza hu tshi shumiswa bolopheni u ṅwala.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

Muṅwalo

- U shumisa u pomba kha rekhodo dzoṯhe dzo to ṅwaliwaho.
- U ṅwala zwavhuḓi nahone zwi no vhonala a na vhuḓifhinduleli na luvhilo kha u ṅwala ha u pomba.

Tsivhudzo dza nyito dza u linga hu si ha fomaḽa

U ṅwala

- U shumisa nḓila dzi no tea u tevhelwa musi muthu a sa athu thoma u ṅwala zwithu. U zwi ita musi a tshi kuvhanganya mafhungomatsivhudzi khathihi na u pulanela u ṅwala.
- U shumisa luṉanga kha pfufhifhadzo (tsumbo ndi nga' ni).
- U shumisa maṱanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.
- U amba nga zwe a ṅwala, na zwe vhaṅwevho vha ṅwala u itela u tsivhudza kha zwe vhathu vha vhona.

Nyito ya u linga ya fomaḽa ya 1:

U ṅwala

- U ṅwala maṅwalo mapfufhi a no ḓo shumiswa fhethu ho fhambanaho, tsumbo, kha u elelwa zwo iteaho kale (recounts) marifhi, mufhindulano, u ṱalutshedza zwithu.
- U ṅwala nga tshenzhemo i no kwama ene muṉe i kha zwivhumbeo zwo fhambanaho, tsumbo, kha tshivhumbeo tsha athikili pfufhi i kha gurannḓa.
- U ita mvetomveto, u ṅwala, u khwinisa na u anḓadza tshiṯori tshawe tsha pharagirafu dzi no hovhelela mbili (mitaladzi ya fumi na mivhili).
- U shumisa zwivhumbeo zwa maṅwalo ane a ṉea mafhungo, tsumbo, maedza, risipi.
- U dubekanya mafhungomatsivhudzi a a ṉea ṯhoho.
- U shumisa zwiga zwa u vhala nga ngona, tsumbo, maḽeḓere danzi, zwitopo, zwiga zwa mbudziso, khoma, zwigagarukela.
- U shumisa nḓivho ya foniki na ya milayo ya mupeleṯo musi a tshi ṅwala maipfi a no konḓa.

ZWIBVELEDZWA NA ZWISHUMISWA ZWO THEMENDELWAHO ZWA ṄWAHA
U THETSHELESA NA U AMBA • Zwifanyiso na phosiṱara • Thusedzi dza vhukuma dzi elanaho na thero, ṱhoho, phaphethe na masiki. • Phazili • Zwifanyiso zwa u ita mutevhe. • Madzadza a u ita ngao matambwa na miṅwe mitambo ya orala. • Zwilidzo (mbila, ngube, ṉanga na zwiṅwe • CD kana theiphi ya zwo vhalwaho kana u anetshelwa) zwirendo, raimi na nyimbo, tshitamba CD kana theiphi rekhoda, thelevishini na video theiphi/DVD. • Bugu dza zwiṱori na nganea.
U VHALA NA FONIKI • Zwifanyiso na phosiṱara dza Tshivenḓa. • Tshathi dza foniki dza luvhondoni dza Tshivenḓa. • Tshikimu tsha bugu dza u vhala dzo itelwaho gireidi yeneyo. • Bugu Khulwane. • Zwibveledzwa o hudzwaho (o itwaho hayani kana o rengwaho, tsumbo, zwirendo, nyimbo, raimi, zwiṱori na zwiṅwe). • Bugu dza zwiṱori na bugu dzi si dza fikishini na bugu dza zwifanyiso dza ḽaiburari ya kiḽasi. • Zwiṱori zwo sikwaho musi hu ṅwalwa na vhagudi. • Zwidade, zwirendo na nyimbo. • Bugu dza zwiṱori zwipfufhi zwine zwa takadza dzi re na fhungo ḽithihi kana mavhili kha siaṱari. • Ḽebulu dza magaraṱa na thai, zwithu zwi re kiḽasini, kha disiphulei na a maipfi a ḓivhiwaho nga tshivhumbeo. • Magaraṱa a madzina a vhagudi. • Thanda dza u sumba hu tshi vhaliwa maṅwalo o hudzwaho, zwiṱori zwa luvhondoni na zwiṱanwa. • Zwifanyiso, phazili dza maipfi na mitambo (games). • Dzigurannḓa na magazini
MUṄWALO NA U Ṉ WALA • Tshumiswa dza u ṅwala (sa, penisela, khirayoni dza penisela, khirayoni dza mapfura, mabambiri a sa lingani a (A3, A4, A5), ruḽa, raba, zwibugwana zwa mitalo ya 8.5mm na bugu dza u ṅwalela. • Zwiṱirepe zwa maipfi na mafhungo. • Fiḽipitshati na kokipheni ndenya. • Ṯhalusamaipfi dza vhuṉe. • Ṯhalusamaipfi dzi sa konḓi dzo itelwaho gireidi yeneyo.

GUḽOZARI:

Antonimi - ipfi ḽine zwine ḽa amba ḽa fhambana na ḽa ḽiṅwe ipfi, tsumbo, mutukana - musidzana, mulapfu - mupfufhi.

aḽitheresheni - ndovhololo ya mubvumo muthihi, kanzhisa kha mutala wa tshirendo. Ndovhololo ya pfalandoṱhe ndi asonentsi (ndovhololo ya pfalandoṱhe); ngeno ya themba hu khonsonentsi (ndovhololo ya themba).

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeleṱele. Foniki u shumiswa kha u vhala na u ṅwala.

fonimi (*phoneme*) - mibvumo i re kha maipfi hune u ṱuswa ha mubvumo mithihi ha shumiswa muṅwe zwi sia zwo shandukisa zwine ipfi iḽo ḽa amba zwone. Tsumbo, kha maipfi **p**ala, **t**ala, **ṱ**ala, **d**ala, **ḓ**ala, maḽeḓere o swifhadzwaho ndi fonimi. U ṱuswa ha maḽeḓere o swifhadzwaho zwi sia zwi khou fhambanyisa zwine maipfi ayo a amba zwone.

ḽiṅwalo ḽa girafiki (*graphic text*) - ḽiṅwalo ḽine mafhungo a ṋekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, n.z.).

maipfi o ḓoweleaho (*sight words*) - maipfi ane muvhali a a ḓivha nga u tou vhona.

muṅwalo wa u pomba (*cursive writing*) - U ṅwala hu sa ṱhukhuwi hune maḽeḓere a ṅwalwa tshanḓa tshi so ngo takulwa.

nḓivho ya mibvumo (*phonological awareness*) - vhukoni ha u ṱalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṱhalutshedzo.

thangelapfalandoṱhe (*onset*) - tshipiḓa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoṱhe ya u thoma (tsumbo **m** -apa).

raimi (*rhyme*) - maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo yo no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoṱhe (tsumbo, ine, Dzine, vhane).

raimi (*rime)* - tshipiḓa tsha silabulu u bva kha pfalandoṱhe ya u thoma u ya phanḓa (tsumbo m-**apa**), tshine tsha konou raima.

Ṱhanganyiso (*blends, blending*)- tshipiḓa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ṱanganyisa maḽeḓere mavhili kana mararu na u fhira zwa bveledza mubvumo muthihi, sa kha **kh**, hune ha vha ho ṱanganiswa maḽeḓere **k** na **h**, **tsh** hune ha vha ṱanganiswa maḽeḓere **t, s** na **h**. ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maḽeḓere ayo a vha na mubvumo wao. Hu dovha hafhu ha vha na ṱhanganyiso ine maḽedere a vha na mubvumo wayo, tsumbo, ṱhanganyiso ine ya bveledzwa nga nṱhani ha ṱhuṱhuwedzo ya nasala silabiki **n** na **m.** Tsumbo, **mm**ama - vhuvhili ha maḽeḓere o swifhadzwaho a na mubvumo wao; **nt**ota - **n** na **t** ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi na mubvumo waḽo. Dziṅwe tsumbo kha Tshivenḓa dzi wanala kha maipfi o pambiwaho, sa kha kho**mphy**utha, A**fr**ika, **phr**ofesa na maṅwe. Kha **mphy**, hu na maḽeḓere maṇa, fhedzi kha maḽeḓere ayo hu na mibvumo miraru. Kuitele hoku ku tea u fhambanywa na mubvumo muthihi une wa bveledzwa nga maḽeḓere mavhili kana u fhira, sa kha **tsh,** hune ṱhanganyiso ya vhuraru ha maḽeḓere ayo ya vha na mubvumo muthihi. Hu a dovha ha vha na ṱhanganyiso ya pfalandoṱhe dzine dza fana (aa, ee, ii, oo, na uu) na dzi sa fani (ae, ai, ea, ei, io, iu, ou, oi, ua, ui, na maṅwe).

U linga (*assessment*) - U wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga nḓila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa.

U linga ha mutheo (*baseline assessment*) - U linga ha mathomoni ha u ṱoḓou ḓivha zwine vhagudiswa vha zwi ḓivha.

U linga ha u dzulela u itwa (*continuous assessment*) - U dzulela u linga linga zwine zwa vha tshipiḓa tsha u funza na u tikedza mveledziso ya vhukoni ha u ṅwala na u vhala ha vhagudi nga u dzulela u ṉea muvhigo murahu.

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) - u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mugudisi o thoma a ṉea pfunzo nga ha zwipiḓa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

U simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) - zwi amba uri vhagudi vha vha na nḓivho ya maipfi o ganḓiswaho. Vhagudi vha vhona khanḓiso vha konou ḓivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṱori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani vhuṅwali.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) - u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanda.

U vhala na vhagudi (*Shared Reading*) - nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṯhe. Hu nga shumiswa ḽiṅwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi munwe na munwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.